

SPIRITUALITEIT ALS TRANSFORMATIE

**WERELD EN
ZENDING
1986/4**

WERELD EN ZENDING

TIJDSCHRIFT VOOR MISSIONAIRE
INFORMATIE EN BEZINNING

15e jaargang 1986 - 4
ISSN 0165-988X

Redactie

Kernredactie

drs. J. Slomp, voorzitter
drs. J.P. Heijke, red.secr.
drs. R.G. van Rossum
dr. Gerdien Verstraelen-Gilhuis,
eindredacteur

dr. G.J. van Butselaar
dr. W.H.M. Creemers
drs. J.D. Gort
dr. Henny Groenen
dr. R.L. Haan
drs. Berma Klein Goldewijk
drs. Maria Martens
drs. Hans Oldenhof
drs. J.H. Schravessande
drs. G. Siebert
dr. E.W. Tuinstra
dr. F.J. Verstraelen
T. van Bijnen, België
dr. H.R. Boudin, België

Directie

H.G. Dix
H.A. van Dolderen
W. Pepers
dr. J. van Slageren

Druk: Verhaak B.V., Grave

Adres redactie

dr. G. Verstraelen-Gilhuis
Donsvlinder 46
2317 KG Leiden

Voor toezending artikelen (in vier-
voud) en boeken ter recensie.

Abonnementsprijs

f 35,--/Bfrs. 665,-- per jaar
Studentenabonnement f 25,--
Losse nummers f 10,-- (incl. porto-
kosten)
Postgiro: 5635338 t.n.v. Wereld en
Zending, Amsterdam.

Administratie

Prins Hendriklaan 37
1075 BA Amsterdam
Voor opgave abonnementen, adres-
wijzingen en advertenties.

Copyright

Overname van artikelen alleen met
toestemming van de redactie en met
bronvermelding.

**Wereld en Zending verschijnt
vier maal per jaar en wordt
uitgegeven door
de Nederlandse Missieraad (NMR)
de Nederlandse Zendingsraad (NZR)**

SPIRITUALITEIT ALS TRANSFORMATIE

<i>Frans J. Verstraelen</i>	Spiritualiteit als transformatie	281
<i>Pierre Mesters</i>	Missionaire spiritualiteit en haar inoefening	285
<i>Jan van Butselaar</i>	Missionaire spiritualiteit, P.G.	290
<i>Evert van der Poll</i>	Kom tot Jezus en dan nog wat	296
<i>Hans Oldenhof</i>	Vasten voor Nicaragua	302
<i>Joke Schravessande</i>	Bidden en waken	308
<i>Niek Schuman</i>	Lied tegen de machteloosheid	313
<i>Otto Kroesen</i>	Ver-ander-ing Narcisme, racisme en spiritualiteit	316
<i>Christa Nieuwboer</i>	Drift en geestdrift. Vredeswake in Woensdrecht	320
<i>Henk Kossen & Elzelien Kossen- Offerhaus</i>	Weigering van defensiebelasting en het ideologische strijdveld	326
<i>Annemarie Brugman</i>	Vrouwen vieren liturgie	329
<i>Annemie Luyten</i>	Spiritualiteit onder de Vijgeboom	333
<i>Alfons Kroese</i>	Café en spiritualiteit. Een karmeliet onder jongeren	337
<i>Dolf Coppes</i>	De heilige berg	343
<i>Hans Schravessande</i>	Bevrijdende spiritualiteit vanuit de gevangenis: Frei Betto, Ed de la Torre en Karl Gaspar	348
	KRONIEK	
<i>Bernard Rootmensen</i>	Culturele ongehoorzaamheid: landelijk missionair collectief	356
<i>Wim Wouters</i>	Maak ruimte in je tent	360
<i>Wiel Eggen</i>	Kinderlijk missionair	363
	BOEKBESPREKINGEN	371
	ENGLISH SUMMARIES	380
	Inhoudsopgave jaargang 15, 1986	382

Ten geleide

Spiritualiteit als transformatie

Een Joodse rebbe heeft spiritualiteit eens vergeleken met een vogel: als je het serieus probeert, kun je hem misschien te pakken krijgen; als je het echter te hard aanpakt, kun je hem doodknijpen.

Spiritualiteit kan gemakkelijk mis-verstaan worden. In het groot woordenboek van Van Dale (1976) wordt als eerste betekenis aangegeven: geestelijkheid, geestelijk bestaan, onstoffelijkheid; als tweede betekenis: geestelijke levenshouding, bepaaldelijk (katholiek) de opgang van de christenziel naar God.

Deze opvatting van spiritualiteit is niet die van de redactie van Wereld en Zending. Wij zien spiritualiteit allereerst als een dimensie van de mens als mens. Het is een antropologische structuur welke ten diepste aangelegd is op de oorsprong en bron van alle zijn en op alles wat met die oorsprong verband houdt: de mede-mensen (persoonlijk en sociaal), de natuur en de kosmos. Spiritualiteit is ook niet iets typisch christelijks. Zij wordt aangetroffen in alle godsdiensten en ideologieën.¹⁾ Deze geven immers vanuit hún spirit aan hun aanhangers richting door een interpretatie en evaluatie van de werkelijkheid, welke leiden tot bepaalde opvattingen, houdingen en praktijken.

In dit thema-nummer gaat het over christelijke spiritualiteit. Uitgangspunt is de in iedere christen aanwezige omvormende kracht van de Heilige Geest, die het aanschijn van de aarde vernieuwt. Er is een creatieve spanningsverhouding tussen omvorming 'naar binnen' en 'naar buiten'. Christelijke spiritualiteit kan nader omschreven worden als: een wijze van beleven van het evangelie, welke leidt tot omvorming - transformatie - van christenen en hun gemeenschap (kerk), en welke gericht staat op transformatie van de wereld.²⁾ Deze evangelie-beleving wordt in het licht en de kracht van de Geest van Jezus Christus afgestemd op de waarden van het koninkrijk van God: gerechtigheid, vrede en vreugde (Rom. 14,17).

Inoefenplekken

Aan de hand van een aantal inoefenplaatsen willen we laten zien hoe spiritualiteit transformerend werkt. Door de koppeling van transformatie-naar-binnen met transformatie-naar-buiten krijgen traditionele vormen en uitingen, die door veel christenen als achterhaald zijn afgeschreven, weer betekenis. Vasten wordt een uiting van doorleefde solidariteit met de strijd om vrijheid en gerechtigheid in de Derde Wereld. Bidden biedt perspectief en moed om door te gaan met geweldloze acties tegen mensen-vernietigend machtsmisbruik ondanks gevoelens van machteloosheid en woede. Meditatie leidt tot een scherper zicht op eigen positie met betrekking tot 'de toestand in de wereld' en laat alternatieve oplossingen oplichten wanneer alles geblokkeerd lijkt.

Omdat het gaat om omvorming van mens en mensenwereld drukt transformatie-spiritualiteit zich uit in beeldende taal en symbolen: scheppings- en opstandingsverhalen, geënt op eigen ervaring en concrete bijbelverhalen over bevrijding en toekomst van mensen die het echte zoeken onder 'de Vijgeboom' (vgl. pag. 333 beneden). Transformatie-spiritualiteit wordt doorleefd en gevoed in vieringen³⁾ waar samen wordt gebeden, gepalmevloekt en gejubeld en waar het delen van brood en wijn onderpand wordt van een bereidheid tot delen van pijn, vreugde en vredesgaven wereldwijd.

Is deze transformatie-spiritualiteit iets nieuws? Zeker niet. Zo sprak bijvoorbeeld Meister Eckehart (1260-1329) al over de 'via transformativa' van christelijke spiritualiteit als het bouwen aan een nieuwe schepping door meelijden en sociale gerechtigheid in de kracht van de Geest van transformatie.⁴⁾ Wel 'nieuw' in de zin van 'opnieuw duidelijk bewust geworden' dat het beleven van het evangelie noodzakelijk verbonden is met inzet voor het leven van onze wereld, geteisterd door innerlijke leegte en mensonwaardige armoede, door uitbuiting en machtsmisbruik, en door de dreiging van totale vernietiging. Transformatie-spiritualiteit brengt tegenover deze onwaarden gerechtigheid, menselijkheid en vrede in het geweer. Het is een spiritualiteit voor strijd.⁵⁾ Het is een missionaire spiritualiteit omdat ze tot keuze uitnodigt.

Aanleiding

De aanleiding voor dit thema-nummer was het artikel 'Derde Wereld beweging en spiritualiteit' (Wereld en Zending 1984, no. 4, 365-369), geschreven door Hans Oldenhof, die een eerste voorstel voor dit nummer op onze redactietafel neerlegde. De opzet is door een kleine commissie - bestaande uit Hans Oldenhof, ondergetekende, de eindredacteur en in eerste aanleg Freek Nijssen en Pierre Mesters - uitgewerkt en ingevuld met behulp van een 16-tal auteurs die we danken voor hun geëngageerde bijdragen.

De drie eerste artikelen gaan over de nog grotelijks gescheiden hoofdstromingen van christelijke missionaire spiritualiteit: de katholieke, protestants-christelijke en evangelikale spiritualiteit. We zien echter dat er in alle drie - in meerdere of mindere mate - verschuivingen plaatsvinden van een te eng religieus-kerkelijke, te exclusief bevindelijke of persoonlijk-innerlijke spiritualiteit naar spiritualiteit als transformatie.⁶⁾

In de overige artikelen staat transformatie centraal. Nu eens wordt de nadruk gelegd op transformatie in relatie tot groepen (jongeren, vrouwen) dan weer op transformatie in relatie tot uitdagingen uit de Derde Wereld, de eigen Eerste Wereld en de vredesproblematiek. Transformatie-spiritualiteit creëert een nieuwe relatie tot alles wat wezenlijk is om mens te kunnen zijn.

Bidden, vasten, waken, vieren hebben een omvormende werking op personen en groepen zelf die hiermee bezig zijn. Omdat ze hun waarde ontlene aan de verbondenheid met de Ander: God als schepper en hersteller van hemel en aarde, Christus als het leven van de wereld, staan ze tegelijk gericht op de omvorming van de totale werkelijkheid: de komst van het koninkrijk van God. Deze uitingen van verbondenheid met *de Ander*, en daardoor ook met *alle anderen* - vooral de armen en verdrukten - zijn geen middel tot transformatie, maar het beleven en ervaren van transformatie

Al Manrique, Filippijnen

zelf. Deze beleving moet, als ze authentiek is, noodzakelijkerwijs leiden tot *anders* leven.

Transformatie-spiritualiteit houdt dan ook een nieuwe gehoorzaamheid in. Deze wordt gedictieerd door de waarden van Gods koninkrijk die haaks staan op veel belangen en plannen van mensen en door hen gesteunde regeringen en ondernemingen. Er is een heel proces van bevrijding, van transformatie nodig, vooral onder christenen in het Westen, om zich te heroriënteren op het joods-christelijke erfgoed waarin eredienst van God organisch verbonden is met strijd voor gerechtigheid. De in dit nummer ter sprake gebrachte burgerlijke ongehoorzaamheid en culturele ongehoorzaamheid moeten worden gezien als tekenen van transformatieve gehoorzaamheid.

De kracht van spiritualiteit als transformatie wordt vooral zichtbaar in crisis-situaties van onmacht, moedeloosheid, gevangenschap en martelaarschap zoals blijkt uit de bijdrage over de gevangenisbrieven van Ed de la Torre, Karl Gaspar en Frei Betto. Hier ontmoeten we mensen die het aandurven te strijden en te verliezen om te winnen: "Is er een andere weg naar groei en nieuwe kracht? Zullen we zo bang zijn dat we liever willen blijven zoals we zijn... Juist wanneer wij lijden en dood ondergaan omwille van onze broeder en zuster in nood, mogen wij hoop hebben op de verrijzenis".⁷⁾

Frans J. Verstraelen

- 1) Vgl. F.J. Verstraelen, Spirituality and struggle for fullness of life. Interreligious stimuli and secular challenges, in: *Exchange* no. 18, IIMO-Leiden (December 1977, January 1979), 94 pp.
- 2) Vgl. Christian mission and human transformation. Report of the sixth IAMS Conference Harare, 8-14 January 1985, *Mission Studies* Vol. 2-1 (1985), 150 pp.
- 3) Het Kairos Document spreekt over het transformeren van kerkelijke activiteiten, die 'weer moeten worden bestemd om de werkelijke godsdienstige behoeften van alle mensen te dienen en om de bevrijdende zending van God en de kerk in de wereld te bevorderen' (Kairos Document 5.3, Nederlandse vertaling in *Wereld en Zending*, 1986/1, 28-29). Vgl. ook Fulbert Steffensky, *Het leven viereen. Spiritualiteit in het dagelijks leven*. Baarn 1984, 132 pp.
- 4) Meister Eckhart, in: *The Westminster Dictionary of Christian Spirituality* (ed. by Gordon S. Wakefield), Philadelphia 1983, 123-125, by Matthew Fox, OP.
- 5) Zie hierover 'Theology and spirituality for combat', onderdeel van het rapport dat M.M. Thomas als moderator van het Centrale Comité hield in Nairobi, in: *Breaking Barriers, Nairobi 1975*, Fifth Assembly WCC (ed. by David M. Paton), SPCK - London 1976, 237-243.
- 6) Er zijn verschillende conferenties/consultaties gehouden waaraan christenen uit de drie hoofdstromingen (katholiek, protestants-oecumenisch, evangelikaal) deelnamen. We noemen de 4de Conferentie van de International Association for Mission Studies (IAMS) te Maryknoll, USA (zie: *Credibility and Spirituality in Mission*. Report of the IVth IAMS Conference, Maryknoll, August 20-26, 1978, in: *Missiology* VII-1 (1979), 124 pp.) en de Consultatie te Annecy, Frankrijk, georganiseerd door de Wereldraad van Kerken, 3-8 dec. 1984. (Zie het rapport 'A spirituality for our times', WCC-Geneva 1985, 23 pp.). In dit kader ook het boekje van de Amerikaanse Franciscanes Joan Puls OSF, *Every Bush is Burning. A spirituality for our times*. The Risk book series, WCC-Geneva 1985, 102 pp. Eveneens de Nederlandse publicatie: Evert van der Poll/Jurjen Beumer, *Vroom en radikaal. Het noodzakelijke gesprek tussen evangelischen en basisbeweging*, Baarn 1986, 212 pp. (zie bespreking pag. 371 beneden). Zie ook het thema-nummer van de *The Ecumenical Review*, Vol. 38, no. 1 (January 1986) over 'Perspectives on Spirituality'.
- 7) Aanhaling uit: Ed de la Torre, *Gevangen en vrij*. BijEENpublicatie 36, 's-Hertogenbosch 1985, p. 348. (Zie verder p. 348 beneden).

Dr. F.J. Verstraelen is als universitair hoofddocent verbonden aan de afdeling IIMO-Leiden en is lid van de redactie.

Nieuwe redactieleden

Als nieuwe leden van ons redactie-team werden door de Nederlandse Zendingraad benoemd: drs. J.H. Schravésande te Leusden en drs. G. Siebert te Apeldoorn.

Hans Schravésande is secretaris voor ontwikkelings samenwerking binnen de Gereformeerde Kerken. *Gerard Siebert* is predikant voor missionaire toerusting in Utrecht (hervormde stadszending) en docent aan de theologische hogeschool van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland.

In onze juni-vergadering namen wij afscheid van *Joke Schravésande* die sinds 1981 lid van onze redactie was en o.a. veel werk verzette voor het themanummer over Midden Amerika. Zij heeft een functie aanvaard binnen de Latijns Amerika staf van ICCO. Evenals haar opvolger is zij in dit nummer als auteur aanwezig, naar wij hopen niet voor het laatst!

Red.

Pierre Mesters

Missionaire spiritualiteit en haar inoefening

Spiritualiteit is een alledaags woord geworden. Je komt het vaak tegen. Wat ermee bedoeld wordt, wordt op verschillende manieren omschreven. Daarom ter verduidelijking vooraf wat ik eronder versta. Ik spreek van spiritualiteit als een bepaalde waarde of ideaal dusdanig op mijn persoon inwerkt, dat het mijn gedragingen bepaalt en dus vorm geeft aan mijn bestaan.¹⁾ Bij vredesspiritualiteit bijvoorbeeld zal het ideaal van de vrede mij zozeer boeien dat ik er innerlijk door verander en mijn woorden en daden door vrede gekleurd worden.

Milieu is ook zo'n overheersende waarde voor een groot aantal mensen.²⁾ Ook missie/zending kan dat zijn. We spreken dan van een missionaire spiritualiteit. In een voorbereidend document voor dit themanummer wordt terecht gezegd dat het in dit geval gaat om "een wijze van beleven van het evangelie, welke leidt tot omvorming – transformatie – van onszelf, van anderen en de samenleving in overeenstemming met de waarden van het Koninkrijk Gods".

De waarde die in het geval van missionaire spiritualiteit mijn leven bepaalt, is dus het Koninkrijk Gods en de omvorming van de samenleving in de richting daarvan. Deze waarde van het Koninkrijk blijkt een eerste element te zijn in missionaire spiritualiteit.

Een tweede even noodzakelijk element is mijn zelf, dat geraakt of gegrepen is door deze waarde. Dit zelf kan jong of oud, ziek of gezond, mannelijk of vrouwelijk, in meerdere of in mindere mate geraakt zijn. Deze verschillende kwaliteiten en mogelijkheden zijn van grote betekenis voor mijn spiritualiteit, voor de manier waarop ik met het ideaal missie omga. Er is sprake van een nooit eindigend proces tussen mijn zelf en het gekozen ideaal, een omvormingsproces.

Context

Dit proces speelt zich nooit in het luchtledige af, maar steeds binnen een geografische en historische context. Het maakt daarom verschil of iemand door missie geboeid is ten tijde van Bonifacius of Willibrord, of in de vorige eeuw, of nu in 1986. Het maakt ook verschil of ik het missionaire ideaal beleef vanuit Zuid-Amerika, India of Nederland.³⁾ Velen van ons weten nog uit eigen ervaring dat missionaire spiritualiteit vanwege de historische context van kerk en maatschappij in de jaren dertig anders was dan nu na de culturele omwenteling van de laatste decennia. Deze context is een derde element binnen missionaire spiritualiteit.

Een vierde en laatste element is de inoefening. De waarde "missie" kan

namelijk slechts deel van mijzelf, vlees en bloed in mij worden, mijn geest (spiritus) bepalen, als ik de vormgeving ervan in mijn missionaire gedragingen voortdurend inoefen. Anders blijft die waarde een "Fremdkörper", een vaag verlangen waar ik in feite niets mee doe, een opflikkering misschien, die geen vaste bedding krijgt in mijn bestaan. Praktisch gezien is inoefening daarom het belangrijkste element in missionaire spiritualiteit.

Inoefenplekken van vroeger

Binnen de korte omvang van deze bijdrage wil ik voornamelijk aandacht besteden aan dit facet van missionaire spiritualiteit.

Als ik terugkijk naar mijn jeugd in de jaren dertig en veertig, dan constateer ik dat de inoefenplekken van de toenmalige missionaire spiritualiteit veelvuldig en tevens algemeen aanvaard waren door de katholieken. Alle samen vormden zij een vaste bedding, een structuur waarbinnen ons missionaire denken, voelen, handelen ingekaderd was en continu beoefend werd. Voor katholieke kinderen bestond dit kader uit een hele reeks voor hen interessante dingen. We spaarden bijvoorbeeld postzegels en zilverpapier voor de missie; zo nu en dan waren er missie-optochten waarin wij kinderen een rol vervulden; we lazen regelmatig missietijdschriften als "De kleine apostel"; we brachten "offertjes" voor de missie zoals niet snoepen in de vasten; we verkochten missiekalenders langs de deuren; op school werd regelmatig aandacht besteed aan missie; in het kerkportaal zagen we regelmatig de foto's hangen van onze missionarissen en van de seminarist waarvoor onze parochie betaalde. Er ontstond op die manier, vanuit die verschillende vaste knooppunten, een sfeer, een vrij algemeen door katholieke kinderen beleefde missiespiritualiteit.

Ook de ouderen kwamen regelmatig aan hun trekken. De jaarlijks terugkerende missiezondag was een begrip. In zondagscollecten werd regelmatig een beroep gedaan op de milddadigheid van de gelovigen. Haast iedere parochie had wel een of meer missionarissen die regelmatig op vakantie kwamen, preekten en "lezingen met lichtbeelden" hielden. De missiecongregaties zetten huis aan huis kalenders en andere lectuur af. Bidden thuis was een vaste gewoonte, waarbij de missie-intentie niet ontbrak.

Al deze missionaire inoefenplekken en de spiritualiteit die daardoor ontstond, werden mogelijk gemaakt door de eenduidigheid van het ideaal missie (missie speelde zich af in verre landen; arme heidenen moesten deel krijgen aan het ware geloof) en de geslotenheid en duidelijkheid van de context (de verzuilde en overzichtelijke wereld van katholieken, protestanten, heidenen).

Verandering

Intussen is sinds de jaren zestig dit laatste, de context van maatschappij en kerk, diepgaand veranderd tengevolge van een cultuurbreuk: het dóórbreken van anderssoortige menselijke en religieuze waarden. Ook het contextuele missie-ideaal heeft daardoor een andere kleur gekregen. Of beter gezegd, in de praktijk is het nog steeds aan het verkleuren, want het oude blijft op verschillende manieren voortbestaan naast het opkomend nieuwe. Deze ideaal-verandering is reeds in verschillende publikaties uitvoerig beschreven. Ik ga daarom maar kort in op dit element binnen onze missionaire spiritualiteit.

De contouren van het nieuwe missie-ideaal zijn intussen duidelijk: gerichtheid op het Rijk Gods, dus mensen bevrijdend, dus voorkeur voor hen die het meest bevrijding nodig hebben (de armen), dus niet langer geografisch bepaald, iedereen is gezond.)⁴⁾

Je kunt ook met wat andere woorden zeggen dat het ideaal bestaat in het heiligen van Gods naam, in het waar maken van Gods naam op aarde. Die naam luidt: Jahwe, ik ben er voor jullie. Van ons uit: Wees er! Wees er voor ons, maak leven voor ons mogelijk!

Gods naam waar maken dus door leven mogelijk te maken, vooral daar waar dit het meest in de knel komt. Jezus drukt dit aldus uit: "Ik ben gekomen opdat zij leven hebben, leven in overvloed" (Joh. 10,10). Leven brengend maakte Hij de inhoud van de naam Gods waar.

De vraag is echter in hoeverre en voor hoeveel mensen dit nieuwe missie-ideaal reeds "spiritualiteit" geworden is. In hoeverre wordt het al beleefd? Zijn er al plekken, structuren, gleuven, waarbinnen dit kan gebeuren, zodat er een nieuwe spiritualiteit kan ontstaan waar velen zich thuis kunnen voelen en die ze herkennen als een deel van hun religieuze bestaan.

Nieuwe inoefenplekken

Als je hiernaar op zoek gaat, kun je een aantal nieuwe verschijnselen op een rijtje zetten. Zo bestaat er sinds enkele jaren een missionaire agenda die de activiteiten van de verschillende landelijke katholieke organisaties op elkaar afstemt, zodat ze gaan functioneren binnen een jaarcyclus met één bepaald nieuw thema. Inderdaad een geschikt middel om op langere termijn het nieuwe missiedenken in te oefenen.

Verder zijn er op parochieel of dekenaal niveau tal van vaste nieuwe plekken in cursussen, M.O.V.-groepen, misie- en derde wereld clubs.

Tot de nieuwe missionaire opdracht hoort ook inzet voor vrede, milieu, werklozen, drugverslaafden. Een goede methode voor de inoefening van vredesspiritualiteit lijkt de vredeswacht van Woensdrecht met haar regelmatige vredestochten. Ook het geduldig bezig zijn van vredes-, milieu- en derde wereld winkels schept knooppunten in het net van nieuwe missionaire bewustwording. Verder de bijeenkomsten en activiteiten van de vele landenco-mitees met richting derde wereld. Ik denk ook aan de jaarlijkse vredesweek van IKV/Pax Christi, aan de bestaande organisaties voor werklozen, arbeidsongeschikten, vreemdelingen, aan vaste plekken zoals het Missionair Centrum in Heerlen en Kontakt der Continenten in Soesterberg.

In dit nummer worden een aantal nieuwere initiatieven nader beschreven. Op de "8 mei bijeenkomst" in Den Bosch presenteerden zich gelukkigerwijze – naast een aantal grotere organisaties – ook kleinere en onbekende groeperingen, die gedragen werden door en herkenbaar waren aan dezelfde nieuwe spiritualiteit die de samenleving wil ombuigen in de richting van de maatschappij van God.

Belangrijk voor de deelnemers aan zo'n landelijke bijeenkomst was de ervaring dat je geen eenling bent, geen roepende in de woestijn, maar gedragen wordt door een groeiende bredere structuur die een langere adem heeft. Belangrijk is eveneens dat missiespiritualiteit langzaam maar zeker weer een vaste bedding vindt met herkenbare inoefenplekken voor wie op de een of andere manier geraakt is en mee wil doen.

Intussen is de nieuwe spiritualiteit nog niet zo vanzelfsprekend, nog niet zo verbreid en algemeen aanvaard als de vroegere. In een ontzuilde, pluriforme, gesecculariseerde wereld is dit ook niet in die mate mogelijk. Verheugend is echter dat er veel meer van de grond komt dan op het eerste gezicht lijkt en dat – zoals een spreker op de bijeenkomst in Den Bosch met recht opmerkte – de katholieke kerk in ons land er beter voorstaat als vaak beweerd wordt.

Pluriformiteit

Nieuwe plekken van inoefening dus. Maar je moet dit wel zelf doen! Daarbij maakt het nogal verschil aan wie dit zelf toebehoort. Aanleg, achtergrond, leeftijd, karakter, gezondheid, zullen de beleving van het missionaire ideaal, de missionaire spiritualiteit dus, van persoon tot persoon doen verschillen. De missionaire ervaring van een contemplatieve kloosterzuster zal op een andere manier vorm krijgen in het concrete leven dan die van een professionele vredeswerker. Merkwaardigerwijze is in de katholieke kerk de contemplatieve Teresia van Lisieux, die haar leven lang geen voet buiten het klooster zette, patrones van de missie. Als je je afvraagt wat haar missionaire spiritualiteit gemeenschappelijk zou kunnen hebben met die van hedendaagse aktieve mensen, dan stoot je, denk ik, op de diepere laag van het geraakt zijn door het Rijk Gods, zoals Jezus dat verkondigde. Dit geraakt zijn zal vanuit ieders persoonlijke geaardheid en omstandigheden een andere beleving krijgen en naar andere mogelijkheden van vormgeving zoeken. Binnen een contemplatief klooster gebeurt dit op een andere manier dan daarbuiten. Missionaire spiritualiteit is vanuit de verscheidenheid van het zelf dus pluriform. Een belangrijk punt is dat we deze verscheidenheid kunnen aanvaarden en medestanders kunnen zien in mensen die hun geraaktheid door dezelfde waarde in een andere vorm gieten.

Ook vanuit een ander oogpunt is missionaire spiritualiteit per se pluriform. De definitie in het begin van deze bijdrage bevat een gegeven dat niet statisch of dogmatisch maar dynamisch is. Geraakt zijn en veranderd worden door een ideaal of waarde heeft per se met persoonlijke groei te maken, dus ook met een gradatie en variatie van engagement voor de éne zaak. In de ontwikkeling waarin ik sta, staat niet noodzakelijkerwijze een ander. De Zuidafrikaanse dominicaan Albert Nolan beschrijft dit proces en laat zien hoe er verschillende etappes zijn in de keuze voor de armen.⁵⁾ Hij laat ook zien hoe onze betrokkenheid door fasen van teleurstelling en duisternis heen moet om gezuiverd en dieper te worden.

In missionaire spiritualiteit zit dan ook een stuk aanvaarding: Ik heb het niet helemaal in de hand wat er op mij af komt. Ook mijn antenne, de gevoeligheid van mijn zelf, is niet dezelfde als van mijn medemensen. De aanvaarding van dit gegeven, van deze machteloosheid vaak ten aanzien van het eigen en andermans geraaktheid door het hoge ideaal, is een moeilijke kant in de missionaire spiritualiteit.

Hoop levend houden

Als ik zie wat jij niet ziet, als ik voel wat jij niet voelt, wat dan? Hoe de hoop levend te houden temidden van vele anderen, die blijkbaar niet geraakt worden, onverschillig zijn of ook op een heel andere religieus/sociale toer

zitten? Een centraal punt in de nieuwe missionaire spiritualiteit is dan ook: Hoe ga ik om met negatieve ervaringen?

Gerard Zuidberg, pastor in een gesecculariseerde Utrechtse gemeente, vindt dat je staande kunt blijven, als je het negatieve niet uit de weg gaat maar volledig tot je toelaat. Van groot belang is daarbij ook dat je tegelijkertijd een open oog hebt voor het positieve en nieuwe dat om je heen aan het groeien is.⁶⁾ Ik ben het daarmee eens. Het probleem is alleen: Herken ik inderdaad dat nieuwe? Het is bekend, dat doemdenken ontstaat door een fixatie op het oude en vertrouwde dat verdwijnt, hetgeen geslotenheid voor het nieuwe tengevolge heeft. De blikrichting is in zulke gevallen meer op het verleden dan op de toekomst gericht. Het is dan moeilijk het nieuwe in het oog te krijgen en als positief te herkennen.

Velen zullen met Nico Bulter de ervaring delen dat gezamenlijke inzet hoop levend houdt. Gezamenlijke inzet waardoor vriendschappen, groepen, organisaties van gelijkgezinden gesticht worden, waarin men zich thuis en prettig kan vinden.⁷⁾ Op je eentje word je gemakkelijker een prooi van sociologische mechanismen: er de brui aan geven, gelijkhebbij, nieuw dogmatisme, je de martelaar voelen. Ootmoed en het vermogen tot relativeren zijn vaak geen kenmerken van mensen die strijden voor radicale veranderingen.

Om tenslotte nogmaals op A. Nolan terug te komen: In het dynamische proces van missionaire spiritualiteit, dat hij beschrijft, bestaat de laatste moeilijke trap uit de aanvaarding van je eigen grenzen, kleinheid, armoede. Vanuit een gedeelde ervaring van gebrekigheid kunnen blank en zwart samen partij kiezen tegen een onrechtvaardig systeem. Volledige solidarisering met de basis als Gods eigen zaak voor gerechtigheid kan leiden tot een spirituele ervaring van solidariteit met God zelf.

1) Bij de volgende beschrijving van spiritualiteit ga ik uit van de hypothese van O. Steggink en K. Waaijman, *Spiritualiteit en mystiek*, deel 1, Inleiding. Nijmegen 1985. Met opzet ben ik hierbij wat schematisch.

2) Over deze vorm van spiritualiteit: Pierre Mesters, Wat bezielt de milieubeweging, in *Speling*, 1981/4.

3) In een verslag van een gesprek met India-deskundigen (Commissie Buitenland van de Nederlandse Missieraad) lees ik bijvoorbeeld dat de kerk van India veel minder missionair is dan die van Zuid-Amerika of de onze.

4) P. Leenhouders schrijft in *Christenen in ontwikkeling* (Uitgave CMC, Cebemo, CMBR, 1986) een "Pleidooi voor een prospectieve kerkbeleving". Ik heb de indruk dat de "prospectieve ecclesiologie" die hem voor ogen staat gemakkelijk kan worden vertaald naar een "prospectieve missiologie" en dat dit het nieuwe is dat velen van ons voor ogen staat.

5) *Informatiedienst Nederlandse Missieraad*, dec. 1984

6) G. Zuidberg in: *Speling*, 85/4

7) N. Bulter in: *Speling*, 84/3

Pierre Mesters, Karmeliet, promoveerde 1957 in de geschiedenis aan de universiteit van Mainz. Vanuit Rome werkte hij een aantal jaren voor de derde wereld. Momenteel is hij medewerker van het Titus Brandsma Instituut voor spiritualiteit in Nijmegen. Ook is hij lid van de Commissie Buitenland van de Nederlandse Missieraad en van het Centraal Missionair Beraad Religieuzen.

Jan van Butselaar

Missionaire spiritualiteit, P.G.

Vroeger zag je het wel eens in de kleine advertenties staan waarin een huishoudster gevraagd werd, of in de eerste, heel voorzichtige, huwelijksadvertenties: P.G. Het betekende "protestantse godsdienst" en hoewel het meestal tussen haakjes stond, was het een zekering om via de krant niet met al te vreemd volk in contact te komen. Nu ik, vanuit de hoek van de Nederlandse Zendingraad, een paar gedachten op papier zet over het begrip "spiritualiteit", schrijf ik er maar gelijk "P.G." bij. Het woord spiritualiteit is helemaal niet zo'n protestants woord. Het zal veel lezers uit die hoek eerder wat "rooms" in de oren klinken.

Toen de Nederlandse afgevaardigden van de Algemene Vergadering van de Wereldraad van Kerken in Vancouver in 1983 naar huis kwamen met de mededeling dat daar vooral de spiritualiteit er zo uitgesprongen was, zullen ze niet overal in hun achterban een enthousiast onthaal of zelfs maar een geopend oor hebben gevonden: spiritualiteit was (en is) voor velen een betrekkelijk onbekend begrip. Mensen van "P.G." zullen niet gelijk door hebben wat daarmee bedoeld wordt. De definitie van Steggink en Waayman, die Mesters in zijn artikel aanhaalt¹⁾, zal het hen er niet eenvoudiger op maken; spiritualiteit die (slechts) "... een waarde of ideaal is dat dusdanig op mijn persoon inwerkt, dat het mijn gedragingen bepaalt en dus vorm geeft aan mijn bestaan", zal te ongenormeerd, te ongerelateerd overkomen: kun je spreken van een god-loze spiritualiteit? Kan die waarde of kan dat ideaal ook een dehumaniserende zijn?

Het eerste dat de P.G.-er waarschijnlijk wél te binnen zal schieten bij het woord spiritualiteit zullen drie woorden zijn: Veni, Creator Spiritus. De samenstellers van protestantse liedboeken hadden namelijk de gewoonte om de eerste regel van een lied in de oorspronkelijke taal boven de tekst te zetten, en zo liep je in een degelijke gereformeerde kerkdienst ook nog wel eens een woordje latijn op. Veni, Creator Spiritus, kom, Schepper Geest. Spiritualiteit zal zo altijd gecombineerd worden met een bepaalde geestelijke gesteldheid, een bepaalde vroomheidsbeleving die niet los te denken is van de Geest, van de openbaring. Spiritualiteit als het spanningsvolle veld tussen de Geest en onze geest; spanningsvol, want wie zal het winnen, wie is de sterkste? Immers, onze geest is van de aarde, aards, en met de rest van ons bestaan in zonde ontvangen en geboren. Spiritualiteit is dan: de worsteling tussen de geesten, en het verhaal erover.

Protestantse spiritualiteit

Op die manier kun je wellicht spreken over protestantse spiritualiteit, al blijft het wat vreemd klinken. Maar naar inhoud kun je die natuurlijk overal in de geschiedenis tegenkomen, met doorlopers tot vandaag aan toe. Zojuist

hebben de Doopsgezinden gevierd dat Menno Simons zich 450 jaar geleden bevrijdde van de Rooms-Katholieke kerk; bij de herdenking daarvan waren heel grootmoedige rooms-katholieke vertegenwoordigers uitgenodigd en gekomen!²⁾ Het is een duidelijk voorbeeld van protestantse spiritualiteit. Menno wilde geen wereldgelijkvormigheid, wilde zich niet conformeren aan de geest van zijn eeuw; daarom brak hij radicaal en zocht die andere Geest te volgen, die hem en zijn volgelingen wees op dingen die niet van deze wereld waren. Wapens hoorden daar niet bij, wel zondagse onderlinge bijeenkomsten waarin men elkaar aanmoedigde staande te blijven in de Doperse spiritualiteit. Die bijeenkomsten heten heel toepasselijk tot op de huidige dag "vermaning"! In dezelfde woelige reformatie jaren trad ook de monnik Luther op, komend uit een traditie die gedragen werd door een streng geordende spiritualiteit. Luther bracht het tot die andere, protestantse spiritualiteit, waarin de worsteling tussen geest en Geest onrust en vrede, inzicht en verwarring gaf. Tot het eind van zijn leven bleef dat de strijd van Luther, waarin – bijna historisch aanwijsbaar – nu eens zijn geest het won, dan weer de Geest. Bij die andere reformator, Calvijn, lijkt het bijna een onmogelijkheid te spreken van "spiritualiteit". Zo'n strenge man, zo'n intellectueel is met zijn dikke rij *Institutiones* een spiritueel mens? Het populaire beeld dat van hem wordt gegeven, evenals van de beweging die naar zijn naam luistert, is tot op de dag van vandaag niet bepaald spiritueel, of inspirerend te noemen. Calvinistisch is een half scheldwoord, dat aangeeft dat men met harde, ongevoelige en fantasieloze mensen te maken heeft, volgens het seculiere taalgebruik. Calvijn spiritueel? Toch heb ik door zijn beschrijving van de *unio mystica*, de mystieke band die bij het avondmaal/eucharistie ontstaat door het werk van de Geest tussen de vrome en zijn Heer, pas echt avondmaal leren vieren.³⁾

In Nederland hebben we een heel speciale vorm van protestantse spiritualiteit: de bevindelijkheid.⁴⁾ Het woord is praktisch uit het theologisch verkeer verdwenen, als wist men er niet goed raad mee. Het riekt naar kleine keuterboertjes, naar oude vrouwtjes, naar wereldvreemde bol-ogige jongelingen. Heel voorzichtig zeg ik dan: naar de "armen" van een voorbije tijd... een bepaalde kant van die bevindelijkheid ging ook wel erg de richting uit van een puur-geestelijke, innerlijke strijd met uitsluiting van alles wat niet geestelijk, wat (te) materieel was; het ging soms op in een zeer individualistische zielestrijd. Maar toch – daarmee is het "Veluwe geloof" niet afgedaan. Er zijn ook heel positieve kanten: die van het zich bewust zijn van het feit dat alles wat een mens doet en gelooft, geschiedt *coram Deo*, voor het oog van God. En steeds is er de vraag: kan ik mijn leven verantwoorden voor God? Klopt de basisverhouding nog? Het is een *spirituele* verantwoording dwars door alles wat men doet. Laatst nog hoorde ik een spreker het zeggen op een vergadering van de Gereformeerde Zendingsbond⁵⁾, gehouden, jawel, op de Veluwe – die mij trouwens zeer lief is –; hij zei, midden in een uitvoerig verhaal over zending en dialoog: "Mag ik u vragen, kent u de Here Jezus?" Het leek op het eerste horen een tussenzin, een adempauze; bij beter horen gaf het aan waar het hele verhaal vandaan kwam, welke spiritualiteit hier sprak: die waarin men bij de worsteling der geesten "bevonden" heeft dat Godsliefde door mensenziefde beantwoord kan worden. Pas dan

durft men avondmaal te vieren, de *unio mystica* aan te gaan.

Eenvoud

Het kwam al even uit (de keuterboertjes!) hoezeer deze spiritualiteit verbonden is met eenvoud. Het ging bij de bevindelijkheid niet om rijke mensen, niet om aanzienlijke mensen. Die lachten om het "Veluwe-geloof" – tot vandaag de dag. Zoals ze trouwens ook lachen om de Pinksterkerken in Latijns Amerika en de onafhankelijke kerken van Afrika. De spiritualiteit van de "armen" is hen, ons, te kinderlijk, of moet ik zeggen, te machtig? Hoezeer die eenvoud deel uitmaakte van de protestantse spiritualiteit, kwam ik onlangs tegen bij de Amerikaanse radicale "evangelical" Jim Wallis.⁶⁾ Hij vertelt hoe sober zijn ouders leefden en hoe rijken in hun kring met argwaan werden bekeken: kan dat wel goed zitten? En met ingehouden woede vraagt Wallis zich af waar "nieuw rechts" het recht vandaan haalt om deze eenvoud, fundamenteel voor protestantse spiritualiteit – en voor andere – te vervangen door de idee dat rijken gelijk hebben en armen ongelijk, dat rijkdom wijst op Gods zegen en nou ja, de rest laat zich denken: het is die armen hun eigen schuld. Volgens Wallis klopt dat niet: eenvoud is principieel de juiste vorm van het geloof, fundamenteel voor een juiste spiritualiteit.

Protestantse spiritualiteit, het komt ook uit in de grote bewegingen van het piëtisme en het reveil. Het piëtisme, waarin, anders dan in de vaderlandse bevindelijkheid, niet de, een mensenleven lange, strijd tussen de machten van licht en duister, van de geest en de Geest, voorop staat, maar het leven uit de overwinning van Christus, die vooral een overwinning van zijn liefde was. Zo ontstaat er een spiritualiteit en daaraan verbonden een poëzie die overstroomt van de ontvangende liefde, die zich uitput het bewijs van de wederliefde te leveren, onder meer door die liefde van Christus met anderen te delen, door "zielen te winnen voor het Lam". Eigenlijk een zo barokke spiritualiteit, dat het de vaderlandse protestanten al gauw overdreven en goedkoop voorkwam. Naar hun idee was er vaak méér nodig... In de negentiende eeuwse reveilbeweging die de kerk en christenen opwekt uit hun liberale sluimering, komt een nieuwe, krachtige spiritualiteit op, één die het gevecht met de machten niet schuwt, noch in de kerk, noch in de samenleving. Het levert mensen als De Liefde op, met zijn activiteiten in de Amsterdamsche Jordaan, en Heldring, met zijn jongens- en meisjeshuizen op – alweer – de Veluwe. Het is een spiritualiteit die, evenals die van het piëtisme, een persoonlijk geloof koppelt aan een missionair bewustzijn.

Zendings-spiritualiteit

Zendings-spiritualiteit – gaat dat, zo'n woordenpaar? Het stoot toch niet te erg, is toch niet al te gekunsteld, denk ik, want juist in zendingskringen en in zendingsactiviteiten zie je bij protestanten een heel duidelijke spiritualiteit, die zich, bijna wat apart van de rest van de kerk, heeft ontwikkeld. Bij de huidige integratie van organisaties en gebouwen in het kerkelijk wereldje laat zich dat ook weer voelen: toen het Zendingencentrum van de Gereformeerde Kerken van Baarn naar Leusden verhuisde om geïntegreerd te worden in een Dienstencentrum, moest er door de zending "gevochten" worden voor "kapeltijd"; in Baarn begon men daarmee iedere morgen de nieuwe dag. In Leusden werd het éénmaal per week... Bij de renovatie van het

Zendingshuis in Oegstgeest bleef de kapel zijn unieke plaats houden, bij de nieuwbouw van het Hervormde synodekantoor in Leidschendam bleek zo'n ruimte niet te zijn gepland...

Zendings-spiritualiteit dus. Je komt het tegen op alle mogelijke manieren. Niet in de laatste plaats op de zogenaamde zendingsavonden, waar zendingsarbeiders-met-verlof of zendingssecretarissen verslag doen van hun ervaringen. Al zo'n tweehonderd jaar komt het hele bedreigende en verwarrende beeld van onze wereld daar in een geloofsperspectief te staan waardoor mensen bij elkaar gaan horen, over culturen en anderen grenzen heen herkenning optreedt, de eenheid van het mensengeslacht ervaren en gevierd wordt. Zendingsavondjes, verleden tijd zegt u? Zojuist sprak ik een zendingsarbeider⁷⁾ die er, in de randstad nota bene, weer een serie had bezocht en verbaasd stond van het aantal mensen dat daar bijeen was, en hoe die daar bijeen waren. Mensen die zich openstellen voor de ander, voor de ervaringen uit de wereldkerk, mensen die gaven gaan delen, wereldwijd.

In het groot kun je die spiritualiteit tegenkomen als de al eerder genoemde Gereformeerde Zendingsbond zijn zendingsdagen houdt in Het Grote Bos in Driebergen, waar duizenden mensen komen om hun slepende psalmen te zingen, hun predikanten de woorden te horen zeggen die die spiritualiteit bevestigen of oproepen. Mensen die juist op die basis dan ook openstaan voor de woorden van de anglicaanse bisschop Kivengere uit Oeganda, of voor de ervaringen van Latijnsamerikaanse predikanten. Missionaire spiritualiteit – het zet in beweging naar de ander toe – de Geest dwingt onze geest. Eenzelfde massale beleving van gezonden-zijn in de wereld, van openstaan voor de wereld, kom je tegen in de zendingsfeesten van Veenklooster in Friesland, elk Pinksterfeest opnieuw. Een heel tegenwicht tegen de kapitalistische consumptiemaatschappij, wier STER-geest mensen toesluit voor alles wat hun egocentriciteit zou kunnen schaden.

Deze zendings-spiritualiteit kom je ook tegen in de zendingsopleiding, van de eerste stappen in het Hendrik Kraemer Instituut – in dat zendingshuis met die kapel – tot de uitzending door een plaatselijke gemeente, die geestelijke verantwoordelijkheid neemt voor je werk, je leven, je gezin. Het is een krachtige verbondenheid die moed geeft om uit te gaan, moed geeft om te luisteren, moed geeft om te veranderen, eerst jezelf en dan de structuren. Heel diep zit het erin, gekarakteriseerd door bijbellezing en lied, veel meer nog dan door gebed en meditatie. Bijbellezing, omdat men daar toch het gevoel heeft "redelijk onvervalste melk"⁸⁾ te krijgen; het lied omdat het je over de zwakke plekken van je geloof heendraagt, omdat het je lafheid overstermt, omdat je kunt zingen wat je niet kunt zeggen. Dat is misschien een verklaring voor het feit waarom de EO nog zoveel aanhangers heeft; die sluit met haar koren en fruitmanden aan bij deze protestantse spiritualiteit. Een andere verklaring voor die aanhang kan ik me nauwelijks voorstellen: de praatprogramma's van die groep geven me altijd een schoolvoorbeeld van pseudo-spiritualiteit.

Niet onvermeld mag ik de evangelisatiecommissies laten, groepjes mensen die in plaatselijke gemeenten proberen aan niet-kerkelijken het woord door te geven. Laatst is een "beroeps-evangelist" gepromoveerd, las ik in de krant, die uitlegde dat er zo'n groot verschil is tussen de mensen van evan-

gelisatie (zeg maar: zending in Nederland) aan de top en aan de basis.⁹⁾ Die aan de basis ken ik vrij goed. Het zijn mensen van een heel speciale spiritualiteit, één van doen, en van niet teveel verlamme reflectie. Liever één Elisabethbode in een ongelovige brievenbus, dan honderd geanalyseerd in een beleidsstuk. Liever voor een contactadres bidden, dan duizenden statistisch te kunnen onderbrengen. Het is een zendings-spiritualiteit die gekleurd is door de al eerder aangeduide eenvoud; een eenvoud die directheid in de relatie met God en de ander met zich brengt. "Vertelt u me eens, kent u de Here Jezus?"

Missionaire spiritualiteit vandaag

Al is dan het woord wat vreemd, het is duidelijk dat spiritualiteit inhoudelijk bij protestanten altijd aan bod is geweest als een strijd tussen onze geest en de Geest, soms vooral gekleurd door het gevecht, dan weer door de overwinning. Zending-spiritualiteit zette daarbij harten en hoofden open naar de ander toe, omdat de Ander daartoe drong.

Dan blijft het opmerkelijk dat toch het centrale punt van "Vancouver", spiritualiteit, in ons land nauwelijks geland is. De Vancouver-gangers hebben het wel even geprobeerd, maar het is alras weer weggeëbd. Een beeld van de tijd? Je ziet wel meer in protestantse bijeenkomsten dat spiritualiteit op een heel laag pitje terecht is gekomen. Mijn goede Zeeuwse kerkeraden vonden het maar gek dat ik kerkeradsvergaderingen wilde beginnen met bijbelstudie, dan duurt het nog langer! Ik heb doorgezet en de vergaderingen bleken er korter op te worden. Maar ook elders zie je dat spiritualiteit, althans de vormgeving ervan, het moet afleggen tegen efficiëncy: het is vergader-technisch moeilijk inpasbaar. Het lijkt haaks te staan op "zaken doen", en dat moet gebeuren in onze vergaderingen. Legt de spiritualiteit het bij de protestanten uiteindelijk af tegen de efficiënte kerk, de efficiënte kerkdiensten, het efficiënte bestuur? Ik denk van niet. De rode draad van protestantse spiritualiteit wordt ook in onze dagen verder gesponnen. En dat is meer dan ooit een missionaire spiritualiteit. Drie voorbeelden, op weg naar morgen, kunnen dit wellicht illustreren.

In de eerste plaats een eenvoudig voorbeeld, namelijk dat van de missionaire werkdagen, die de Nederlandse Zendingraad elk jaar op zo'n 11 plaatsen in het land organiseert. Opgelopen uit massale zendingdagen, zijn ze gaandeweg kleine "workshops" geworden, waar mensen het "probleem" analyseerden en te lijf gingen. Maar van daaruit kwam de vraag naar de viering, naar het elkaar betuigen van waaruit men verder ging, hoe men verder ging, de wereld in. En zo kan het gebeuren dat *na* een missionaire werkdag in Vlaardingen, waarop de problemen van de binnensteden en van de etnische minderheden zijn besproken, een man in een grijs gewaad het podium van de schoolaula beklimt, met brood en wijn in zijn handen.¹⁰⁾ Nog maar enkele jaren geleden zou dit als verhullend, onnodig of "rooms" zijn afgedaan. Nu was het delen: vieren dat de Heer zich gaf, beloven zichzelf te geven.

Teerkost voor onderweg

Een tweede voorbeeld komt van de grens tussen kerk en wereld. Tijdens de grote vredesbetoging in Den Haag van 1983 belandde ik in de Jacobskerk.

Die vredesbetoging was geen kerkelijke manifestatie in de strikte zin van het woord; christenen en niet-christenen trokken zusterlijk samen op. Maar midden in die "wereld" was de Jacobskerk druk in bedrijf. In de ene hoek waren er broodjes en koffie, maar centraal, middenin, werd er gevierd dat het geloof in de lijdende, schijnbaar machteloze God sterker is dan alle nucleaire geweld. Het was alsof christenen, volop actievoerend in en met de wereld, toch even "teerkost voor onderweg" namen om het spiritueel vol te kunnen houden. Natuurlijk niet in een vrome afzondering, maar uitnodigend, open voor ieder die mee wilde vieren. Ook waar christenen en niet-christenen samen optrekken, zijn plekken nodig waar we – letterlijk: onderweg – onze missionaire spiritualiteit weer kunnen "inoefenen".

Tenslotte, nieuw in de missionaire spiritualiteit zijn de plaatsen van stilte, gereserveerde geografische plaatsen waar men zich kan terugtrekken om in te keren voordat men zichzelf kan uitleveren. Plaatsen van stilte – in Oost-Duitsland komen christenen en niet-christenen er om zichzelf weer te vinden. Plaatsen van stilte, ook al is het er nog zo vol. In Taizé staat een protestantse broedergemeenschap open om jaarlijks vele duizenden jongeren te helpen, te leiden bij het ontdekken van hun missionaire spiritualiteit. Hoevelen gaan er naar Iona om er weer de hoogte van het menselijk bestaan te vinden, om de strijd tussen de geest en de Geest alle ruimte te geven, om te lijden aan de nederlagen, om te vieren dat de overwinning zeker is? Er komt nieuwe ruimte voor missionaire spiritualiteit. Of, zoals het in Wereldraadkringen wel wordt gezegd: "spirituality for combat", een spiritualiteit die moed geeft voor de strijd. De strijd die elke dag opnieuw even hevig is, als je op weg gaat naar het Rijk van God. Een strijd van de geest en de Geest. Een strijd van de machteloze tegen de wereldbeheersers; een begaanbare weg als we ons onze spiritualiteit niet laten ontroven. Zoals de gedreven, spirituele Von Zinzendorf het dichtte:

*In de woestenij,
Heer, blijf ons nabij
met uw troost en met uw zegen
tot aan 't eind van onze wegen.
Leid ons op uw tijd
in uw heerlijkheid.¹¹⁾*

- 1) P. Mesters, "Missionaire spiritualiteit en haar inoefening", zie hierboven, p. 285-89
- 2) Aldus drs. M. Steemers-van Winkoop in de vergadering van de Raad van Kerken, 11-6-1986
- 3) J. Calvin, *Institutie* (vert. dr. A. Sizoo), deel 3, Delft z.j., boek IV, L. XVII, 10, p. 422
- 4) Zie voor "doorleefde" informatie over de bevindelijkheid: A. van der Meiden, *Welzalg is het volk*, Baarn 1981, met name hoofdstuk 5
- 5) In Putten, op 12-6-1986
- 6) J. Wallis, "A Wolf in Sheep's Clothing" in *Sojourners* Vol. 15 no. 5 (May 1986), p. 20-23
- 7) Ds. R. Veenboer, studentenpredikant te Yogyakarta, 19-6-1986
- 8) 1 Petr. 2:2
- 9) J.B.G. Jonkers, *Doelen in de evangelisatie*, Amsterdam 1986
- 10) Missionaire werkdag Vlaardingen, 27-10-1985
- 11) *Liedboek voor de Kerken*, Den Haag/Leeuwarden 1973, no. 442:4

Dr. G.J. van Butselaar is algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad. Van 1975-1983 werkte hij in Rwanda.

Kom tot Jezus en dan nog wat

Evangelischen staan er niet om bekend voorop te lopen in de strijd voor maatschappelijke rechtvaardigheid. Maar de laatste tijd zijn er tekenen dat hierin verandering gaat komen. Zou die spiritualiteit van de evangelischen, die doorgaans wordt beschouwd als de belangrijkste oorzaak van hun afkeer van sociale aktie, dan toch openingen bieden in de richting van vrede en gerechtigheid op aarde? Een alleszins belangrijke vraag, maar het antwoord is niet zo eenvoudig. De vraag naar spiritualiteit en aktie wordt namelijk overschaduwd door de jammerlijke controverse tussen evangelischen en oecumenischen.

In de ontlukende dialoog tussen "oecumenischen" en "evangelischen" merk ik voortdurend dat de eersten blij reageren als er evangelischen zijn die zich sterk maken voor dezelfde maatschappelijke keuzes als zijzelf. "Goh, wat aardig dat ze daar ook tegen de multinationals in de Derde Wereld zijn; dat ze daar ook links durven te zijn. Nooit gedacht; die "radicale evangelischen" vallen ons toch wel mee." Tijdens het laatste Guntersteinberaad tussen kerkelijke en geloofszendingen liet inleider prof. Berkhof zich ondiplo-matiek ontvallen: "Ik wil wel praten met de evangelischen, maar dan alleen met de radicaal-evangelischen", of woorden van die strekking. Nu kan ik dat van hem heel goed hebben, want hij weet ook zijn eigen kring kritisch te ondervragen op de neiging om van het christelijk geloof een sociaal-ethische ideologie te maken. Maar dat laatste, die zelfkritiek, kom ik over het algemeen erg weinig tegen onder oecumenischen. Die hele dialoog met de evangelischen is voor velen kennelijk niet meer dan een ledenwerfaktie voor het eigen "goede doel" onder een dwarslaag waar ze verder niet veel mee op hebben.

Ik ken het evangelische wereldje – zowel nationaal als internationaal – goed genoeg om dergelijke verwachtingen naar het rijk der illusies te kunnen verwijzen. Misschien dat er enkele evangelischen zijn die zo "oecumenisch" zijn, zich zoveel aan Johannes 17 willen gelegen laten liggen, dat ze de dialoog met de "christenen van de Wereldraad" willen aangaan. Misschien dat sociaal bewuste evangelischen soms tot keuzes komen die sporen met posities die theologisch-links verdedigt. Maar dat zijn, voorlopig althans, uitzonderingen. En zelfs in deze uitzonderingsgevallen zal de spiritualiteit die er achter steekt vreemd blijven.

Uit de droom

Nee, de evangelische spiritualiteit is niet van dien aard dat zij in rapport te brengen zou zijn met de sociaal-ethische theologieën die de woorden "bevrijding" en "Rijk Gods" hoog in het vaandel voeren. Hier en daar zullen evangelischen wel heel gemeend goede woorden over hebben voor het

Kairos-document uit Zuid-Afrika, het Wereldraad-programma tot bestrijding van het racisme en pogingen om de V.S. uit Nicaragua te houden; hun spiritualiteit is echter geen garantie dat ze sociaal-politiek wel zouden willen meegaan met een sociale verantwoordelijkheid die door theologisch-links reeds van de nodige punten en komma's is voorzien. Wanneer een dergelijke hoop wel gewekt is door wat radicaal-evangelischen in Nederland en anderen delen van de wereld gezegd en geschreven hebben, dan spijt het me deze schone droom te moeten komen verstoren. Maar het is niet anders. Als ik zie hoe men ter oecumenische zijde soms in één adem juichend de strijd van bijvoorbeeld Ronald Sider tegen de Amerikaanse bewapeningspolitiek begroet en afgeeft op het zogenaamde individualisme van een EO-getuigenisprogramma, dan geeft me dat weinig hoop dat het met die ontluikende evangelische-oecumenische dialoog veel zal worden. Op deze manier zal het op z'n hoogst een verbintenis op huwelijkske voorwaarden worden. En dan zullen het de oecumenischen zijn die de voorwaarden opstellen. Dan telt de evangelische spiritualiteit alleen voor zover zij het reeds vaststaande sociaal-ethische program kracht bijzet.

Ik weet dat dit afhoudend over kan komen. Laat het duidelijk zijn: het gesprek tussen evangelischen en oecumenischen is naar mijn stellige overtuiging van het grootste belang. We hebben er echter niets aan als we tijdens gelegenheden van dialoog mooi weer spelen, maar elkaar in het hart niet echt naderen. Wanneer de evangelische spiritualiteit niet interessant is voor wat zij is, heeft het ook geen zin te spreken over de vraag of zij gecombineerd kan worden met sociale verantwoordelijkheid. En dat te meer daar het begrip "sociale verantwoordelijkheid" bij tal van oecumenischen al zo'n vaste invulling heeft gekregen zonder dat zij daartoe bij de evangelische spiritualiteit te rade zijn gegaan. (Hier en daar wil men dat zelfs ook helemaal niet!)

De verbindende schakel

Ik moet met de vraag dus een andere kant uit. We zullen los van een of ander program van sociale verantwoordelijkheid moeten nagaan wat die evangelische spiritualiteit eigenlijk inhoudt. Ik neem aan dat het begrip spiritualiteit geen nadere uitleg behoeft. Het gaat dus om die kwalificatie: evangelisch. Kun je eigenlijk wel spreken van "de" evangelische spiritualiteit, of is die er in soorten? En zou je ze vervolgens moeten wegen op hun soortelijk gewicht – bijvoorbeeld met de maten van een bepaalde "maatschappelijke relevantie"? Als we dat laatste doen, dan zijn we weer terug bij de heilloze weg die ik zoëven heb aangeduid. Maar goed, ook zonder dat "wegen en afwegen" kun je je afvragen of de evangelischen er wel eenzelfde spiritualiteit op na houden.

Het zou kortzichtig zijn hier ontkennend op te antwoorden. Maar in plaats van het soortelijk verschil uit te meten, is het zinniger de gemeenschappelijke kenmerken naar voren te brengen. Want let op: de evangelischen zijn geen kerkgenootschap, geen dogmatisch-theologische stroming, geen sociale laag, maar een dwarslaag waarin de spiritualiteit het verbindende element is. Theologisch wordt er onder evangelischen heel verschillend gedacht. Sociaal-politiek nemen ze uiteenlopende posities in. De onderlinge organisatie is lichtelijk chaotisch, zelfs voor insiders maar moeilijk te vatten! De reden dat we van de hervormde predikant Wim Bouw tot en met gebedsge-

nezer Morris Cerullo toch van een evangelische dwarslaag kunnen spreken is, dat er een spiritualiteit is die in grote lijnen dezelfde trekken draagt. De een is anti-charismatisch en de ander spreekt in tongen. De een denkt dat de gemeente voor Israel in de plaats is gekomen en de ander is helemaal verrukt over Gods plan met Israel in de komende tijd. De een ziet heil in de "electronic church" en de ander heeft daar de grootste bedenkingen tegen. De verbindende schakel is echter de spiritualiteit. Daarin herkennen ze elkaar. Op grond daarvan laten ze zich wat aan elkaar gelegen liggen, meer dan aan christenen bij wie ze dit herkenningselement niet of veel minder aantreffen. Wat zijn de kenmerken hiervan?

De enkeling op het oog

"Onder duizenden heeft Hij ook mij op het oog". Deze liedregel raakt het hart van de evangelische spiritualiteit. De grote, almachtige God is er helemaal voor dat kleine, nietige individu. Je mag met je hele hebben en houwen – hoe futiel het ook lijkt – voortdurend bij Hem aankloppen. Hij heeft de volle aandacht en zal met volle inzet altijd het goede voor hebben met de mens die zich aan Hem toevertrouwt – ook in situaties van ziekte en lijden. Hierin zien we een voortzetting van de oude piëtistische geloofsbeleving. Natuurlijk, dit besef kan al snel de indruk van individualisme wekken en soms gaan evangelischen hier inderdaad mank aan. Maar ook waar evangelischen zich sociaal engageren blijft hun spiritualiteit gekenmerkt door de centrale rol van de enkeling. Daarom zal persoonlijke evangelisatie, gericht op persoonlijke bekering altijd een zaak van prioriteit blijven. Evangelischen wordt wel verweten dat ze geen kerkbesef hebben, juist vanwege deze op het individu gerichte inslag. Daar zit veel waars in. Evangelischen hebben hart voor de gemeente, maar dan wel de gemeenschap van wedergeborenen, de vergadering van hen die leven vanuit het besef: onder duizenden heeft Hij ook mij op het oog.

De relatie met de Heer

Uit het eerste vloeit voort dat evangelischen uitgaan van de wedergeboorte, opgevat als een persoonlijk "sterven en opstaan met Christus", die ons "gekocht en betaald heeft met zijn bloed". Het spreekt vanzelf dat de geloofsdoop hen veel meer aanspreekt dan de kinderdoop (al zullen sommige evangelischen dat laatste blijven aanvaarden om de band met hun kerk niet te verbreken). Kenmerkend voor de evangelische spiritualiteit is de nadruk op de persoonlijke relatie met God. Veel aandacht wordt besteed aan het ontwikkelen van een dagelijkse "stille tijd" van bijbellezen, meditatie en gebed. De ervaring van de Geest is van groot gewicht. En al zijn lang niet alle evangelischen charismatisch als het op de gaven uit 1 Kor. 12 aankomt, altijd zoeken ze de dagelijkse realiteit van het werk van de Geest. We spreken graag over Hem als "de Heer". De Heer leidt ons leven en we mogen Hem vragen ons duidelijkheid te geven omtrent allerlei beslissingen: andere baan, is hij of zij voor mij bestemd, wel of geen ouderling worden in de gemeente? Die leiding van God wordt gekend door "vrede in het hart" of ook door uitwendige "tekenen", "aanwijzingen". Dit is iets wat we in de Psalmen en de Brieven veel tegenkomen en dat zijn dan ook de geliefde bijbelgedeelten onder evangelischen. Daarom hecht men op het punt van

sociale aktie veel meer waarde aan de vraag of de Heer het mij duidelijk maakt dat ik dit moet doen, dat Hij dit van mij vraagt, dan aan het gewicht van een sociale analyse en een algemeen appèl dat we wat aan de honger moeten doen. Daar ligt de kracht en de zwakheid van evangelische sociale aktie. Het moet passen in de persoonlijke relatie met de Heer; je moet weten of God dit van jou persoonlijk vraagt. En laat ik duidelijk zijn, vanuit dit besef hebben evangelischen tegen de komst van kruisraketten gedemonstreerd, gepost voor abortusklinieken, etc. Maar anderen bleven, om dezelfde reden, thuis.

Leven bij de Schrift

Evangelischen staan op de schouders van de reformatie. Dat blijkt uit de grote nadruk op de Schrift, los van menselijke tradities. Maar zonder nu te zeggen dat ze geen dogmatische interesse hebben, kunnen we toch stellen, dat de Schrift in de eerste plaats devotioneel gelezen wordt. Het is "Gods brief aan jou". Theologie, dat wil zeggen de academische theologie, staat weinig in aanzien. Dogmatische en systematische doordenking van de bijbelse boodschap als geheel geschiedt marginaal, om nog maar te zwijgen van de godsdienstfilosofische repercussies ervan. Juist omdat de sociale inzet aan oecumenische zijde voor zo'n belangrijk deel voortkomt uit dogmatisch en hermeneutisch denkwerk slaat die bij evangelischen zo weinig aan. Daar komt nog bij dat historisch-kritisch bijbelonderzoek taboe is, terwijl die onder oecumenischen vaak heel goed samengaat met sociaal engagement. Nog een reden dus dat men er onder evangelischen wat vreemd tegenaan kijkt, vaak zelfs wantrouwend en afkeurend.

Maar dat wil niet zeggen dat hier geen potentieel voor sociale aktie ligt. Als ons van iets duidelijk wordt dat God het in de Schrift tot ons zegt, dan is er ook weinig dogmatiek en hermeneutiek meer nodig om tot daden over te gaan. Dat kan simplistisch klinken, "dopers" voor sommigen. Maar ik wil de waarde ervan benadrukken. Het gaat niet aan hier meewarig op neer te zien – "äch, die fundamentalistische lieden toch". Nergens anders wordt de Schrift zoveel gelezen en in het hart gesloten. Zeker, lezen is nog geen begrijpen. Dat blijkt vooral als het om het Oude Testament gaat. Evangelischen hebben daar relatief veel minder aandacht voor gehad dan de reformatorische hoofdstroom. Maar de reden dat er onder evangelischen een groeiend sociaal besef is, ligt juist in deze schriftconcentratie: we zien dat Amos, Jesaja en Jezus (Lukas 4!) het zelf zeggen.

Uitzien naar de wederkomst

Evangelischen verdenken oecumenischen ervan met eigen menselijke midelen het Koninkrijk te willen vestigen op aarde; strijdend en biddend maar zonder verwachting van een persoonlijke wederkomst van Christus. Of dat zo is, zal ik niet trachten te beantwoorden; het is de argwaan die telt, want voor evangelischen is de wederkomst van Christus een uiterst belangrijk geloofsgoed. Men beleeft daarin de discontinuïteit tussen deze wereld en het komende Godsrijk op aarde. Een discontinuïteit die goed aansluit bij het dualisme tussen gemeente en wereld, tussen bekeerd en onbekeerd, zo kenmerkend voor het evangelische denken. De zendingsopvatting stoelt grotendeels op dit scheidingsdenken. Bekering is de overstap van het ene

koninkrijk in het andere, het ene dat verloren gaat en het andere dat de toekomst heeft. Alles van nu staat in het teken van het voorlopige. De grote strijd mag dan beslist zijn op Golgotha, zij is nog lang niet uitgevchten. Daarom moeten we al onze kaarten ook niet zetten op een bepaalde maatschappelijke strijd die ons niet meer dan een voorlopige en gebrekkige verbetering kan geven, maar ook vaak van de regen in de drup brengt. Als je de mensen de verzoening met Christus niet predikt, dan onthoud je hun het allerbelangrijkste.

Nu is het beslist niet zo dat deze wederkomstverwachting wel tot sociaal passivisme moet leiden, al is dat nogal eens het geval (geweest). De voorvannnen van de 18de en 19de eeuwse opwekkingsbewegingen paarden een indringend en dagelijks "maranatha" aan een indrukwekkende strijd tegen sociale misstanden in de industriële samenleving. Maar de evangelische spiritualiteit is er altijd een van uitzien naar wat zeker komen gaat, maar wat wij mensen uiteindelijk nooit zelf kunnen verwezenlijken. Zij is doortrokken van het besef dat ons pogen stukwerk blijft, dat vrede en gerechtigheid maar zeer ten dele binnen ons bereik liggen – en dan nog altijd onvolmaakt. Dat tempert iedere sociale aktie en het is nog maar de vraag of deze tempering negatief moet worden opgevat.

Kom tot Jezus

Ik hoef niet veel te zeggen over het missionaire kenmerk van de evangelische spiritualiteit. Zij is uitgaand, wervend, in die zin dat ze de ander vertelt wat ze zelf beleeft. De manier waarop dat doorvertellen in z'n werk gaat, geeft voortdurend reden tot discussie en controverse. Ik ga daar nu maar even aan voorbij en laat de televisiedominees, de traktaatzending en de Er-is-Hoop-krant maar even voor wat zij zijn. Ook het feit dat evangelischen in de zending de woordverkondiging meestal prioriteit geven boven diakonaat en strijd voor gerechtigheid is al vele malen in beschouwingen herkauwd. Laat ik het grondmotief van de evangelische zendingsinzet aanstippen: Kom tot Jezus want Hij geeft je ... vul maar in. Hij is het antwoord op al je vragen. Of evangelischen erg goed luisteren naar wat de niet-christen eigenlijk aan vragen op zijn hart heeft, mag in sommige gevallen betwijfeld worden. Het gaat me echter om de grondtoon. Een verwachtbare teneur, gezien de reeds genoemde elementen "God heeft de enkeling op het oog", "ontwikkel een relatie met de Heer", "luister naar Gods stem in de Schrift", "zie uit naar de wederkomst".

En dan nog wat

Tenslotte de vraag: blijft het hierbij? Houden evangelischen halt als iemand eenmaal tot Jezus gekomen is? Of is er nog wat – navolging, discipelschap, verandering van de samenleving bijvoorbeeld? Dat laatste is er zeker. Maar het zal altijd van een eigen aard zijn. Dat komt door de opmaat die evangelischen leggen. De evangelische spiritualiteit staat zeker niet los van sociale verantwoordelijkheid, maar dat laatste zal altijd de sporen dragen van die typische aandacht van evangelischen voor het persoonlijke „komen tot Jezus”.

Wanneer je een drugsverslaafde probeert te helpen door hem of haar te wijzen op de kracht van een geloofsrelatie met Jezus, dan kan men zeggen:

verkapte evangelisatie. Maar met evenveel recht kun je zeggen: weet u een betere manier om van dat probleem af te komen? Wanneer je op het bewapeningsprobleem reageert met een evangelisatieactie „geef je hart aan de Vredevorst”, dan kan men zeggen: „die lui zijn blind voor structuren en zo”. Maar net zo goed: „als de harten van mensen niet veranderen, zul je ook aan de wapenwedloop niet veel kunnen veranderen”.

Het gaat mij niet om het een of het ander, maar om *en-en*. Evangelischen zullen zeker bereid zijn hun sociale verantwoordelijkheid op te nemen, zolang daarin maar ruimte is voor de hoofdlijnen van hun spiritualiteit. En dat betekent in de praktijk dat er altijd een koppeling zal worden gelegd met evangelieverkondiging, met "kom tot Jezus". Dan kan er om de bovengestelde vraag te beantwoorden nog heel wat komen.

Drs. E.W. van der Poll studeerde theologie en muziek. Is parttime hoofdredacteur van het evangelische opinieblad Reveil, freelance publicist en mede-eigenaar van een kleinschalige onderneming.

De voetwassing, Ethiopië. Uit: MKZ 1985

Hans Oldenhof

Vasten voor Nicaragua

"Schrijven over onze spiritualiteit? Maar ik deed het uit woede, als een van de laatste dingen die we nog konden doen om de leugen aan de kaak te stellen"; aldus een medevaster, aan wie ik de ruimte voor dit artikel trachtte uit te besteden. Achtendertig mannen en vrouwen uit het hele land vastten voor korte of langere tijd met hem en Herman Verbeek mee in de Mozes en Aäronkerk in Amsterdam tussen 8 juli en 4 augustus 1985. Wij sloten ons niet aan omdat het een "inoefenplaats voor spiritualiteit" was, maar het was er niet minder een om.

Ik zal kort proberen duidelijk te maken wat er "te beleven was". Ieder kan daarover veel uitgebreider lezen in het boeiende dagboek dat Herman Verbeek bijhield, en dat onder de titel *Vasten voor vrede* is uitgegeven.¹⁾ Verder wil ik nadenken over de vraag: in hoeverre was dit gebeuren een inoefenplaats voor missionaire spiritualiteit?

Een lopend vuur

Enkele feiten. Op 6 juli begon Miguel D'Escoto, priester en minister van buitenlandse zaken van Nicaragua in een nevenvertrek van een kerk in een sloppenwijk van Managua aan een volstrekt vasten, dat dertig dagen zou duren en op doktersadvies werd afgebroken. Hij zag het als een laatste middel om de wereldopinie te mobiliseren tegen een dreigende invasie van Amerikaanse mariniers. Zijn motieven beschreef hij in een verklaring die de hele wereld overging. In Nicaragua zelf en verder in veel landen van de beide Amerika's en West-Europa sloten zich groepen mensen bij hem aan, waaronder ook enkele bisschoppen en het centraal comité van de Wereldraad, toevallig net bijeen in Buenos Aires. In Neder-

land vastten Bram van Noord en Herman Verbeek zestien dagen, vanaf 19 juli, en zij richtten zich in brieven tot enkele ministers in Nederland en tot politici in de Verenigde Staten, en via de media tot het Nederlandse publiek. Op zestien (!) andere plaatsen in Nederland leidde het initiatief in Amsterdam tot meestal 24-uurs akties van vasten en waken in kerkruimten, die vaak de regionale kranten haalden. Solidaridad speelde een ondersteunende rol. In de Goede Week van 1986 was er in de Mozes en Aäron opnieuw een heel programma van vier dagen, onder de titel "Week van waken, vasten en gebed om gerechtigheid in Midden-Amerika". Interessant is ook het vervolg in Nicaragua. Daar werd eerst de aktie van D'Escoto overgenomen door groepen in verschillende provincies en er ontstond hierdoor een duurzaam nieuw kristallisatiepunt na een tijd waarin de kracht van de beweging van basismilieus sterk was verminderd. De bestaande groepen grepen de mogelijkheid aan om zich voortaan regelmatig tot een groter geïnteresseerd publiek te wenden. In de tijd voor Pasen organiseerde D'Escoto samen met ande-

ren een indrukwekkende "kruisweg", een tocht van Jalapa in het uiterste noorden naar de hoofdstad, waarbij zich vele katholieken maar ook protestanten aansloten.²⁾ Ook de CEPAD, een organisatie van protestantse kerken in Nicaragua, heeft zich afgelopen zomer tot de wereldkerk gewend met het verzoek een "campagne van bidden, vasten en soortgelijke activiteiten" te entameren, hetgeen in Nederland leidde tot de Nicaragua zondag van 14 september jl.

Vasten in Amsterdam

Om een idee te geven van het dagelijks leven van de vastenden: we slapen op luchtbedden e.d. tegen de zijmuur, onder de monumentale kruiswegstaties. De Mozes en Aäron, die eigenlijk Antoniuskerk heet, is een grote lichte ruimte met veel barokke versiering. Toch heeft de Mozes niet meer de sfeer van het Rijke Roomse Leven door het weghalen van de banken in het midden en het feit dat er tal van manifestaties en exposities zijn. Er is een "bar" voor koffie en thee en er zijn twee douches (veel te weinig voor de Tamils die hier bivakkeerden). De kerk hoort bij het Mozeshuis, dat tal van diakonale projecten heeft.

Rond acht uur stonden we op, kleedden ons aan, dronken samen thee en lazen de kranten. Regelmatig was er een meditatieve dagopening met een tekst en een lied. Van tien tot zes waren de grote deuren open en kwamen er veel voorbijgangers en gasten binnen, die door ons te woord werden gestaan. Er was een informatiestand. En met behulp van expositiepanelen was er een vrij toegankelijke ruimte afgescheiden, waarin bidstoelen in een halve kring rondom een grote schildering stonden van een aan zijn riek en schop

gekruisigde campesino. De schildering had als opschrift "vasten en gebed voor Nicaragua" en er stonden bloemen en kaarsen (gebracht door solidaire Tamils) voor.

Veel mensen kwamen in de kerk tot een echte ontmoeting. 's Middags spraken de vastenden met enkele helpers een uur allerlei praktische zaken door. Rond zevenen verzamelden de vastenden zich rond een tafel met droog brood en thee; er was de steeds weer hernieuwde en zich verdiepende kennismaking. Deze ontmoeting duurde soms wel tot na tien, al of niet onderbroken voor het journaal. Allerlei thema's kwamen aan de orde: de situatie in Nicaragua, de ervaring van het vasten, de motieven om mee te doen en elementen uit de persoonlijke levensgeschiedenis van mensen die bijgedragen hadden aan hun politieke bewustwording. De godsdienstige opvoeding speelde voor ieder een bepaalde rol; de verhouding tot de kerken was overigens zeer uiteenlopend. Na het groepsgesprek kon ieder nog wat lezen of schrijven of doorpraten alvorens te gaan slapen. Het vasten werd op zondag 4 augustus afgesloten met een manifestatie, waar o.a. Jan ter Laak van Pax Christi sprak, die op en neer was geweest naar D'Escoto in Nicaragua.

Vasten als teken

De godsdienstpsycholoog W. Berger heeft eens geschreven: "Als de kerk (en haar leden) de religieuze taal niet meer spreekt, dan is ze oninteressant, dan heeft ze niets te zeggen. Als de kerk (en haar leden) de empirische taal niet meer spreekt, dan is ze wereldvreemd en weldra werkelijkheidsvijandig geworden".³⁾ Deze vorm van "tweetaligheid" was aanwezig in de Mozes. Nicaragua was door verschillende vastenden be-

zocht en allen voelden zich sterk betrokken bij de situatie in dat land. Veel verhalen werden uitgewisseld, maar er werden ook analyses gemaakt. En het politieke optreden naar buiten toe werd goed overdacht in de groep als geheel. Ook werden, zoals gezegd, momenten uit de levensverhalen uitgewisseld. Kortom een stroom aan "empirische taal", ook in de gesprekken met de vele bezoekers tussen tien en zes. Hoe stond het met de religieuze taal?

Opvallend vind ik (achteraf) de huiver die er geweest is ten aanzien van gebeden en rituelen. Eén reden hiervoor kan de bonte samenstelling van de groep zijn geweest; toch was bijna iedereen christen of in ieder geval sterk beïnvloed door een christelijke opvoeding. Maar met name de duidelijke keuze van Herman Verbeek voor terughoudendheid in deze heeft, denk ik, grote invloed gehad; de nadruk moest liggen op het vasten. Wie zijn dagboek leest, zal die keuze begrijpen. Verbeek heeft gelijk als hij zegt: "Vasten is geen heldendaad, het is een geschenk, je wordt gebracht bij wat je liefhebt".⁴⁾ Vasten is een gebeuren dat je diep kan raken; dit keer was het ook bedoeld als politieke daad. En als zodanig heeft de actie ook zin gehad, omdat de voorwaarden die Verbeek noemt werden vervuld: het moest gebeuren in volkomen ernst en velen moesten meedoen. Verbeek koos bewust voor een kerk om in te vasten. Mensen zonder christelijke achtergrond kiezen ook niet zo snel voor deze aktievorm (het was geen hongerstaking).

Bij katholieken boven de dertig hoort het vasten nog bij de levende herinnering. Protestanten moeten iets langer terug.⁵⁾ Maar op zich heeft vasten en onthouding natuurlijk een

eeuwenlange traditie binnen en buiten het christendom. Verbeekervaart verder de muren, de vloeren en de banken van de Mozes als "door-drenkt van gebed", en dat kan ik (31) nog net met hem meevoelen. Zijn motieven tot terughoudendheid in de religieuze expressie zijn goed af te lezen uit zijn lied "tegen de bidderij", dat we ook gezongen hebben: *Jij zegt mij dat ik bidden moet, bidden met jouw gebeden. Ik zwerf en zoek en schreeuw en vloek, maar jij kunt mij niet horen. Jij bent in jouw gebed verloren. God zegt niet dat ik bidden moet. God heeft nog nooit gebeden. Hij zwerft en zoekt en schreeuwt en vloekt. Ik kan hem luidkeels horen. God wordt in mijn geroep geboren.*⁶⁾

Vasten, met name gedurende een langere periode, is een gebeuren "dat je dichter brengt bij wat je liefhebt", juist omdat je eigen "zwerfen en zoeken, schreeuwen en vloeken" zich dan veel onontkoombaar aan je opdringt. Het was vanuit de Mozes dat ik bijvoorbeeld een voor mijn doen erg emotionele brief kon schrijven aan de basisgemeenschap in Granada, Nicaragua, die ik in 1984 heb bezocht en waarmee ik sindsdien correspondeer in het kader van de stedenband Breda - Granada.

Religieuze expressie

Al lag de nadruk op het gebeuren van het vasten, toch waren er wel momenten waarin een kleine dienst werd geïmproviseerd. Bijbelfragmenten werden gelezen en van kort commentaar voorzien en er werd gezongen uit de Randstadbundel of het liedboek van Verbeek. En in de groepsgesprekken is veelvuldig gesproken over bijbel, bidden, geloven en kerk. Er bleken met de kerk veel negatieve ervaringen te zijn opgedaan, en de behoefte aan uitzuive-

ring werd door velen die meevastten gedeeld. Als spiegel, contrast daarbij functioneerden de video-opnamen die twee vastenden hadden meegebracht over de strijd van de Indianen in de Verenigde Staten voor behoud van hun land en cultuur. Zij hadden met vele Indianen gesproken en waren onder de indruk geraakt van hun kosmische spiritualiteit, de verbondenheid met The Great Spirit, die heel hun bestaan doortrekt en die kapot wordt gemaakt door een vervreemdend westers christendom. Vasten hoort ook bij de Indiaanse cultuur, zo bleek. Oudere Indianen vasten 's winters vier dagen en nachten, alleen met hun buffelhuid en pijp. Ze beseffen dan – zoals Floyd Westerman in de film zegt – hoe iedereen onderweg is naar The Great Spirit.⁷⁾ Ook de Indiaanse zweethut is een "inoefenplaats voor spiritualiteit".

Voor Herman Verbeek lijkt ook de persoon van Miguel D'Escoto als een soort spiegel te fungeren. Er is de verbondenheid als "priester in de politiek", en waarschijnlijk een pijnlijk gevoel van afstand, omdat de religieuze cultuur en de politieke situatie in Nicaragua en Europa zo verschillend zijn. Het politieke werk in Europa kan zo vervreemdend werken. Miguel D'Escoto leeft en vecht en bidt in een land waar nog een vitale religieuze expressie is die met velen kan worden gedeeld (al is het dan wat de bisschoppen betreft alleen met de bisschop van Esteli).

Missionair?

We hadden bewondering voor de persoon en de spiritualiteit van D'Escoto⁸⁾ en van Floyd Westerman, en dat zegt iets over onszelf. Voorzover we ons aan hen gespiegeld hebben, kan dat bij ons een versterkt besef van de eigen innerlijke leegte opge-

roepen hebben. In de Mozes hebben het vasten en dit spiegelen elkaar naar mijn gevoel versterkt. Met een lege maag (honger kenden/kennen we niet) werden we ontvankelijker voor "geestelijk voedsel"; voedsel dat anderen ver weg blijkbaar meer onder bereik hebben. Als je kwetsbaarder wordt en je je "zwerven en zoeken, schreeuwen en vloeken" minder voor jezelf en anderen kunt verbergen, kan zich meer de vraag opdringen: uit welke bronnen kan ik putten, bij tegenslag, bij onmacht, in de confrontatie met de machten van de dood? Een vastenactie als in de Mozes kan voor mensen ruimte scheppen om tot een uitzuivering, een diepgaande bezinning te komen. En deze ruimte werd ook benut; de gepubliceerde dagboekmeditaties vormen de neerslag van de ervaringen van Herman Verbeek en van anderen.

Toch denk ik dat er meer nodig is dan een uitzuiveringsproces, in dit geval geestelijk *en* lichamelijk, wil er een gedeelde spiritualiteit groeien die missionair, wervend is. Wezenlijk voor een missionaire spiritualiteit acht ik, dat deze niet alleen aanstekelijk werkt voor solidaire inzet ten behoeve van bevrijding. Het "gebed in de strijd"⁹⁾ is pas missionair wanneer het anderen ook tot een dergelijk gebed brengt, omdat hen zichtbaar en tastbaar is geworden dat daar een volheid, een onuitputtelijke bron, een overvloed in wordt aangeboord, hoe uitzichtsloos de situatie ook lijkt.

D'Escoto's "versterving" was een missionair gebeuren in Nicaragua, omdat ze voelbaar voortkwam uit een diepe vreugde, een diep godsvertrouwen. Vanuit deze volheid kon door Miguel in het vasten en tijdens de kruisweg het lijden onder de ter-

reur van de contra's en de agressie van de V.S. verbonden worden met het lijden van Christus. En wel zo, dat de vreugde van het collectief gedeelde Paasgeloof de verlamdende angst kon omzetten in kracht. Spiritualiteit werkt daar (bij velen) als transformator van diepe gevoelens.

In Nederland is het eerder zo, dat de versterving de bestaande gevoelens goed zichtbaar maakt, zodat ze met elkaar gedeeld kunnen worden: machteloze woede, op zichzelf teruggeworpen zijn, wanhopig verlangen, verbondenheid in het lijden. Deze gevoelens als vastenden met elkaar delen in een actieve vorm van passiviteit (nauwelijks eten, op één plaats blijven) werkt troostend en bemoedigend, naar mijn ervaring. Maar het is geen missionair gebeuren in de strikte zin waarin ik het wil opvatten. Wat immers in de Mozes nagevoel ontbrak, was een onbevangen en warme verhouding tot het heilige, en vooral een uitdrukkingsvorm daarvoor. Naar mijn ervaring kunnen ook mensen, die wat van de kerkelijke praktijk zijn weggegroeid, heel open staan voor spirituele ervaringen in een godsdienstig ritueel, juist wanneer daarin een heel concrete situatie "voor God wordt gebracht". Een voorwaarde is dan wel het optreden van een voorganger, die dit ritueel wat onbevangen kan voorstellen of met de groep kan ontwikkelen en uitvoeren. Ik vermoed dat deze onbevangenheid in de kerkelijke Derde-Wereld-beweging pas kan groeien onder invloed van andere "inoefenplaatsen van spiritualiteit". Ik denk daarbij aan groepen actieve religieuzen, die het gevoel voor contemplatie niet hebben verloren; aan vrouwengroepen die een feministische spiritualiteit ontwikkelen; aan psychosynthesegroepen e.d.

Sacramentaliteit

E. Schillebeeckx heeft ooit geschreven: "Ik vraag me af, wat het gehalte aan religieuze ervaring en dus aan werkelijkheid nog kan zijn bij de beleving van Gods reële presentie in de liturgie, wanneer we verleerd hebben ook buiten de liturgie onszelf, onze medemens en onze wereld symbolisch waar te nemen als Gods reële, zij het verborgen aanwezigheid".¹⁰⁾ Nederlanders in de missionaire beweging spreken niet zo gemakkelijk over Gods aanwezigheid, ook niet als we over Nicaragua spreken. Als centraal symbool in de Mozes stond de gekruisigde *campesino*: het is het lijden dat ons raakt. Wij maken veel gemakkelijker een smeekgebed dan een dankgebed voor een viering, waarin we onze betrokkenheid met de Derde Wereld tot uitdrukking willen brengen. De Derde Wereld wordt in de kerken nog vaak beleefd en gepresenteerd als een spiegel; als een drama dat ons confronteert met onze ethische, religieuze, politieke en economische ongelooftwaardigheid en ons onvermogen. Deze door onszelf gemaakte en vertekenende spiegel zegt iets over onze onwennigheid (en ons gebrek aan durf!) om de religieuze en de empirische taal goed te onderscheiden. Bij moraliserend taalgebruik, hoe progressief ook, worden politieke tegenstellingen gemakkelijk toegevoegd. En ook wordt Gods aanwezigheid in de geschiedenis, van de mensen in Nicaragua én van onszelf, verzwegen. Gelukkig zijn er genoeg mensen die deze spiegel, deze clericale projectie achter zich hebben gelaten, uit interesse voor wat er werkelijk gaande is. Ton Nuy, een Nederlandse benedictijn die nu in Nicaragua onder de basisgemeenschappen werkt, zei kort vóór zijn vertrek in een interview: "Nicaragua

wordt, hoop ik, een verfrissend bad voor ons om daarna hier terug te komen. In principe zie ik hier ook wel allerlei mogelijkheden. Maar ik heb op het ogenblik geen handvaten om ze aan te pakken. Ik wil een paar jaar meedraaien in kringen waar de bevrijdingstheologie een praktische manier van denken is. En ik hoop dat ik dan ook hier zinvol kan meewerken aan die christelijke interpretatie van de werkelijkheid... dat is niet waar, je interpreteert de werkelijkheid niet christelijk, nee, de werkelijkheid is natuurlijk doordrongen van het goddelijke...".¹¹⁾

Anderen in Nederland gaan niet deze weg via de Derde Wereld. Vrouw- en geloofgroepen bijvoorbeeld steunen niet de strijd van anderen ver weg, maar zoeken toegang tot een spirituele bron voor haar eigen strijd. Anemarie Brugman schrijft elders in dit nummer over het breken en delen van brood en water op een wijze dat deze tekenen leiden tot "een sacramentele beleving; een verwijzing naar de gemeenschap en de solidariteit tussen alle aanwezigen, in de Geest van Christus, die ons plaatst in het perspectief van de hoop."

Water en brood hebben hier toch een andere betekenis en lading dan de thee en de boterham voor de vastenden in de Mozes; ze zijn onderdeel

van een onbevungen en warm ritueel, dat uitdrukkelijk wordt voltrokken "om Gods Geest te laten werken in mensen". Gods missionaire Geest heeft zeker gewaaid in de Mozes. Maar wij durfden de vreugdezang over haar aanwezigheid (nog) niet aan.

1) *Vasten voor vrede. Een dagboek van Herman Verbeek*. Uitg. Luyten, Amstelveen 1985, 161 p.

2) Zie de "Rondzendbrief van Tine en Ton" nr. 5, te verkrijgen bij de Benedictusgroep, Mr. Franckenstraat 76, Nijmegen.

3) W. Berger, "Hoe ga je met elkaar om in een pluriforme kerk?" in de bundel *Zielzorger vandaag*, Den Haag 1983

4) *Vasten voor vrede*, p. 108

5) In de Dordtse Kerkorde (1618-1619) werd gesproken over "vast- en bededagen". De Generale Synode van de Geref. Kerken wijzigde dat in 1905 in "bede-dagen". (A.J. Klei, *Kerkinformatie*, okt. 1985)

6) Uit *Mensen van grond en licht, tachtig zangen van Herman Verbeek*, uitg. Luyten, Amstelveen 1982

7) *Vasten voor vrede*, p. 93; daar staat ook afgedrukt een voor missionaire kringen bepaald ont-nuchterend lied van Westerman onder de titel "Missionaries".

8) Een diepte-interview met D'Escoto is te lezen in: Teofilo Cabestrero, *Nicaragua, priesters in de politiek*, Den Bosch 1983, Bijeen-publicatie 28

9) Een verwijzing naar de interessante publikatie met die naam van de Braziliaanse dominicaan Frei Betto, vertaald en uitgegeven als nummer van het *Tijdschrift voor Geestelijk leven*, te bestellen op de Ravenstraat 112 in Leuven.

10) E. Schillebeeckx, *Gerechtigheid en liefde, genade en bevrijding*, Bloemendaal 1977, p. 748.

11) Zie het tijdschrift *Opstand* 1985/1, p. 15-16

Drs. Hans Oldenhof studeerde missiologie in Nijmegen en is thans pastor te Drunen. In 1984 bezocht hij Nicaragua.

Bidden en waken

Deze bijdrage aan het thema spiritualiteit is niet door vakliteratuur geïnspireerd. Ik geef slechts door wat ik denk begrepen te hebben over de betekenis van het gebed in mijn ervaringen met geweldloze acties in Latijns Amerika.

1. Lijden

In februari 1985 was een delegatie familieleden van verdwenen gevangenen uit Peru in ons land, begeleid door de secretaris van Servicio Paz y Justicia in Peru. Met de omroepparochie in Amersfoort hadden we afgesproken dat er een eucharistieviering zou zijn met hen voor de t.v. De Peruanen kwamen, hun kruis dragend, de kerk binnen. Met dat kruis waren ze in Ayacucho hun eerste protest-optocht tegen de verdwijningen begonnen, dwars tegen het verbod van de militairen in, met angst in het hart. Datzelfde kruis werd later bij het pausbezoek aan Ayacucho door de *guardias* geweerd, omdat het een "subversief" kruis zou zijn. Op de vraag van de vertegenwoordiger van Servicio wat er dan wel subversief was aan een kruis bij de paus, zei de soldaat: "Er staat op geschilderd: gij zult niet doden". "Maar jongen," zei de vertegenwoordiger van Servicio, "weet je dan niet dat dat in de bijbel staat?"

Terug naar Amersfoort: één van de vrouwen uit Peru deed de voorbede: ze las namen op van verdwenen personen uit haar streek. De secretaris van Servicio, gekleed in poncho, deed mee aan de uitdeling van de communie. Na de dienst werden onze vrienden gezegend en weggezonden,

en liepen met het kruis de kerk weer uit.

Deze dienst was een ontroerende gebeurtenis. Voor de delegatie zelf was het een hoogtepunt in hun reis: ze voelden zich opgenomen in een gemeenschap van mensen voor wie de vernederden belangrijker zijn dan de machten, die de waarheid willen horen, die bereid zijn mee te doen met de wereldomvattende strijd tegen onrecht. Maar ook hier waren de mensen anders dan normaal: kwetsbaarder, warmer, en op een of andere manier gesterkt en verblijd door het vertrouwen dat de Peruanen in hen stelden.

Hetzelfde heb ik meerdere malen meegemaakt in gebedsdiensten na de Stille Tochten in solidariteit met de Argentijnse Moeders in Den Haag, en ook bij de aktie voor Vasten en Gebed voor Onderhandelingen in El Salvador, in 1982 in Amsterdam. Soms gaat het ook mis: het lijden van de armen wordt dan zó geïdentificeerd met het lijden van Christus – en dat weer met al het lijden dat we zien en meemaken – dat er alleen nog maar ruimte is voor droef geklaag. Mensen geven toe aan gevoelens van machteloosheid, het gebed krijgt een klank van berusting: God moet het maar doen, wij zien het niet meer.

Op zulke momenten voel ik bittere haat tegen die dode, afwezige god

die slechts geestelijk is. En in die haat betrek ik alle instituten en ritën en leerstellingen die dit verstarde beeld vereren en versieren met eïndeloze mooïgheden. Wie zo berust en klaagt legt zich in feite neer bij de status quo en de wanhoop.

2. Schuld

Bij mijn laatste bezoek aan Brazilië bezochten we een landbezetting in een van de randsteden van Rio de Janeiro. Een groep van zo'n zestig mensen, veel kinderen, hadden een stuk berg geschoffeld en met touw en korte paaltjes ingedeeld. Ze woonden daar. De kinderen speelden glijbaantje op de stoffige hellingen, rood van aarde. Op zo'n 200 meter afstand, een politieauto. "Zo gauw we ook maar één spijker slaan in deze planken om een dak boven ons hoofd te hebben, grijpen ze in", vertelden de mensen aan pater Luis en aan een parlamentslid dat was komen kijken.

De landbezetting was illegaal: het terrein was eigendom van een bedrijf. Pater Luis analyseerde met de mensen hun situatie. "Het enige wat jullie vóór hebben," zo concludeerde hij, "is het feit dat jullie moeten leven en nergens anders heen kunnen. Jullie moeten eensgezind volhouden en dan kunnen ze jullie niet zomaar wegsturen." Er kwamen ideeën los: de hutten kunnen ook met touw in elkaar gezet worden. Wat je kunt doen is groenten planten: hoe meer je bewijst dat je er woont, hoe beter. En in elk geval onderlinge ruzies onder controle houden, een commissie benoemen die toezicht houdt.

Alamiro vertelde van landbezettters in São Paulo en van de 120 duizend boerengezinnen in Brazilië zonder land. Rafael vertelde van net zo'n landbezetting in Mexico. Pater Luis stelde voor elkaar een hand te geven

en samen te zingen, maar bij gebrek aan een lied baden we het "Onze Vader". Samen de vader belijden van de landlozen, de bezitslozen, de vernederden voor wie de aarde geschapen is, schept een verbondenheid waar je niet meer onderuit kunt. De politieauto veranderde in ons bewustzijn: het was niet langer de macht die we vrezen, maar een gewone menselijke tegenstander.

Ook daar ging echter iets mis: ik had iets moeten zeggen dat ik niet durfde zeggen. Ik wist dat die mensen die zo vreselijk hard vechten voor een stukje grond om op te leven, met hun kinderen, toch gebukt gaan onder de astronomische buitenlandse schuld die Brazilië heeft, waardoor hun toekomst praktisch onmogelijk is. Ik weet dat het mijn verantwoordelijkheid is een oplossing voor dat probleem te vinden, samen met de mensen in Europa en de Verenigde Staten. Daarom kon ik niet goed meebidden.

Dat herkende ik ook in een gebedsgroep waar ik soms aan meedoe: gebeden die afbraken nog voordat ze uitgesproken waren, omdat we onze verantwoordelijkheid niet scherp durfden te zien, niet meegenomen wilden worden in het heilsplan, of daar in elk geval niet over durfden te praten. We vervielen weer in gebeden waarbij we de "nood van de wereld" aan God overlieten.

3. Onvermogen

Toen ik vroeger in Brazilië op school zat, werd ik geconfronteerd met het bijgeloof van de katholieken en met het fundamentalisme van de protestanten. Katholieke meisjes deden een schietgebedje voordat ze de drempel overstapten, de klas in. Als ze het vergaten, liepen ze achteruit weer terug om het nog eens te doen.

Ze baden voor hun proefwerk, vooral als ze het niet geleerd hadden.

De protestanten zeiden dat Jezus van je hield. Daar hoorde ook een schoongewassen toet en een stralende glimlach bij, want de mensen moesten aan je kunnen zien dat Jezus je een nieuw leven gegeven had, en jaloers worden op je innerlijke blijdschap. Gelukkig lazen de protestanten ook veel in de bijbel en ik werd door 1 Corinthe 13 goed op mijn benen gezet: daarin wordt de liefde bezongen als datgene waarin God zichtbaar wordt. Liefde tussen mensen. En zo heb ik dat ook beleefd; daardoor ging ik God herkennen op hele andere plaatsen dan de mensen van de kerk veronderstelden. Altijd midden in de werkelijkheid, daar waar onmogelijke dingen mogelijk worden, uit liefde. Langs die weg gaat naar mijn idee de heilsgeschiedenis.

Toch is er een reden voor dat mensen soms de werkelijkheid even willen laten voor wat ze is, de strijd even op het nachtkastje willen leggen, en behoefte hebben aan "geestelijke" ervaringen. Ik denk dat de behoefte aan spiritualiteit niet zo sterk is op de momenten dat we zinvol bezig zijn en alles goed "klopt". Maar zo is ons leven meestal niet. Onze pogingen in liefde te leven, worden geblokkeerd door scheiding en dood; door ons eigen onvermogen; en door het "objectieve cynisme" van onze samenleving (d.w.z.: onze welvaart wordt betaald door slavernij, pijn en dood van anderen).

Ik denk dat een evangelische manier om ons eigen onvermogen, het verdriet en het kwaad te verwerken, gegeven is in het gebed. Niet alleen het persoonlijk gebed, maar beter nog het uitspreken van deze ervaringen in de gemeenschap van mensen die

willen proberen te geloven dat deze blokkades niet over ons hoeven te heersen, dat we kunnen proberen oplossingen te zoeken, ook al lukt dat niet ineens. Als er mensen van de organisatie voor geweldloze bevrijding uit Latijns Amerika (Servicio Paz y Justicia) langs kwamen bij ons, of wij bij hen, probeerden we voor elkaar te bidden. Ik denk dat dat ons veel moed heeft gegeven om acties te voeren die we anders niet hadden aangedurfd met ons kleine groepje.

4. Kracht

Al schrijvend komen nog veel meer herinneringen boven en ik hoop dat de lezer ook iets herkent: momenten waarbij het gebed kracht betekent, terwijl het in een andere situatie alle kracht uit ons kan wegzuigen. Dan maar liever niet meer bidden, is vaak de conclusie. Wat mij betreft, ik ben er al te diep in betrokken geraakt om tot die conclusie te komen. We moeten *wel* bidden, anders hebben we geen kracht om meer dan het gewone te doen op die momenten dat dat nodig is om iets te veranderen. Bidden, wát het dan ook is, en welke vorm we het ook geven.

In de ervaringen die ik hier opschreef, kunnen we de spiritualiteit die kracht geeft wel onderscheiden van een spiritualiteit die alles rustig maakt en ons verlaagt en verzwakt. Mijn conclusies zijn:

- We mogen ons laten meeslepen door de emotie van verbondenheid met hen die lijden – maar dan moeten we ook bereid zijn deel te nemen aan hun opstand(ing). De solidariteit met de familieleden van verdwenen personen in Latijns Amerika leert ons dat.

- We mogen de armen en onderdrukten als broers en zussen beschouwen, maar dan moeten we ook onze

boosheid, ons verstand en onze moed gebruiken om hun armoede en onderdrukking af te breken waar we maar kunnen, zoals de ervaring van de landbezetting in Brazilië leert.

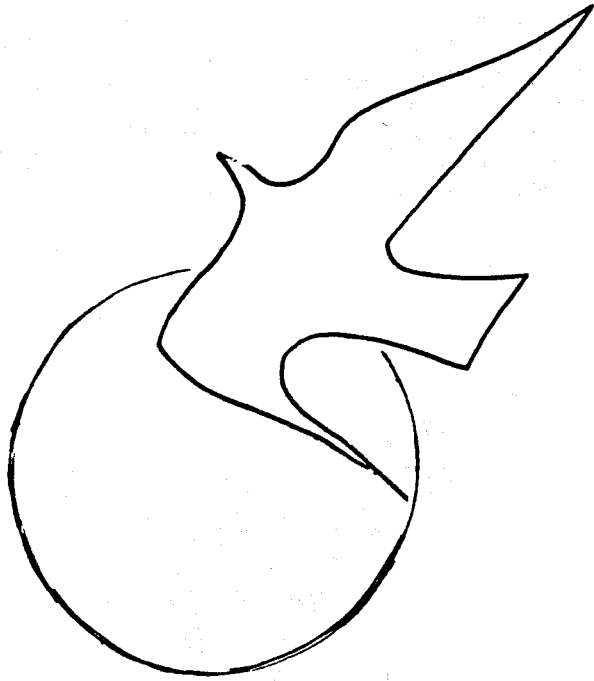
- We mogen vechten voor vrede en recht, maar we moeten niet denken dat de teleurstellingen ons bespaard zullen blijven. Juist wie blijft verwachten ondanks verdriet, onvermogen en de macht van het kwaad, bereidt zich voor op nieuwe kansen;

bijt zich niet vast in het eigen gelijk. Daarin zit het subtiele verschil tussen bijgeloof (geloof in onze eigen ideeën en produkten) en geloof in een God die het bidden hoort van wie hem verwachten.

Drs. J.B. Schraevesande-Oranje was gedurende een aantal jaren Europees coördinator van de Latijnsamerikaanse vredes-organisatie "Servicio Paz y Justicia"; sinds begin 1986 is zij verbonden aan het regio secretariaat Latijns Amerika van ICCO.

Tomiyama Taeko

KG '84

Tekening van Karl Gaspar uit *How long to go? Prison reflections of Karl Gaspar*. Vgl. p. 348 e.v.

Lied tegen de machteloosheid

Wij worden aan alle kanten bestookt, maar raken toch niet klem; wij zien geen uitweg meer, maar zijn nooit ten einde raad; wij worden opgejaagd, maar niet in de steek gelaten; wij worden neergeveld maar gaan er niet aan dood. Altijd dragen wij het sterven van Jezus in ons lichaam mee, want ook het leven van Jezus moet in ons lichaam openbaar worden.

2 Korintiërs 4: 8-10

Onderstaande overweging werd uitgesproken tijdens een vespersdienst in Utrecht in juni 1985 ter gelegenheid van het bezoek dat dr. en mevrouw C.F. Beyers Naudé - na de opheffing van de zevenjarige banning-order - aan ons land brachten. In hen en andere kruisdragers in Zuid-Afrika en elders in de wereld wordt zichtbaar hoe Gods kracht zich in zwakheid voltrekt.

Wij komen in 2 Korintiërs 4 in aanraking met de interpretatie van zijn eigen apostolaat door de apostel Paulus. Hij kan dat niet anders interpreteren dan in het licht van het messiaanse credo: de weg van vernedering is de weg naar verhoging, zelfs door de dood heen naar het leven. Het is de weg van Jezus Christus zelf, in kruis en opstanding.

De apostel schrijft deze brief niet als tijdverdrijf van een missionaris wiens bezigheid dat nu eenmaal is. Juist de gemeente daar in Korinte ligt hem bijzonder na aan het hart, klein en onaanzienlijk als zij is in die grote havenstad. Er zijn concrete aanleidingen tot deze brief: zowel het bestaan van de gemeente zelf als (daarmee verbonden) de betekenis van Paulus' eigen apostolaat staan op het spel. Over beide wil ik iets meer zeggen.

Allereerst is er het kennelijke feit van verdeeldheid en verwarring in deze gemeente. Uit 1 Korintiërs weten wij dat er zoiets als fracties binnen de gemeente zijn ontstaan, die het nogal moeizaam met elkaar kunnen vinden. De Petrus-fractie, de Apollos-fractie, de Paulus-fractie, elk wil zijn eigen haan doen koning kraaien. Niet toevallig komt in die eerste brief de betekenis van de tafel des Heren ter sprake: het communiceren in brood en wijn móet toch ook tot verdere communicatie onderling leiden! En daarbij staat niets minder dan de geloofwaardigheid van het evangelie van de opstanding op het spel. Dat wordt in 1 Korintiërs vóór en ná duidelijk gesteld door Paulus.

Niettemin blijven er problemen. Er is een kwaadaardig soort geruchten- en verwijtenstroom tegen Paulus op gang gekomen. Hij heeft fel daarop gereageerd, in een 'Tussenbrief' die (misschien maar gelukkig) verloren is gegaan. Nu, in II Korintiërs, zegt de apostel: "Ik heb u met mijn brief pijn gedaan". Maar op de zaak zelf komt hij wel terug. Mijn apostolaat, aldus Paulus, is op zichzelf niets bijzonders en moet het niet hebben van filosofische diepzinnigheid, retorische meeslependheid of extatisch vertoon. Het is zo ge-

woon en zo menselijk als u en ik zijn. De boodschap zelf is méér dan u en ik bij elkaar. Want het is en blijft niets anders dan het verhaal van de Gekruisigde. Hiermee peilt Paulus ook de verwarring van de gemeente in haar eigenlijke diepte, want die staat in verband met de vraag of de gemeente het met die boodschap durft te wagen. In de tweede plaats is er de situatie van de apostel zelf op dit moment (ca. 56 na Chr.). Een bedreigde, kwetsbare, misschien ook lichamelijk precare situatie. En dan zegt hij: de God van alle vertroosting vertroost ons over al onze verdrukkingen heen –, zoals in het scheppingslied van Genesis 1 Gods geest zich beschermend uitspreidt over de chaos.

Breekbaarheid

Dan vat Paulus die twee zaken samen: het probleem van de gemeente ("de boodschap is zo weinig glorieus, niet erg goddelijk") en het probleem van zijn eigen breekbaarheid. Die twee feiten markeren nu precies in de visie van Paulus de weg van Jezus. Ook daar niets van hogere wijsheid, maar een 'goddelijke dwaasheid' die zich manifesteert in de nederigheid van het kruis. Het evangelie is niet een boodschap die boven al dit menselijke-al-te-menselijke uitstijgt. Het is juist een boodschap die ingaat in de verdrukkingen, kwetsbaarheden, ruzies, menselijke tekorten. Het Woord is vlees geworden. En het vlees van onze mensenwereld omvat alles wat zich daarin afspeelt aan recht en onrecht, pijn en moeite, aardige (ook dat) en kwaadaardige (dat vooral) daden van mensen.

Dit geloof brengt Paulus onder woorden in de bekende uitspraak: 'Wij hebben deze schat – het evangelie van verzoening, licht en vrede – slechts in aarden vaten'. Zo kwetsbaar, breekbaar, schijnbaar zelfs onbeholpen als maar kan. Maar dán gaat zijn schrijven opeens over in een lied, het Lied tegen de machteloosheid, over Gods kracht die zich in onze zwakte voltrekt, zoals het de Gekruisigde is die regeert:

Midden in de nacht schijnt toch het Licht,
het licht van Jezus Messias!

Broos is ons hopen en kwetsbaar ons geloof,
als een aarden kruik, o zo breekbaar.

Maar in onze zwakte voltrekt zich Gods kracht,
zijn wijsheid is het dwaze van het kruis.

Dus geraken wij wel vaak in het nauw,
maar het snijdt ons de adem niet af.

Ook zijn wij dikwijls verlegen om raad,
maar radeloos hoeven wij niet te zijn.

Zelfs worden wij soms heel heftig vervolgd,
maar nimmer ten diepste verlaten.

Al slaan de brutalen op aarde ons neer,
wij raken voor God nooit verloren.

Zo dragen wij voelbaar de dood van de Heer in ons mee,
zo zal ook zijn leven zich voelbaar in ons openbaren.

Midden in de nacht schijnt toch het licht,
het licht van Jezus Messias!

Midden in de nacht schijnt toch het licht, het licht van Je-zus mes-si---as.
Midden in de nacht schijnt toch het licht, het licht van Je-zus mes-si---as.
Midden in de nacht schijnt toch het licht, het licht van Je-zus mes-si---as.
Midden in de nacht schijnt toch het licht, het licht van Je-zus mes-si---as.

The image shows a musical score for a hymn. It consists of four staves. The top two staves are vocal parts, and the bottom two are piano accompaniment. The lyrics are written above the vocal staves. The music is in a major key with a 4/4 time signature. The piano part features a simple, rhythmic accompaniment with a bass line and chords.

Uit: *Een verschil van dag en nacht*, Meinema, Delft, 1984.
Tekst: Niek Schuman, muziek: Gert Landman.

Drs. N.A. Schuman is oudtestamenticus en verbonden aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Otto Kroesen

Ver-ander-ing

Narcisme, racisme en spiritualiteit

Kan er in Nederlandse kerken iets veranderen ten gunste van fundamentele veranderingen in Zuid-Afrika? Heeft spiritualiteit, de geest waarin mensen leven, daar iets mee te maken? Aan de bespreking van deze twee vragen is deze bijdrage gewijd.

Verandert er wat?

Wie wat verder in de geschiedenis terugblijkt, zou mogen beweren dat er al heel wat veranderd is. Vijftig jaar geleden immers bestond voor ons zoiets als een zwart Zuid-Afrika in het geheel niet. Toen studeerden slechts blanke theologen aan Nederlandse universiteiten. Langzaam is dat veranderd. Het jaar 1961, de gebeurtenissen in Sharpeville, daarvoor en daarna, hebben Nederland zij het schoorvoetend zwart Zuid-Afrika doen ontdekken. Dat viel min of meer samen met de ontdekking van de "Derde Wereld" en de deelname van verschillende Nederlandse kerken in de Wereldraad. Die verandering voltrok zich langzaam, want weliswaar was nu de ontdekking gedaan dat er zoiets als een zwart Zuid-Afrika bestond, maar men had zwart Zuid-Afrika nog niet leren zien als gesprekspartner. Dat bleef voorbehouden aan de jaren zeventig.

Dat waren de jaren waarin het Programma tot Bestrijding van het Racisme van de Wereldraad, (het PCR) op de voorgrond trad en in de kerken en synodes voor heftige discussie zorgde. In die discussies mengden zich enige zwarte stemmen: vertegenwoordigers van zwarte kerken uit Zuid-Afrika en in Nederland stude-

rende zwarte dominees. Niet dat het PCR erg ingrijpend was. Zoveel geld gaat er niet om en zo radicale doelen worden er niet mee gesteund. Maar het verhoogt wel de morele druk op Zuid-Afrika. Zuid-Afrika kon zich niet meer als geziene gast in de vrije wereld ophouden.

Daarna kwam de tijd van de vergaande en verdergaande verklaringen. De theologische rechtvaardiging van de Apartheid een ketterij! De "status confessionis" aangebroken (het stadium dat het een christen niet meer geoorloofd is in enige vorm zijn medewerking te verlenen)! En nu zijn kerken bezig zich uit te spreken voor sancties. Moeizaam komt het schonen van de eigen fondsen op gang. Maar na verloop van tijd zal ook dat wel lukken.

Zo zijn de kerken in hun verhouding tot Zuid-Afrika 180 graden gedraaid. Maar toch: Is er wat veranderd? De Apartheid bestaat nog. Eerst rustte zij op een politiek-ideologische grondslag: De jaren veertig en vijftig, toen de Nasionale Party de massa's mobiliseerde rond de ideologie van de Apartheid. Daarna kreeg zij een politiek-economische grondslag: de zestiger jaren, deels de zeventiger jaren, waarin Zuid-Afrika zich ontwikkelt tot een industriestaat. De onnutte zwarten worden opgesloten in

thuislanden. Nu is haar grondslag vooral militair en economisch van aard, terwijl politiek alles in beweging is en ideologisch alles onduidelijk. Veranderingen dus ook in Zuid-Afrika. Veranderingen overigens die maar in zeer beperkte mate tot stand gekomen zijn als reactie op buitenlandse druk. Het zijn veranderingen die vrijwel alleen gekomen zijn, en moesten komen, omdat voor zwart Zuid-Afrika Apartheid nooit geloofwaardigheid heeft gehad, laat staan medewerking. Hoogstens heeft buitenlandse aandacht (veel meer is het helaas niet geweest), erger en gewelddadiger reacties van blanke zijde voorkomen.

Op de een of andere manier zijn bij alle veranderingen twee dingen hetzelfde gebleven: de Apartheid bestaat nog, en wie zegt dat ze niet nog een jaar of tien, of langer voortkan, zich kan vernieuwen en toch Apartheid blijven? En wat ook nog bestaat: het voordeel dat het oplevert voor het buitenland, de economische betekenis van Zuid-Afrika voor het Westen. Zolang die twee niet veranderen, verandert er bij alle veranderingen niets.

Wat staat in de weg?

Oppervlakkig zou men kunnen zeggen: het economische voordeel staat werkelijk veranderende betrokkenheid van het Westen in de weg. Maar dat is te eenvoudig. Het kan een overweging zijn van groot-industriëlen en van regeringsleiders die zich in hun kielzog begeven. Het is voor de gewone mensen, de meeste mensen, geen overweging. De kracht die regeringsleiders in een andere baan moet trekken, moet juist komen van "de meeste mensen". Waarom vinden dan "de meeste mensen" Apartheid nu ook weer niet zo'n probleem?

Daar zijn enkele dingen te noemen. De meeste mensen moeten werken voor hun brood. En het meeste werk is werk waarover je niet of weinig mee beslist. Daar staat dan tegenover dat het loon de arbeid zoet maakt. Wie gewerkt heeft, wil daarna goed rusten, consumeren. De consumptie smaakt het beste na de arbeid. Bovendien moet je op je werk meestal veel ergernissen wegdringen. De kritiek die je hebt op mensen die boven je geplaatst zijn, leer je wegslikken. Je leert te denken: daar ben ik hier niet voor. Welnu, dan wil je na je werk ook niet dat soort problemen aan je hoofd hebben.

Bovendien leren mensen om in hun leven maar min of meer het midden te houden. Een huisje, een tuintje, een klein beetje geluk is in het leven voor iedereen nog wel weggelegd (hoewel, soms niet!, maar wel voor "de meesten"). Beperk je daartoe. De rest kun je niet overzien. Beperk je tot wat gangbaar is; dan kun je zelf ook gaan waar je wilt. Let op hoe andere mensen over de dingen denken; dan leer je de gangbare, circulerende opvattingen wel kennen. En met die opvattingen kun je zelf ook circuleren. Met die opvattingen ben je acceptabel, ook voor je werkgevers. Je kunt er je voordeel mee doen. Heb dus maar die opvattingen die je te gelde kunt maken. Niet dat we dan weer terug zijn bij het geldelijk belang, als uiteindelijke verklaringsgrond, want ook het geld heb je nodig om gangbaar te zijn, d.w.z. om binnen het kader van gangbare normen en waarden betreffende een normale levenswijze je tussen de mensen te kunnen begeven.

Mensen zijn éédimensionaal, niet geworden, maar grootgebracht. Dat wil zeggen, alle problemen worden geïnterpreteerd in termen van oor-

zaak en gevolg, in termen van functioneren goed of slecht. Het leven zelf is functioneren: functioneren door technisch greep te hebben op dingen die zonder die techniek op mij greep zouden hebben. Is er een probleem, dan vraag je niet eerst naar de betekenis van dat probleem; dan vraag je eerst wat je eraan kunt doen, zodat het (wat?) weer goed gaat. De vraag waarheen het voertuig zich begeeft, kan niet gesteld, laat staan beantwoord, worden. Op dat punt heerst sprakeloosheid. Als het motortje maar draait. Alles wat verder, hoger of dieper ligt, valt buiten de betekenis-horizon van dit functionele, technische denken, waar mensen mee grootgebracht worden.

Ver-ander-ing

Wat moeten we nu met een "strijdbare spiritualiteit"? Nog beter "functioneren"? Er is iets mis met een spiritualiteit die meteen in klinkende munt omgezet wil worden. Als we in onze situatie spiritualiteit nodig hebben, is het om haar zelfs wille. En de rest "zal ons bovendien geschonken worden".

Spiritualiteit heb ik aan het begin omschreven als "de geest waarin mensen leven". En als het hierboven beschreven leven alles is, dan is het stellig geestloos. We moeten bedenken dat het niet de vrijgestelden die nadenken over "strijdbare spiritualiteit" zijn, die het meeste van deze geestloosheid hebben te verduren. Wellicht dat hun geest zich te gemakkelijk verheft boven de worsteling met het materiële waarin "de meeste mensen" begrepen zijn.

Maar misschien moeten we hier niet spreken over de worsteling *met* het materiële, maar de worsteling om het materiële te boven te komen. De worsteling om dat in het vizier te krijgen wat hoger, dieper en verder ligt

dan produktie en consumptie, gangbaarheid en functionaliteit.

Wat kan mensen die daar middenin zitten, wegtrekken uit hun narcistische rondgang?

Dat kan de ontdekking zijn dat er een werkelijk ander is. Dat er iets buitengesloten is, of beter iemand, buiten deze narcistische kring. Dat er mensen zijn bij wie men niet met het "gangbare" verhaal aan kan komen. Dat gebeurt daar waar men ervan schrikt dat zijn onschuldig gangbaar narcisme een racistische uitwerking heeft. Dat gebeurt daar waar mensen ontdekken dat de "gangbare" opvattingen en het "gangbare" bestaan goed genoeg zijn om de buitengesloten derden kapot te maken, hun menselijkheid te schenden, of de schending van hun menselijkheid voort te laten gaan. Dat mag waarlijk een *openbaring* heten en geschiedt dan ook niet zonder ingreep van de ander die we God noemen en die de grenzen van de gangbare middenwereld overschrijdt en de cirkel van produktie en consumptie te buiten gaat. In die ingreep wordt het "goede leven" van zijn naïviteit beroofd.

Wat een weldaad en een genade dat dit in zichzelf besloten leven nog op de een of andere manier aan zichzelf ontrukkt wordt, zodat het zich ergens aan kan geven! Wat een weldaad voor het geestloze leven van het Westen, als het door de apartheid, door de buitengesloten Derden in Zuid-Afrika uit zijn voegen gelicht wordt en weer doel en zin vindt! Men zou er aktievoerder van worden! Men hoede zich dat men zich niet zelfgenoegzaam nestelt in zijn "strijdbare spiritualiteit"! En zich dan maar boos maken om de "meeste mensen" die zich nergens wat van aantrekken en om de kerken, die zo langzaam "veranderen".

Beter, tergend beter, is het om te proberen aan "meer mensen" de gelegenheid te bieden om maar uit hun ééndimensionale cirkel te komen. Niet uit moralisme, omdat men ze wil veranderen, maar gewoon omdat ze daar ook niet *werkelijk* in zitten, omdat op de bodem van hun bestaan nog iets heel anders verborgen ligt; omdat ze zelf anders zijn, mateloos anders, en niet naar de maat van het midden waaraan ze zich houden. Het straalt eraf, als je ze aankijkt hoe ze in een pakje lopen dat hen niet past. Hoe ze zich hebben laten "inpakken" (ze?... wie niet?). Beter is het, tergend beter, omdat het zo langzaam gaat, om "de meeste mensen" uit te nodigen zich bloot te geven en als naakte aan de dag te treden, zonder vernisje.

16 juni

Wellicht is er zoiets gebeurd rond de 16e juni in kerkelijk Nederland. Alle kerken hebben gehoor gegeven aan de oproep tot "gebed en vasten voor de beëindiging van een onrechtvaardig bewind in Zuid-Afrika", zoals de verklaring van Harare formuleert. De oproep is doorgegeven naar de plaatselijke gemeenten, vaak vergezeld van het liturgisch materiaal dat aangeboden was door de Wereldraad van Kerken. In naar schatting vijfhonderd gemeenten en parochies zijn er gebedsdiensten gehouden. Vaak is dat gebeurd na moeizame discussie of confrontatie. Spiritualiteit niet zonder strijd dus.

Alleen: geen spiritualiteit die uitloopt op de strijd, maar andersom. Er is gevochten voor een stukje spiritualiteit. Maar vele gemeenteleden hebben meegedaan, ook velen van wie

men het wellicht niet had verwacht. Al die deelnemers hebben gemerkt en gevoeld dat hier iets was dat de middenmenselijke maat te buiten ging. Iedereen heeft de vraag gevoeld en opgemerkt: hoe kun jij leven in een wereld waar ook Apartheid is? En misschien dat die vraag nog aan actualiteit gewonnen heeft door de toenemende apartheid in Nederland. Misschien is dat een (weer zo tergend langzaam?) stapje in de goede richting.

Van het vasten is weinig terecht gekomen. Dat bewijst niet in de eerste plaats hoe weinig men onder de indruk van de gebeurtenissen in Zuid-Afrika is, maar hoezeer men gebonden is aan de cyclus van arbeid en eten. Misschien was het vasten ook teveel een bliksemafleider voor een al te radicaal engagement. Want harder werken aan sancties tegen Zuid-Afrika, durft de kerk nog niet aan. En sancties tegen Zuid-Afrika nemen, dat is geen kwestie van een dag je boterham laten staan. Daar gaan "meer mensen" iets van merken. Daarom nodigt het streven naar fundamentele verandering in Zuid-Afrika uit tot een verandering van strategie: namelijk dat men zich richt op die anderen, op "de meeste mensen". Als zij de beslissing dragen, moeten zij ook de beslissing nemen. Tenslotte doet de Geest - over spiritualiteit gesproken - meestal zijn werk, niet verheven boven, maar middenin geestloze toestanden.

Drs. J.O. Kroesen heeft theologie gestudeerd in Kampen, is nu part-time predikant in de Gereformeerde Kerk te Krimpen aan de Lek, daarnaast huisman en vader van drie kinderen en medewerker van de Werkgroep Kairos.

Christa Nieuwboer

Drift en geestdrift

Vredeswake in Woensdrecht

"Je kunt er de klok op gelijk zetten", was het antwoord van een soldaat eens, toen men hem vroeg wat hij vond van de Franciskaanse Vredeswacht. Al 2½ jaar lopen er mensen twee keer per dag naar de vliegbasis in Woensdrecht. Je kunt er de klok op gelijk zetten. Betekent dat dat het een sleur geworden is? En waarom blijft men het doen, nu ook deze aktievorm, gezien het regeringsbesluit om kruisraketten te plaatsen, geen effect gesorteerd heeft? De basis wordt gereed gemaakt en de wake blijft "populair". Deelt men hier elkaars machteloosheid? Probeert men zich nog op te trekken aan gedeelde strijdvaardigheid? Wat heeft dit alles te maken met spiritualiteit? Met spiritualiteit als transformatie, diepgaande verandering?

De Franciskaanse Vredeswacht is een beweging van zeer veel verschillende mensen. Het idee van wakes in Woensdrecht is ontstaan rond de nationale demonstratie in Den Haag op 29 oktober 1983. Het kleine groepje mensen dat in maart 1984 enthousiast voor korte tijd een wake wilde houden in Woensdrecht is in de loop van enkele jaren uitgegroeid tot een groep die we niet meer kunnen overzien, en die er niet aan denkt op te houden met waken. Sommigen van deze mensen zijn één keer in Woensdrecht geweest, anderen komen er regelmatig. Ze zijn jong en oud, vrouw en man, arm en rijk, werkend en werkloos, kerkelijk en onkerkelijk, protestant en katholiek, kortom: ze zijn nauwelijks onder één noemer te brengen. Ze hebben dan ook niet zozeer het franciskaanse gemeenschappelijk, maar vooral dat ze zich op de een of andere manier herkennen in het protest dat de Vredeswacht wil laten horen. Of liever gezegd: in datgene wat de Vredes-

wacht tegenover de dreiging van kruisraketten wil stellen.

Symbolische akties

Hiermee is de Wacht al aardig getypeerd: ze wil symbolische akties voeren op plekken die symbolisch zijn voor onrecht. "Symbolisch" betekent echter nadrukkelijk niet "vrijblijvend". Zoals de kruisraketten zelf werkelijk zijn, maar tevens symbool van alles waardoor het menselijk (samen-)leven wordt bedreigd, zo is deze aktie zelf werkelijk een daad van vrede en van delen en tevens symbool van ál die plekken waar "vrede" een werkwoord is.

Deze symbolische aktie neemt in Woensdrecht nu al 2½ jaar de vorm aan van een stille tocht naar en wake bij de basis, bedoeld voor mensen die zich willen bezinnen op "vrede" en die dit willen koppelen aan daadwerkelijke beslissingen. In die 2½ jaar heeft de Vredeswacht een ontwikkeling doorgemaakt: van een eenvoudige barak naar een modern

rijtjeshuis; van een nogal impulsieve spontaneïteit naar een meer stabiele overtuiging; van een dwaas verschijnsel naar een landelijk bekend begrip. Maar wat er dagelijks gebeurt, heeft zijn frisheid behouden.

Tegenstellingen

Om half twaalf en om half zes lopen mensen naar de hoofdpoot van de vliegbasis. Sommigen lopen in een hesje, een wit hemd dat je over je jas kunt dragen, waarop de vredesgroet "vrede en alle goeds" en een aantal vredessymbolen staan: een duif die als vleugels twee handen heeft; een gebroken raket, waar een olijftak uit groeit met een duif erboven. De wakers lopen twee aan twee, in een rustig tempo. Soms met tien, soms met zestig, een enkele keer met meer dan honderd. Maar ook wel eens loopt er iemand moederziel alleen. Ze zijn stil. Iedereen heeft verschillende vormen om zich te bezinnen en dat uit te drukken. De één zingt graag een lied, de ander is stil. Symbolen dienen zich vanzelf aan als een soort liturgie voor de wake. Wat vooral veel mensen raakt, is de mate aan tegenstellingen die zich opdringen. Ik noem er een aantal die mij in de loop van de tijd zijn opgevallen.

- De kwetterende vogels en het ondoordringbare hek.
- Jij met lege handen, hij met wapentuig.
- Jij in je hes, de soldaat in zijn uniform.
- De prachtige natuur op de basis en de bestemming ervan.
- Een klein rieten kruisje dat wordt opgehangen en het defensieve van het groene hek.
- De stilte van de wake en het lawaai van de af en aan rijdende auto's.
- De omgekapte boom en de takjes die daaruit ontspruiten.

- Het kleurloze van de basis en de kleine bloempjes aan het hek, door wakers gezaaid.

Ook blijken er een heleboel tegengestelde emoties bij mensen boven te komen: woede, verontwaardiging, machteloosheid, agressiviteit en verwarring; vreugde, kracht, verbondenheid, bemoediging, stimulans. De tegenstellingen illustreren de wake zelfs zó sterk dat ik geschokt was toen ik op zekere dag zag dat de agressieve messcherpe rollen prikkeldraad plaats hadden gemaakt voor een glad geölied hekwerk.

Waar sta ik?

Tegenstellingen kunnen verlamdend werken. Het contrast tussen je idealen en de werkelijkheid kan onoverbrugbaar lijken. Ook ervaringen, die tegengesteld zijn aan die van anderen of die in zichzelf soms tegenstrijdig lijken, kunnen heel verwarrend zijn en je doen twijfelen aan je eigen heelheid en de gemeenschap met anderen. De vragen: "Wat doe ik hier?" en "Waar sta ik?" dringen zich in alle hevigheid aan je op. En deze vraag leidt maar al te vaak tot resignatie, ook in vredesbewegingen. Ik denk dat de confrontatie met zulke tegenstellingen een cruciaal moment is in het gebeuren van de Franciskaanse Vredeswakes, en dat het omgaan hiermee één van de factoren is die de wakes boeiend en aantrekkelijk maken. Ik wil in een korte excursie uitdiepen waarom dat zo is. Kunnen tegenstellingen ook opbouwend zijn?

Het is mijns inziens belangrijk een onderscheid te maken tussen tegenstelling en tegendeel.

Een tegendeel is een gegeven. Zwart is niet wit. Scherp is niet stomp. Een tegendeel bestaat uit twee contrasterende polen, die complementair zijn en juist daardoor als tegendelen

niet kunnen worden opgeheven. Een tegenstelling is een menselijke constructie om dingen in de werkelijkheid te kunnen plaatsen. Dit wil ik verder uitleggen. Een mens kan in pure onoverzichtelijkheid niet leven. Daarom moet alles in het leven een plaats krijgen, de werkelijkheid moet tot op zekere hoogte verwerkt, geordend worden. Eén van de meest elementaire vormen van ordening is de zaken te scheiden door ze tegenover elkaar te zetten. Wij stellen dingen, waarvan wij het onwaarschijnlijk vinden dat ze met elkaar verbonden zouden worden, tegenover elkaar. Dit gebeurt voor een heel groot deel onbewust en hoort bij het internalisatieproces van het kind.

Dit is cultuur- en tijdgebonden. "Langharig" heeft op die manier enige tijd tegenover "betrouwbaar" gestaan, "carrière maken" tegenover "verloedering". Maar de verscheidenheid van haardracht en de toenemende werkloosheid maken in deze tijd deze tegenstellingen dubieus. Het is duidelijk dat in tegenstellingen waardeoordelen meespelen. Deze kunnen veranderen. Sommige tegenstellingen zijn voor ons (soms sinds eeuwen) zo vanzelfsprekend dat ze tegendelen lijken. Zo zullen de meeste mensen het er waarschijnlijk mee eens zijn dat "macht" en "nederigheid" tegendelen zijn... Het is echter belangrijk om steeds de vraag te stellen of dit wel zo is.

Onverwacht

Een boeiend verschijnsel dat elke tegenstelling met zich meebrengt is de paradox. Zoals gezegd is de tegenstelling een menselijke constructie en dus in zekere zin toevallig. In een paradoxale situatie worden we erop gewezen dat het ook anders kan zijn. Er kan een enorme stilte in de kring zijn als er auto's af en aan rijden bij

de basis. De tegenstelling hiertussen kan schrijnend zijn en je in verwarring brengen. Maar het paradoxale van de situatie is dat de kring juist zo stil kan zijn, omdat het op de basis zo'n herrie is. Zo is het ook met bijvoorbeeld het rieten kruisje met de machteloze Jezus eraan en het groene, gladde hek, dat defensief is. Voor veel wakers wordt in deze situatie pas écht duidelijk hoe die Jezus eigenlijk ten einde tot geleefd heeft.

De vraag die zich aandient voor het hek van de basis: "Waar sta ik?" is eigenlijk een vraag naar je zingevend principe. Laat je je overdonderen door het gangbare, wat in dat geval betekent: je laten ontmoedigen door de onoverbrugbare tegenstellingen? Of sta je open voor het paradoxale in de situatie, wat soms als een flits opeens in de wake aanwezig is: een bloemetje dat je normaal gesproken nergens zou opvallen, zie je nu als teken van hoopvol leven, juist aan de rand van deze militaire basis. Het paradoxale wordt niet altijd ontdekt en men weet ook vaak in eerste instantie helemaal niet wat men ermee aan moet. Deze confrontatie komt in allerlei vormen bij heel veel wakers voor. Nooit natuurlijk zo geanalyseerd als een zeer bewuste confrontatie met tegenstellingen en paradoxen, waarvan je de gevolgen misschien kunt overzien. Paradoxen zijn per definitie onverwacht, schokkend of verrassend. Je kunt er alleen voor openstaan. Voor sommige mensen is dit een reden om ervoor terug te schrikken. Anderen worden er juist door geboeid dat er zo'n onpeilbare diepte in de wakes kan zitten.

Heelheid

De vraag "Waar sta ik?" kun je je niet genoeg stellen. Het antwoord is niet eenvoudig als je tenminste accepteert dat de vraag diep zit. Het

gaat uiteindelijk meer om "zijn" dan om "doen" of "menen dat". "Wie ben ik dat ik hier sta?" en "Ben ik zelf een mens van vrede?". Dit is de vraag die in iedere wake impliciet verscholen ligt. Soms kiezen mensen ervoor om zichzelf echt die vraag te stellen. En hoe kan het ook anders, zo'n wezenlijke vraag komt steeds weer terug en vraagt erom gedeeld te worden met anderen. Soms hardop, vaak ook zonder woorden in de volheid van de stilte van de volgende "stille tocht en wake".

Mensen, op zoek naar verandering in de wereld, naar een uitweg uit het "gangbare", de angst of de moedeloosheid, kunnen extra gevoelig zijn voor dat voortdurende appèl. Dan krijgen de paradoxen de kans ontdekt te worden. Je hebt ze eventueel al ontdekt in symbolen bij de basis, maar ze zijn overal. Je kunt ontdekken dat je verdriet niet hoeft te verdringen. Als je probeert ermee om te gaan, kan het je leven verrijken. Je kunt ontdekken dat je niet echt van kleine dingen kunt genieten omdat je alle westerse welvaart in je huis opgestapeld hebt; dat je precies weet dat racisme een misdaad tegen menselijke waarden is en je je toch veilig voelt als blanke in een blank land; dat je je bewust wilt zijn van wat er in de wereld gebeurt en je afsluit voor spanningen in je eigen kring; dat je je mond vol hebt over het vertrouwen op God en tegelijkertijd beheerst wordt door angst en bezorgdheid. Met andere woorden: allerlei facetten van je leven komen op losse schroeven te staan. Je moet opnieuw zoeken naar een oriëntatie: hoe word ik een mens van vrede, omgaand met de positieve en negatieve kanten van het leven.

Geestdrift

De vredesspiritualiteit van de Fran-

ciscaanse Vredeswacht is geen verzachtende en verdoezelende oproep om eerst jezelf te veranderen en dan "de wereld". Het is ook geen manifest dat een stormachtige revolutie predikt. Spiritualiteit in de franciscaanse zin van het woord is typisch een spiritualiteit die geleefd wordt. Zeker als protestant heb ik mij altijd afgevraagd waarom we zo'n moeilijke woord nodig hebben om zo iets simpels aan te duiden. Het is me pas na verloop van tijd duidelijk geworden dat het eigenlijk betekent: vanuit welke geestdrift, welk enthousiasme ("spirit") richt je je leven in? Het is een vraag naar wie en hoe je bent, geen leer of overtuiging.

Het is niet zo vanzelfsprekend dat je een eenvoudige levensstijl hebt. Als je al ergens enthousiast voor te maken bent, dan wordt dit toch vaak weer afgewisseld door periodes van moedeloosheid of gewoon: geen tijd voor zulk soort dingen hebben. Maar ook hier gaat het om een diepere laag: de onderstroom, het draagvlak van je leven. Dit eenvoudige oriëntatiepunt, dat tegelijkertijd in zoveel verschillende vormen verschijnt, is ook wat ik eerder noemde een zingevend principe, de bril waarmee je naar het leven kijkt. Elk zingevend principe heeft het gevaar stellig en dogmatisch te worden. Maar wordt het gevoed door de openheid voor paradoxen, dan wordt elk dogmatisme steeds weer aan de kaak gesteld.

Doorvertellen en delen

Het is dan ook een verschijnsel dat opbouwende kritiek uitoefent: op jezelf, dat je niet indut omdat je denkt de vrede al bereikt te hebben. Er wordt steeds weer een beroep op je gedaan waakzaam te blijven en je niet te laten verscheuren door allerlei invloeden van buitenaf, maar "heel" mens te zijn. En daardoor ook helend

voor anderen en voor de wereld, om het maar eens groots te zeggen. Dat is het tweede aspect van de kritiek van de paradoxen. Jezelf anders gaan zien zet ook de wereld om je heen in een ander licht. Waakzaam zijn betekent niet alleen wakker blijven, maar ook met open ogen en hart rondkijken en daar zijn waar het mens-zijn bedreigd wordt. Enthousiasme is niet iets liefs en aardigs. In het woord geestdrift zit het woord "drift", dat je zou verzwakken als je dat alleen maar zou uitleggen als "gedrevenheid". Het is ook: woede, verontwaardiging om wat er gebeurt, in het klein en op wereldschaal. Vanuit je levensstijl kan je niet anders dan driftig worden. Wat niet in de geest van een menswaardig bestaan ligt kan rekenen op die drift. Dit kun je uiten in protest en demonstraties, vormen van kritiek van buitenaf. Je kunt ook zoeken naar vormen om die kritiek van binnenuit te versterken of door te geven, alhoewel dit moeilijk is: die kritiek moet het hebben van zijn onverwachtheid en van de openheid van mensen. Tot nu toe is de Vredeswake door gegaan omdat mensen hun belevingen bleven doorvertellen en delen. Misschien is dit ook wel de beste vorm. Van ervaringen getuigen is tenslotte 2000 jaar geleden ook al eens door iemand aangeraden...

Ontkiemen

"Spiritualiteit als transformatie" is het centrale thema van dit nummer. Het voorgaande wil laten zien dat er in Woensdrecht bij de stille tochten en wakes een besef van een andere levensstijl kan ontkiemen. Doordat anderen anders gaan leven, of doordat het alleen al dwaas is om daar met een handjevol mensen te staan of doordat iets je opeens raakt, de stilte of een bloem. De groei naar

zo'n andere levensstijl gaat bij de één snel, bij de ander langzaam. Het is goed om elkaar hierbij vast te houden, het steeds weer uit te wisselen. Dat kan door bij de wake stil te staan bij de vraag "Waar sta ik?", al is het in stilte. Na de wake wensen de wakers elkaar "vrede en alle goeds". In dit kader kan dit een heel veelzeggende groet of wens zijn: ieder gaat weer zijn eigen weg, met alle vragen en moeilijkheden die daarop zijn pad kruisen. Door elkaar vrede te wensen druk je een innige solidariteit uit, voordat je weer uit elkaar gaat.

Het is alsof iedereen zijn eigen weg zoekt naar een gemeenschappelijk doel en er steeds kruispunten zijn waarop je elkaar kunt ontmoeten en aanmoedigen verder te lopen. Als je elkaar niet meer ontmoet (en dat is iets anders dan elkaar tegenkomen) zit je op een dwaalspoor.

Lege vorm

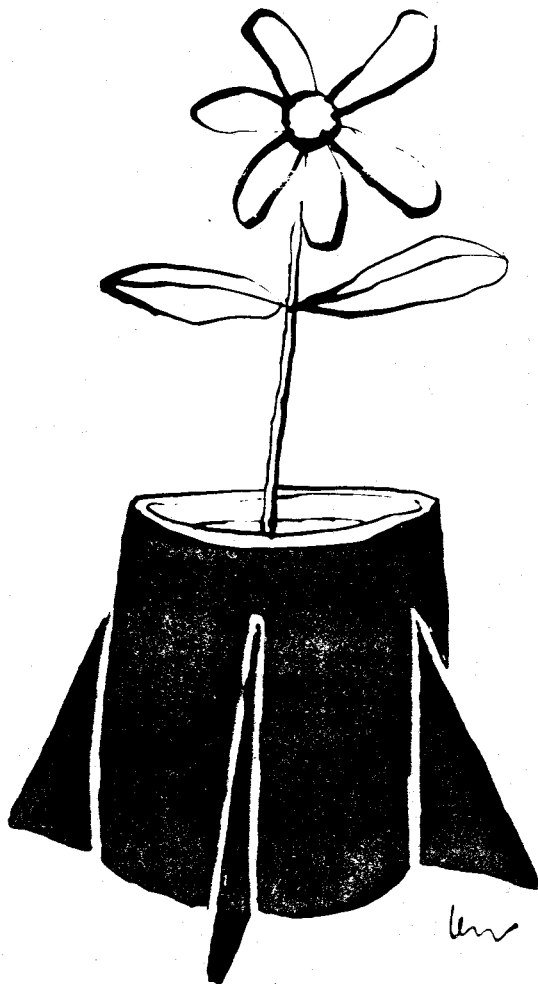
Laatst kreeg ik een telefoontje van iemand die uitlegde dat de vredesgroep waartoe zij behoorde op sterven na dood was, en dat ze een flinke injectie van inspiratie van buitenaf nodig hadden. Meerdere groepen hebben te kampen met een gevoel van grote zinloosheid. Veel groepen en mensen verwachten van de wakes in Woensdrecht nieuwe inspiratie en zingeving. Maar op zichzelf zijn de wakes niets, een lege vorm. Het zijn deze zelfde zoekende mensen die de wakes inhoud geven. Waar het rond de vergadertafel met praten niet meer lukt is het blijkbaar verruimend en zinvol om elkaar op te zoeken op een plaats waar de bedreiging van menselijke waarden heel concreet wordt, en waar ook – paradoxaal genoeg juist daardóór – die waarden zelf heel concreet kunnen worden.

Terugkijkend op de vragen die ik in

het begin stelde, moet ik concluderen dat de meeste vragen hun belang verloren hebben: vragen naar de effectiviteit is het niet allemaal een illusie, een sleur of het sussen van gewetens? Het zijn vragen van een sceptisch iemand, die eerst wil weten wat waken precies is en hoe het uitwerkt voordat hij begint. En dat

kan niet: want wat leven is ervaar je levenderwijs.

Christa Nieuwboer leeft in een oecumenische franciscaanse leefgroep in Leiden; zij is van gereformeerde achtergrond, was lid van verschillende IKV-groepen en vervolgens van de organiserende werkgroep van de Franciscaanse Vredeswacht; zij is derde jaars studente theologie (vrije studierichting) in Leiden.

Weigering van defensiebelasting en het ideologische strijdveld

Weigering van defensiebelasting is een vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid. Daarmee moeten we in ons staatsbestel zuinig zijn, want dit bevat een aantal door strijd verkregen democratische verworvenheden die niet hoog genoeg kunnen worden gewaardeerd en waarmee met grote zorgvuldigheid dient te worden omgegaan. Weigering van defensiebelasting moet naar ons besef dan ook worden verstaan als een uitzonderlijke handeling, die kan worden vergeleken met het trekken aan een noodrem

In normale omstandigheden is het gebruik daarvan verboden. Het wordt echter geboden, als het behoud van het geheel op het spel staat. Tegelijk wil weigering van defensiebelasting ook wijzen op de noodzaak om te zoeken naar voorzieningen die voorkomen dat een ruk aan de noodrem op dit punt ook in de toekomst geboden is.

Doorwerking van Vancouver

Waarom zijn wij overgegaan tot weigering van defensiebelasting? Vancouver, de zesde Algemene Vergadering van de Wereldraad van Kerken, heeft ons daartoe krachtig gestimuleerd, al hadden wij tevoren reeds enkele kleine stapjes op deze weg gezet. Zo noemen wij hier de uitspraken: "Wij geloven, dat iedere intentie tot het gebruik van massavernietigingswapens een uiterst onmenselijke schending van de gezindheid en de geest van Christus is" en "Nucleaire afschrikking is het tegendeel van het wezenlijke geloof in die liefde, die de vrees uitdrijft".

Als behorend tot één van de zgn. historische vredeskerken hebben wij deze uitspraken van harte begroet,

want naar ons besef vallen zij moeilijk anders te interpreteren dan als een radicale afwijzing van deelname door christenen aan het gebruik van zulk wapentuig. Zij bevestigen veeler de oud-christelijke overtuiging dat christenen dochters en zonen des vredes zijn, die het zwaard niet willen hanteren als volstrekt strijdig met de wijze waarop God in Christus vrede is komen stichten.¹⁾

Misdaad tegen mensheid

Nu sluit deze afwijzing van het wapengebruik door christenen de overtuiging niet uit dat er in deze door belangenstrijd verscheurde wereld staten nodig zijn die over een zekere mate van zwaardmacht beschikken om te voorkomen dat de samenleving tot een chaos verwordt. Deze overtuiging vinden we reeds uitgesproken in een oud-dopers geschrift uit 1527, waar het zwaard "een ordening Gods buiten de volkomenheid van Christus" wordt genoemd.²⁾ Op dit spoor zullen wij voor onze dagen bij het "zwaard" moeten denken aan een strikt gereguleerde vorm van politionele macht. Het is echter zonneklaar dat de wijze waarop de moder-

ne krijgsmachten worden georganiseerd en toegerust, niets meer gemeen heeft met de opstelling van zo'n politionele macht. In dit verband verwijzen wij naar een andere uitspraak van Vancouver, waarin productie, plaatsing en gebruik van kernwapens als een misdaad tegen de mensheid worden gekwalificeerd. Misdadig is deze moderne bewapeningsontwikkeling om verschillende redenen. In de eerste plaats – en daaraan zijn we in Vancouver door de gedelegeerden uit de derde wereld telkens weer herinnerd – gaat deze ontwikkeling nu reeds ten koste van grote delen van de wereldbevolking. Tijdens de openbare verkoping bij ons thuis werd er door "vrouwen voor vrede" een spandoek ontvouwd met de tekst: "Iedere twee seconden sterft één kind van honger. Iedere twee seconden besteedt men 150.000 dollar aan bewapening".

In de tweede plaats betekent deze ontwikkeling roofofbouw op de eindige voorraden aan grondstoffen en veroorzaakt zij een niet te verantwoorden milieuvervuiling. In beide opzichten gaat het om een aanslag op de levensmogelijkheden van komende generaties.

In de derde plaats houdt deze ontwikkeling de ernstige mogelijkheid in van de ondergang van het leven op aarde: een holocaust van wereldomvattende afmetingen.

Wie zich deze aspecten van de moderne wapenontwikkeling duidelijk voor ogen stelt, kan er naar ons beseffen – of je nu christen bent of niet – geen enkele verantwoordelijkheid meer voor nemen. Daarom hebben wij nu reeds enkele malen een symbolisch bedrag (f 572,-, corresponderend met de 572 te plaatsen Euro-raketten) aan defensiebelasting ingehouden en gestort in het vredesfonds van de Beweging Weigering

Defensiebelasting (BWD).

Bewuste interventie

Deze handelingen vallen op zichzelf echter nog moeilijk te typeren als een ruk aan de noodrem. Deze beoogt immers een catastrofaal geachte ontwikkeling te keren. En dat kan niet zonder in de publiciteit te treden, want blijkbaar worden de bovenvermelde overwegingen die ons tot deze daad hebben gebracht slechts door een minderheid van de Nederlandse bevolking gedeeld. De machten, die belang menen te hebben bij de voortzetting van de huidige bewapeningspolitiek, beschikken kennelijk over de mogelijkheden om het merendeel der bevolking te doen geloven dat deze in de huidige omstandigheden de enig mogelijke politiek is. Zo wordt duidelijk, dat, wil weigering van defensiebelasting zin hebben, zij gepaard moet gaan met een bewuste interventie binnen het ideologische strijdveld. Derhalve moet worden gezocht naar middelen en wegen om de argumenten die wij als beslissend zien tegen de voortzetting van de huidige bewapeningspolitiek, zo indringend mogelijk in de openbaarheid te brengen. Allan Boesak heeft betoogd dat geweldloze actie dramatisch moet zijn en de aandacht op bepaalde zaken moet richten. Zij moet onder de aandacht komen van de wereld en de regering. Er moet een element van overreding in zitten en zij moet op de een of andere manier tonen hoevelen hier wel achter staan. Om dit te bereiken heb je een demonstratie nodig of een mars of enige andere actie, aldus Boesak.³⁾

Welnu, toen wij hadden gehoord op welke dag de deurwaarder zou verschijnen om via een openbare verkoop de door ons ingehouden defensiebelasting toch binnen te halen,

hebben wij ons enerzijds tot de publiciteitsmedia gewend en zijn we ons anderzijds gaan bezinnen op de wijze waarop wij deze verkoop een plaats konden geven binnen een liturgie waarin de diepste beweegredenen voor deze weigering van defensiebelasting zo helder mogelijk tot uitdrukking zouden kunnen worden gebracht.

Liturgie

Voor dat laatste hebben we een goede invulling weten te vinden, mede dank zij de medewerking van velen. Van ons uit hebben wij voor een brede schare geestverwanten kort mogen aangeven wat wij met deze actie beoogden. De beweging "theologen tegen kernwapens" werd geïntroduceerd. De voorzitter van de Nederlandse Raad van Kerken sprak woorden van medeleven en verbondenheid. Een viertal Tweede Kamerleden kwam zijn steun betuigen. Er werden BWD-liederen gezongen. En na de verkoop volgde in alle simpelijkheid iets van een viering, waarbij brood en wijn werden uitgedeeld als de vredesgaven waarmee Melchisedek (zie Genesis 14) als de ware koning des Heren Abram tegemoet trad nadat deze met een handjevol strijders in de kracht van God de koningen der aarde met hun meedogenloze machtspolitiek had verslagen.⁴⁾ Zo hebben wij gepoogd duidelijk te maken dat wie nog wil horen naar "de Stem in het gebeuren"⁵⁾, waarvan de bijbel getuigt, mag weten van een andere weg en daarom metterdaad kan protesteren tegen de huidige noodlottige gang van zaken.

"Geruis" via media

Wat de publiciteitsmedia betreft, deze hebben dit gebeuren in de openbaarheid gebracht op een veel grotere schaal dan wij hadden kunnen dromen. Dank zij hen is de zaak waar het ons om ging, in zeer brede kring bekend geworden. En dat het ook de regering niet is ontgaan, blijkt uit het feit dat zij sinds enige tijd bij de invordering van belasting er van heeft afgezien beslag te leggen op roerende goederen, als alternatieven voorhanden zijn, "omdat is te voorzien dat de daaropvolgende verkopen zelden geruisloos zullen verlopen".⁶⁾ Het "geruis", dat onze en soortgelijke acties binnen het ideologische strijdveld teweeg hebben gebracht, heeft haar kennelijk tot deze stap gedwongen. Dat mag een stimulans zijn om met fantasie verder te zoeken naar wijzen om de strijd tegen de heersende opvattingen ten aanzien van de bewapeningspolitiek voort te zetten.

1) Vgl. H.B. Kossen, Het vredesdenken van Vancouver: Constantijn werkt steeds nog door, in: *Wereld en Zending*, 13 (1984), 26-37

2) *Broederlijke Vereniging*, vertaald en ingeleid door H.W. Melhuizen (Amsterdam 1974) 18

3) Geciteerd in: *Whose Rubicon? Report of a visit to South Africa by representatives of the British Churches* (London 1986) 19f

4) Zie K.A. Deurloo, De tekst mag het zeggen (Genesis 14), in: *De bijbel maakt school. Een Amsterdamse weg in de exegese* (Baarn 1984) 30-41

5) Zie Nico Bouhuijs en Karel Deurloo, *De stem in het gebeuren Messiaans resumé* (Baarn 1974)

6) Uit een antwoord van staatssecretaris Koning van Financiën op vragen van het Tweede Kamerlid Beckers-de Bruijn. Zie Persbericht Financiën Nr. 86/158, 21 mei 1986

Dr. H.B. Kossen, hoogleraar aan het doopsgezind seminarie en aan de Universiteit van Amsterdam, en mevrouw E.C. Kossen-Offerhaus waren in Vancouver en zijn actief in de Beweging Weigering Defensiebelasting.

Annemarie Brugman

Vrouwen vieren liturgie

De laatste vijf, zes jaar zijn er in Nederland veel vrouwengroepen, zowel in de katholieke als in reformatorische kerken, die vrouwen aan het woord willen laten komen in liturgische vieringen. Zij willen, na zo'n lange tijd in de banken gezeten te hebben, naar voren komen en zichzelf uitspreken, haar geloof verkondigen en haar leven en geloven vieren. Dat moet geoefend worden, want als je het nooit gedaan hebt, lijkt het altaar zo hoog, de lezer zo ver en de microfoon een dreigend gevaar. Deze bijdrage geeft de ervaring weer van vrouwendiensten in de Nijmeegse Studentenkerk.

Vrouwen trainen zich in werkweek-ends, workshops en tijdens liturgie-voorbereidingen in eigen uitdrukkingvormen, in het zelf maken van liturgische teksten, zij gaan op zoek naar nieuwe symbolen en beginnen een verkenningstocht in de Schrift. Het oefenmateriaal zijn zij zelf, haar eigen leven en geloof. Wat geleerd moet worden zijn de vaardigheden, het lezen met nieuwe ogen van de Schrift, het vertellen van je eigen verhaal, verhalen van opstanding en bevrijding, het ontwikkelen van een nieuwe (niet patriarchale) taal, en het zoeken naar symbolen en andere uitdrukkingvormen, dan alleen het woord. Vrouwen doen dit snel, praktisch en concreet en geven zich daarbij gemakkelijk met heel haar wezen. Zij hebben geen tijd te verliezen, en zeker geen twintig eeuwen!

Al die persoonlijke "niet-deskundig, niet-theologisch verantwoorde verhalen" zijn materiaal, dat geschikt gemaakt kan worden voor liturgisch gebruik. Stukjes viering in de grondverf, die bijgeschaafd moeten worden, liturgisch vertaald en verstaanbaar moeten worden gemaakt. Ook

dat proces, het omzetten van een persoonlijke en individuele inbreng naar een door allen te ervaren en te vieren inhoud kan geoefend worden. Door het ter plekke te doen, een gebed dat je zelf hebt geschreven, niet alleen aan anderen te laten lezen, maar dat ook te bidden. Door een nieuw lied – bijvoorbeeld uit *Eva's Liedboek*¹⁾ of zelf gemaakt – als het ware te proeven hoe het klinkt. Rondlopen in de lege kerk, alleen of samen met een paar vrouwen, zingend en luisterend hoe de woorden vallen.

Deze manier van voorbereiding en inoefening is niet zozeer gericht op het opdoen van kennis van buitenaf, zoals: dit is liturgie, zo zit een viering in elkaar, en zo is een preek opgebouwd. Het is veeleer een opdoen van kennis over jezelf, je eigen bron, je concrete leven en het leren hantieren van eigen mogelijkheden, talenten en vaardigheden. Vrouwen die haar leven en geloof willen uitspreken, vieren en delen, willen dat altijd samen met anderen en nooit alleen. "Niet hij in z'n eentje, maar zij met haar achten" was een veelgehoorde uitspraak tijdens de vrouwendien-

sten in de Nijmeegse Studentenkerk. In het boek *Op water en brood* ²⁾, waarin een serie van vijf vrouwen-diensten beschreven worden die in 1980 in de Studentenkerk in Nijmegen gehouden zijn, worden een aantal aspecten genoemd die belangrijk zijn wanneer vrouwen liturgie vieren.

De vrouwenstrijd

Wanneer vrouwen haar concrete leven tot uitdrukking willen brengen in liturgie, halen zij de vrouwenstrijd de kerkruimte binnen. Geluiden van protest en de roep om bevrijding zullen in de dienst moeten klinken. Omwille van de vrouwen zelf, die sprakeloos gemaakt en verzwegen, eindelijk opstaan en zelf aan het Woord komen. Maar ook omwille van de gemeenschap rondom Jezus Christus, die de Kerk wil zijn. Liturgie zonder de vruchtbare en creatieve inbreng van vrouwen loopt het gevaar uit-sluitend te worden.

Benoemen van God

In één van de vrouwendiensten die in Nijmegen gehouden zijn, kwam een gebed voor, waarin telkens de zin "Je bent mijn God niet, Vader God" terugkeerde. Deze harde maar duidelijke woorden waren nodig om af te rekenen met een vals patriarchaal Godsbeeld, dat vrouwen duizenden jaren heeft ingeperkt en onderdrukt. Voor het zoeken naar een nieuwe omgang met God, moet eerst de weg vrijgemaakt worden. In die zoektocht vinden vrouwen andere beelden en namen voor God, waardoor Zij werkelijk een bron van leven kan zijn. De tederheid van God, God als bron van leven, Moeder aarde enz. zijn beelden van God waarin de vrouwelijke kant van God tot uitdrukking komt. Het "Onze Vader" wordt soms als volgt begonnen: "Lieve God, die onze Vader en onze Moeder zijt..."

Met nieuwe ogen lezen

Wanneer vrouwen de Schrift open-slaan en een speurtocht in de bijbel ondernemen, komen zij vaak tot haar verrassing, vrouwenfiguren op het spoor waar zij (en ook de mannen) nog nooit van gehoord hebben. Vrouwen die profetische woorden spreken en liederen van bevrijding zingen brengen de Schrift opnieuw tot leven. Maar ook stoten zij op teksten die door vrouwen als onderdrukkend en vernederend ervaren worden, niet in het minst door de eeuwenlange mannelijke uitleg daarvan. Het is vaak een opwindende, maar ook een moeizame onderneming om de bijbel (en vooral de uitleg ervan) onder kritiek te stellen. Maar ook om onszelf onder kritiek van de Schrift te laten stellen! Ontvankelijk worden voor de woorden van openbaring en bevrijding, is soms een chaotisch proces van pijnlijke confrontatie en troostende bemoediging.

Hier volgt een fragment uit een tijdens een dienst gebruikte geloofsbelijdenis die een vrucht is van dit lezen van de Schrift met nieuwe ogen:

Ik geloof in Jezus die met een vrouw bij een bron over geloof sprak en die haar als eerste in vertrouwen nam over zijn Messias zijn, die haar stimuleerde haar grote nieuws in de stad te gaan vertellen

Ik geloof in Jezus die dapper handelde met de verwerping van het bloedtaboe uit de oude tijden door de genezing van de vermetelete vrouw die hem aanraakte

Ik geloof in Jezus die een vrouw op de sabbath genas en haar weer rechttop deed gaan omdat zij een mens was...

Ik geloof in Jezus die over zichzelf sprak als een kloek die haar kuikens wil verzamelen onder haar vleugels

Ik geloof in Jezus die allereerst verscheen aan Maria Magdalena
Die haar uitzond met de dringende boodschap *ga en vertel...*

Ik geloof in de Heilige Geest
zoals zij zich beweegt
over de wateren van de schepping
en over de aarde
Ik geloof in de heilige Geest
zoals zij in ons binnenste verzucht
om voor dingen te bidden die voor woorden te diep zijn

Ik geloof in de heilige Geest
de vrouwelijke geest van God
die als een hen ons heeft uitgebroed,
ons het leven gaf
en ons bedekt heeft met haar vleugels.

(Uit: *Op water en brood*, Ten Have 1981, p. 67-68)

Nieuwe symbolen

In een aantal vrouwendiensten zijn de tekenen van water en brood gebruikt om uitdrukking te geven aan de ballingschap waarin veel vrouwen verkeren. Water en brood, voedsel van gevangenen, maar ook voedsel voor onderweg. Het levengevende water en het manna uit de hemel. Door het breken en delen komen deze tekenen in een sacramentele beleving; een verwijzing naar de gemeenschap en de solidariteit tussen alle aanwezigen, in de Geest van Christus, die ons plaatst in een perspectief van hoop. Nieuwe symbolen en tekenen kunnen de blokkades wegnemen om heil te ervaren, om Gods Geest te laten werken in mensen. Mensen worden zich bewust van hun situatie, herkennen elkaar en staan open voor elkaar. Vrouwen kunnen opstaan om mens te worden en alle mensen kunnen dan werkelijk mens worden. Man en vrouw, schiep Hij hen, naar Zijn beeld.

Ambtsproblematiek

Veel vrouwen hebben de officiële, uitsluitend mannelijke en hiërarchisch

gestructureerde katholieke kerk maar even terzijde geschoven. Die onneembare, gesloten vesting, waar alle energie en creativiteit op stuk loopt. Zij hebben haar hoop gesteld op een nieuw begin, van vrouwen (en mannen), die in Jezus' naam op zoek zijn naar een nieuwe ruimte. Die, geïnspireerd door de Geest, opnieuw kerk kunnen laten geschieden. De patriarchale christelijke traditie heeft niet alleen in de Rooms Katholieke kerk diepe sporen achter gelaten, maar ook in de diverse reformatische kerken. Dat vrouwen haar krachten bundelen in oecumenische gezamenlijkheid is een vanzelfsprekende zaak. Het vechten tegen onwillige en starre structuren is niet alleen een verschijnsel in de katholieke wereld, maar komt ook voor in gereformeerde en hervormde kerken. Wil er echt iets veranderen in de kerk, in de eredienst aan God, in viering en liturgie, dan is het onvoldoende dat vrouwen dat alleen doen. Ook mannen zullen hun bevoorrechte posities, hun "vanzelfsprekende" taken, zoals voorgaan en verkondigen, ter discussie moeten stellen, in de waagschaal van de kritiek moeten leggen. Zolang in de R.K. kerk alleen mannen het priesterschap mogen vervullen, zolang in de reformatische kerken vrouwen nog zo vaak zo moeilijk geaccepteerd worden en dan nog alleen op haar zorgende en pastorale kwaliteiten, zolang zullen de inspanningen van vrouwen beperkt blijven tot marginale bewegingen en zal er niet wezenlijk iets veranderen in de kerk.

Haar leven

Liturgie en je eigen leven inoefenen liggen voor vrouwen heel dicht bij elkaar. Het ene is niet denkbaar zonder het andere. In de voorbereidingen en tijdens de werkweekends

wordt er voortdurend "liturgie gevierd". Elkaars persoonlijke verhalen worden verteld en gehoord, elkaars twijfel en hoop gedeeld, wordt er tastend gezocht naar tekenen van Gods aanwezigheid en je eigen bron verwoord.

Dit is misschien wel het meest opvallende: wanneer vrouwen liturgie vieren, dan hebben zij ook iets te vieren. Vrouwendiensten sprankelen vaak van inspiratie en creativiteit, van emotie en warme betrokkenheid, ook al zijn de diensten soms onaf en

loopt niet alles even gladjes. Het is wel haar leven dat gevierd wordt.

1) *Eva's Lied*, red. Wil van Hilten, Marijke Koijck-de Bruijne, Eileen Silcocks, Kok, Kampen, 1984.

2) *Op water en brood*, red. Catharina Halkes, Ten Have, Baarn, 1981.

Annemarie Brugman volgde een opleiding voor sociaal cultureel werk en diverse cursussen aan de theologische faculteit te Nijmegen. Zij is sinds 1979 werkzaam als studentenpastor in de Studentenkerk te Nijmegen en als zodanig betrokken bij vrouwendiensten in Nijmegen, werkweek-ends "Vrouwen en Liturgie" in het vormingscentrum 't Dackhuus in Huissen en een in januari 1986 opgezet Informatiecentrum voor Vrouwen en Liturgie.

Annemie Luyten

Spiritualiteit onder de Vijgeboom

"Wij zouden een spiritualiteit van de strijd moeten scheppen. Deze moet de elementen bevatten van de christelijke opvatting van de mens. Zij zou de hoop, die ons in Christus gegeven is, in de geschiedenis van de mensen moeten plaatsen. En zij zou heel waarachtig de voorrang moeten geven aan de armen en de verdrukten", aldus de oproep van dr. M.M. Thomas, moderator van het Centrale Comité van de Wereldraad van Kerken in 1975, op de Assemblee in Nairobi.

Met bovenstaand citaat begint Toon van Bijnen het artikel "Wat wil de Vijgeboom", bij het verschijnen van het eerste nummer van De Vijgeboom in februari 1976.¹⁾ De Vijgeboom – tweemaandelijks tijdschrift voor strijd en inkeer (Leuven) – is ontstaan naar aanleiding van het "Jaar van Rechtvaardigheid" in 1974/75. De katholieke Commissie Rechtvaardigheid en Vrede wilde samen met anderen kerken en organisaties in België de christenen sensibiliseren en mobiliseren voor problemen van onrecht. Om echter zo'n massaal opgezet jaar niet te laten verzanden vonden enkele mensen het nuttig een tijdschrift op te richten dat de mensen die door dat Jaar tot inkeer en tot inzet gekomen waren, zou blijven begeleiden. Het blad is geen initiatief van een kerkelijke organisatie. Er is wel ruggespraak geweest met enkele organisaties, maar de stichting De Vijgeboom is totaal autonoom; principeel, om ook de kerken en haar organen onder kritiek te kunnen stellen van Gods Woord. Voor België ook opmerkelijk is dat deze stichting bestaat uit katholieke en protestantse leden. Dit "Jaar van Rechtvaardigheid" had

heel wat discussie losgeslagen: van a-politieke gelovigen en politiek bewuste gelovigen. De discussie laaide vooral op rond een petitie die in de kerken werd voorgelegd (over o.a. het recht op een socio-vitaal levensminimum, stemrecht voor gastarbeiders en enkele punten van buitenlandse politiek). Vele gelovigen vonden dit een verkeerde verbinding van geloof en politiek engagement. Het bracht een onbekendheid-verwardheid en hevige angst aan het licht; geloof moet niet te veel betrokken worden op de maatschappelijke realiteit waarin we leven.

Strijd en inkeer

"Het vervelende met westerlingen is, dat de vrome typen gewoonlijk niet politiek bewogen zijn en dat de politiek geëngageerden niet vroom zijn. Politiek en geloof kun je niet in één potje roeren! Maar in werkelijkheid zouden actief gebed en krachtige actie moeten samengaan", zo heeft iemand in de Derde Wereld eens gezegd. Om individuen en groepen weerbaar te maken om in de spanning van strijd en inkeer te staan, biedt de Vijgeboom nu reeds meer dan tien jaar concrete denkstof.

Goede vruchten

Aanvankelijk lagen de onderwerpen waarover geschreven moest worden voor het grijpen. Zuidelijk Afrika - Unctad vergadering - nieuwe levensstijl - vredesproblematiek - Derde Wereld... Telkens werd er een bijbel-fragment gecommuniceerd in de bezinning, werden er inhoudelijke artikelen over het behandelde thema uitgewerkt, volgde er een strategische bijdrage, werd de actualiteit wat opgevolgd, kwam er een boek ter sprake en werden suggesties voor vieringen opgenomen. De redactie bestaat al die jaren uit een groep vrijwilligers (vaste kern), die regelmatig een beroep doen op "buitenstaanders" voor bepaalde thema's.

Al zeer vlug kwamen er echter vragen van groepen en scholen, die niet zozeer het redactionele betroffen, maar meer naar het vormende aspect gingen. De probleemstelling: strijd en inkeer was aanwezig in vele basisgroepen en plaatselijke kernen. Zij vroegen vooral naar begeleiding. Door een te groot werkpakket van elk van de redactieleden kon niet steeds op deze vraag worden ingegaan. Jaarlijks probeerde men wel in een Vijgeboom-beraad op het spoor te komen wat er "reilde en zeilde". De grote vraag luidde immers: *Hoe moeten we het aanpakken?* Dit werd bevestigd door de enquête, gehouden in 1979:

"De redactie wil graag weten in hoeverre de Vijgeboom vormingswerk verricht en kringen vormt van mensen, die werken aan een nieuwe wereld." (Inleiding op het enquêteformulier van 1979). Naast het feit dat er een tamelijk groot aantal antwoorden kwam en dat men also een beter inzicht kreeg op het lezerspubliek en zijn leesgewoonten, is het vooral belangrijk de volgende punten aan te

stippen.

Er zijn twee groepen van lezers: leden van actiegroepen en in de kerk actieve mensen. Slechts 42% van de laatste categorie leest informatieve artikelen maar 79% de bezinning en 58% de viering. Omgekeerd zijn de leden van actiegroepen meer gebrand op de informatie en minder op de viering. Een algemeen aangehaalde leemte was wel het tekort aan strategische bijdragen. Ook wilde men graag meer getuigenissen. Het bleek dat de meeste lezers vooral "actie-gericht" zijn. In die zin werd het voor de Vijgeboom nog duidelijker dat een bezinning vanuit de actie belangrijk is. In de loop der jaren werden dan zwaar maatschappelijke thema's zoals: grondproblematiek - arbeid - economie, afgewisseld met thema's die in de lijn liggen van strijd en inkeer: de lange adem - worstelen met onmacht - ziet de kerk de tekenen van de tijd...

Beelden

In een interview vertelt D. Sölle over haar vernieuwde interesse voor de spiritualiteit: "Ik vond het in de linkse beweging wat kil, omdat er een taal werd gesproken die enkel uit socio-economische analyse bestond, een zeer verstandige taal, waarin men heel weinig van zichzelf en zijn emoties inbrengt. Vooral als vrouw is het mij opgevallen dat mensen, die een religieuze taal hanteren rijker zijn. Wij hebben beelden nodig". Voor mijzelf als redactielid en als vrouw is deze gedachte een soort "Leitmotiv". Heel vaak bezondigen we ons aan een te intellectuele taal, die de verbolgenheid, het protest, de sluipende angst, de verworping, de liefde tot het leven onvoldoende tot uiting brengt. In die zin kan een tijdschrift slechts een beperkte - doch belangrijke - bijdrage leveren tot een nieu-

we spiritualiteit. Het doet deugd te horen dat mensen heel wat hebben aan het lezen van de artikelen of dat ze veel inspiratie halen voor hun vieringen in het blad.

In een artikel "Tegendraads leven" verwoordt Jac de Bruijn de spiritualiteit van de Vijgeboom als volgt: "Als voedingsbodem en inspiratie voor een volgehouden engagement zijn een drietal elementen fundamenteel: - de voorbeelden van anderen; - de vriendschap en de genegenheid die je meeneemt in je hart; - de opbouw van een levensvisie die je weten, geloven, aanvoelen, doen en laten integreert...

Engagement is op het goede spoor als het je kans geeft om te groeien, als emotioneel, verstandelijk en rationeel wezen. Daarbij zijn de erkenningsnormen van de maatschappij zoals status, inkomen, bezit, niet van toepassing. De wereld wordt gedragen door de miljoenen kleine, onbekende, vaak geminachte mensen. Al komen sommigen dan eens op een podium, dan zijn ze nog altijd gedragen door de velen die in de geschiedenisannalen niet zullen voorkomen."²⁾

Via getuigenissen en strategische artikelen wil de Vijgeboom nog meer klankbord worden van deze mensen en groepen. Via de actualisatie van de bijbel en de toetsing aan de maatschappelijke vraagstukken kunnen we beelden voor de strijd aanreiken.

Gebed en analyse

"Onze maatschappij – juist omwille van haar gebedsonvriendelijk klimaat – heeft behoefte aan het gebed van mensen, die zich bewust zijn te leven in een bedrieglijke, een bedreigde en een onrechtvaardige maatschappij. Deze mensen geraken niet ontmoedigd omdat zij dank-

zij hun gebed geworteld blijven in een diep Godsgeloof en een vertrouwen dat sterker is dan alle destructieve krachten. Met Jezus als model is de biddende mens steeds weer op zoek naar dat waartoe deze wereld geroepen is. Vanuit dat inzicht en van daaruit gesteund kan hij als een vrij mens overgaan tot de daad."³⁾

Door de manier van schrijven, door het aanreiken van gebeden roept de Vijgeboom mensen op tot gebed. Nochtans ervaren we dat heel wat mensen moeilijk plaats, tijd en ruimte (kunnen) scheppen om hiertoe te komen. Van daaruit zien we op sommige plaatsen groepjes ontstaan, die regelmatig samenkomen "onder de Vijgeboom", "om elkaar te ondersteunen; om te onderscheiden waar het op aan komt".

Een analyse maken van maatschappelijke situaties is niet gemakkelijk en de meeste ruimte van de Vijgeboom wordt dan ook ingenomen door achtergrondartikelen. Soms wel een hele boterham! Vaak doet de redactie dan een beroep op deskundigen. Tocht steekt er steeds de vraagstelling achter: hoe kunnen wij vanuit een gelovige houding met deze probleemstelling omgaan? Hier ligt het antwoord niet steeds voor het grijpen en is het steeds zoeken naar concrete handreikingen: strategie.

Naar aanleiding van het tienjarig bestaan hebben enkele redactieleden, niet beperkt door het volume van een tijdschriftartikel, de maatschappelijke thema's die hen het meest dierbaar waren uitgediept. Dit is dan het boek *Met de kracht van de machtelozen* geworden.⁴⁾ De titel zegt misschien nog het meest van de bedoeling van de Vijgeboom: Thema's aanreiken, uitdiepen, zich erover bezin-

nen, om meer op het spoor te komen van de diepste bedoeling van God met de mensheid; om weerbaarder te worden als individu of als gemeenschap in het omgaan met maatschappelijke vraagstukken; om nog wat meer van het leven te gaan houden; om mild te blijven en kracht te putten langs de vele kleine pogingen, die vooral vanuit de zwaksten gebeuren.

1) *De Vijgeboom*, tijdschrift voor strijd en inkeer, No. 1, Leuven 1976, Adres: Vlamingenstraat 39A, 3000 Leuven.

2) Uit *De Vijgeboom*, no. 54, 1984, p. 187, J. de Bruyn.

3) Uit *De Vijgeboom*, no. 33, 1982, p. 86, J. Fannes.

4) Vijgeboomredactie, *Met de kracht van de machtelozen*. Patmos Antwerpen/Amsterdam 1985.

Annemie Luyten, licenciate politieke en sociale wetenschappen (Leuven), is werkzaam in Plaatselijk Katechetisch Vormingswerk in het bisdom Antwerpen; daarnaast is zij animatrice van Broederlijk Delen en redactielid van De Vijgeboom.

"Op een en dezelfde dag

vaag Ik de ongerechtigheid weg van dit land.

Op die dag - zo luidt het woord van Jahwe der legerscharen - zult gij elkander uitnodigen

onder de wingerd en de vijgeboom."

onder

(Zacharia 3, 9-10)

DE VIJGEBOOM

Café en spiritualiteit Een karmeliet onder jongeren

"Mijn dorp is de wereld; de wereld is mijn dorp". Dit gezegde omschrijft steeds meer mijn ervaring. Door vele kansen in mijn leven kreeg ik de mogelijkheid om mijn blikveld te verruimen en mijn levensmotivatie te verdiepen. Terugziende ervaar ik mijn leven als één transformatie-proces. Door de vele bezoeken aan de derde wereld en het soms nabij-zijn aan de vierde wereld, zie ik met eigen ogen, hoor ik met eigen oren en ruik ik hoe medemensen vernederd worden, arm zijn en gebrek lijden, buiten hun eigen schuld geknecht en verworpen zijn. Weg-werp-mensen. Ik proef hoe zij met inzet van al hun krachten zich proberen te ontworstelen aan die doem, proberen weg te komen uit de schaduw van onze samenleving. Vaak voel ik mij machteloos en komt woede in mij op. Ik beleef hun opstand, het lange-termijn-werk vol tegenslagen en geduldig gezwoeg. Hun pijnlijk transformatie-proces.

Als ongeschoeide karmeliet reis ik soms de wereld af, maar Hazerswoude is de plek waar de Karmel staat waartoe ik behoor. Die plek is voor mij "vruchtbare grond", één van de betekenissen van het woord karmel. Er lopen in Hazerswoude relatief veel sociaal bewogen mensen rond, die zich betrokken voelen bij wat er in de wereld gebeurt. Het is geen typisch "dorp". Het ligt dan ook aan een snelweg... Ons dorp kent ook twee plekken waar ik jongeren tref, naast gespreksgroepen met jongeren rond het thema "honger" en "jongeren en religieuzen". Die jongerencafés heten zeer symbolisch "Pleyn '68" en "De Hoek". Ik wil een poging wagen over mijn ervaringen daar te reflecteren in het perspectief van spiritualiteit en transformatie.

Transformatie

Transformatie? Mijn eerste reactie op dit woord is wat kritisch. Natuurlijk, wanneer we "bekering" of "verandering" wijzigen in "transformatie", ontstaan er soms nieuwe perspectieven. De theologie als wetenschappelijk bedrijf heeft altijd wat haar neus opgehaald voor spiritualiteit en wat daarmee van doen heeft. Dat is aardige vrije-tijds-besteding, maar verder niet te gebruiken. Met het woord spiritualiteit of transformatie hoef je bij de meeste jongeren, ook in Hazerswoude, niet aan te komen. Dat is "moeilijk" en "ver van hun bed". "Geef mij nog maar een pilsje" zou hun reactie zijn. In de reflectie nemen we wat afstand van het dagelijks taalgebruik, maar hier ligt ook een van de oorzaken dat met name de theologie, de kerk, zich

vervreemd heeft van wat de basis wordt genoemd. Enige voorzichtigheid blijft dus geboden. Het perspectief "spiritualiteit en transformatie" is voor mij heel concreet: Karmelspiritualiteit. Ik moet daar dus eerst iets over zeggen, wanneer ik duidelijk wil maken wat er gebeurt in die jongerencafés en wat daarvan de betekenis kan zijn in een breder verband.

Wat is Karmel?

Voor mij is de hervormde tak van de Karmel een lange traditie, die de profeet Elia tot vader heeft. Mannen en vrouwen die vrijgesteld zijn, zich hebben vrijgemaakt om te zoeken naar het Geheim, dat de Bron is van het leven. God zoeken als de Grond van je bestaan, als de Verborgene die zich aan je laat zien in de ontmoeting. Het leven ervaren als de nacht met een spoor van licht, waarin je tastend en langzaam je levensweg mag gaan.

Teresa van Avila en Johannes van het Kruis zijn van deze traditie als de moeder en de vader, mystici die een radicale verandering (transformatie) hebben ervaren toen ze in de diepte van hun hart zijn afgedaald. En dit charisma wordt in de Karmel bewaard en getransformeerd in de taal van onze tijd. Pretentieus? De Karmelfamilie schrikt niet van beelden en verhalen die het water uit de bodem willen doen stromen en schrikt niet van het zwijgen, het echt niet meer weten, de donkere nacht. God is immers Geest, niemand heeft Hem ooit gezien, geen beeld kan ooit helemaal duidelijk maken wie Hij is. Maar wie weet... Hier en nu mogen we leven vanuit het donkere geloof dat God, JHWH, leeft. Zo blijf je open voor de ervaring: waarlijk, Hij is op deze plaats en ik wist het niet! (vgl. Gen. 28,16) Deze bodem kan dus

overal zijn en is niet plek-gebonden. Spiritualiteit omschrijf ik vanuit deze achtergrond als zoeken naar leven. En dit vanuit het besef dat niemand voor zichzelf leeft en niemand voor zichzelf sterft. Wij leven voor het Aangezicht van God, aan Hem behoren wij toe. Daarom ook verandering. Mensen leven en sterven ongeborgen, naakt, vertrap.

Het verlangen naar de ontmoeting met de Levende blijkt werkelijk door de politieke inzet voor een andere samenleving. Door de inzet voor verandering wordt het Koninkrijk van God werkelijk, komt God in ons midden aanwezig. Je ziet Zijn Gezicht niet, maar je wordt aangeraakt a.h.w. op je schouder, langs de zijkant van jezelf, geraakt in je hart, en er blijft een wond achter, schrijft Joannes van het Kruis. Sociale inzet en God-ontmoeten, ontmoeting en werken met mensen aan verandering; mystiek en politiek, deze woordcombinaties proberen uit te drukken dat geloven als zoeken naar God, vlees en bloed moet krijgen, geïncarneerd is in het hier-en-nu van onze werkelijkheid anno 1986.

Transformerende spiritualiteit is niet tijdloos en niet zonder bodem, niet zonder plek. Die plek is dus soms voor mij Pleyn '68 of De Hoek.

Deze wereld omgekeerd

Wat de mensen die op deze plekken komen beweegt, is niet altijd even duidelijk, even uitdrukkelijk verwoord, maar wel gepraktiseerd verlangen naar verandering. Deze wereld omgekeerd? De honger en onderdrukking in Chili brengt samen in een Chili-werkgroep; er worden medicijnen verzameld voor El Salvador; Nicaragua is telkens ter sprake en onderwerp voor diverse acties; een jumelage met Diola in Mali heeft een gemeentelijk draagvlak. Er zijn vele

groepjes die proberen de mensen in Hazerswoude te informeren zodat wij ons bewust blijven van de problematiek in die grote samenleving. Maar er is ook een samenkomen rond die hele eigen vraag, die aan mensen ten diepste knaagt. Treffend verwoord door popgroep "Doe maar" (die een grote populariteit genoot bij de jeugd):

"Ga zitten, want ik wil eens met je praten – ik ben al lang niet meer zo blij als toen. Nee, schrik maar niet, ik wil je niet verlaten. Nee, er is iets en ik kan er niets aan doen. Wij komen niet tekort, wij hebben alles: een kind, een huis, een auto en elkaar. Maar weet je, lieve schat, wat het geval is – ik zoek iets meer, ik weet alleen niet waar. Is dit alles? Is dit alles wat er is? Wij zijn nu net een stuk in dertien delen. Aan het einde zijn wij allemaal de klos. Er leven trouwens even zovelen. Ik wil iets meer, ik wil een beetje los. Is dit alles? Is dit alles? Is dit alles wat er is? Ach, kom nou. Is dit alles? Nee, nee, nee!"

Ik geloof dat er in veel jongeren een schrijnende behoefte is om over dit soort ervaringen te (kunnen) praten. Maar er bestaat nog zo'n levensgroot taboe in onze samenleving om dit aan de orde te stellen. Toch willen de jongeren dolgraag weten wat voor krachten het zijn die ons ten diepste in leven houden. Er is een grote dorst! Er is behoefte om meer te horen waar het op aan komt. Die dorst laat zich niet meer lessen met Heineken of Coca Cola. Soms wel om het even te vergeten.

Honger naar contact

Er is emotionele honger naar contact, naar relaties. Het werk maakt sommigen overspannen, anderen

worden overspannen door werkloosheid. De "gewone" problemen van het dagelijkse doen en laten komen samen met "wereldproblematiek". Als individu behoort je tot een collectief, een gemeenschap waar andere gemeenschapsleden lijden. Dit gevoel (méér dan een besef) brengt hen en mij in beweging; het is een vorm van solidariteit met concrete mensen die lijden, die tekort komen. Wij willen er iets aan doen. Deze solidariteit brengt ons samen in "Pleyn '68" en "De Hoek".

Wat doen we daar? Ik kan dat in een werkwoord samenvatten: vieren. Niet het vieren van een keizersliturgie, een hofritueel, maar heel eenvoudig een feestelijk samenzijn met drank die daarbij hoort en dat is meestal bier (maar ook frisdrank) en bijna geen wijn. Je moet dit niet idealiseren, het is niet de enige vorm van ontmoeten, maar het is ongetwijfeld een weg waarlangs. Het is voor mij wel authentieke gemeenschap met mensen – jong en oud – want ouderen komen er ook.

Wij vragen naar elkaar, wij luisteren naar elkaar en wij hebben discussies. Er worden initiatieven geboren. In het café wordt de vorm geboren waardoor verandering (transformatie) in het groot, maar ook heel klein op gang moet komen. Eten en drinken, taal en gezichtsexpressies, bezwete handen: daardoor raken we met elkaar verbonden, groeit het vertrouwen en de openheid.

Het is een leerproces, een langzaam zoeken naar vergeten of nog te ontdekken woorden en gebaren. Het is een appelleren aan elkaars mogelijkheden, die zo vaak geen of te weinig kansen krijgen. Het is veel meer een bijeenprokkelen van bestaanservaringen dan het aanreiken van antwoorden. Het zijn vaak heel andere vragen dan oppervlakkig lijkt, andere

antwoorden en andere wegen die gegaan worden dan in de samenleving, de kerk of de fatsoenmoraal wordt voortgehouden.

Natuurlijk wil ik niet de indruk wekken dat wij en alle jongeren bijna altijd wakker liggen van deze vragen in het groot en in het klein. Ik constateer ook dat er een stuk pure onverschilligheid aanwezig is. Dat het hen – ogenschijnlijk – geen "barst" interesseert. Zij hebben wel andere dingen aan hun hoofd. Zolang ze maar genoeg geld hebben om naar de disco of naar de bar te gaan of hun auto of brommer te onderhouden. Toch zeg ik tegen mijzelf: je bent nog niet te oud om te leren. Het kost nog meer tijd en meer aandacht, echte nabijheid om ook naar hen te luisteren, naar wat ze met dat gedrag, met die bravour, met dit levensproject willen zeggen. Wat is hun boodschap? Ik zie ook hoe weinig ik eigenlijk weet, hoezeer ik me en anderen met mij, heb te bekeren in het verstaan van deze leefwereld. Dit kan alleen door met grote bescheidenheid en met moed aan de voeten van deze "leermeesters" te gaan zitten en naar hen echt te luisteren. Waarschijnlijk zal eens ook van hier uit de transformatie gebeuren? Dit is alleen nog maar een schuchter vermoeden, een intuïtie die door mij op dit moment niet hard gemaakt kan worden.

De ontmoeting met jongeren op hun plek is een openbarend gebeuren, waar overigens uiterlijk gelachen en inwendig gehuild wordt. Van binnen schroeit de wond die wordt opengerepen door de verachting, die sommigen ten deel valt: het niet kunnen meekomen op school; de positie op het werk; hun plaats in het dorp, de familie. Sommigen hebben echte angst dat morgen de bom valt; heb-

ben fobieën voor de dood, de straat. Een aantal waardeert zichzelf niet of nauwelijks. Wat zijn ze nou eigenlijk? Wat stellen ze voor? Geloof in eigen mogelijkheden is dun gezaaid. Maar onder deze dikke laag van minderwaardigheidsbesef, angst, brandie om dit te maskeren, borrelt het van creativiteit en inventiviteit. Muziek, spelen met taal op een heel eigen manier, warmte: het bevindt zich allemaal onder die dikke bovenlaag. Soms spuit dit "water" uit de grond.

Symbolen herontdekt?

Worden hier nu symbolen herontdekt? Is er een kracht die de inzet (spontaan) voor verandering op mondiaal en lokaal niveau met de christelijke traditie verbindt? De christelijke symbolen hebben een antropologische basis, grond. Ze zijn geworteld in een bepaalde cultuur met een eigen "tekst". Eten en drinken in gemeenschap doe je met de middelen die de gemeenschap heeft en als je wilt vieren met de middelen die de gemeenschap als feestelijk herkent. De vloed van literatuur over antropologische gegevens als feest, de beleving van de tijd, symboliek, sacrament, enz. is niet in staat de "ervaring" te grijpen. Die gaat altijd aan de beschrijving vooraf en overstijgt deze. Dat maakt schriftelijke traditie ook zo beperkt. Het mondelinge commentaar is daarom in de joodse traditie van gelijk (!) belang als de schriftelijke openbaring.

De Tora is schriftelijk *en* mondeling. Wat ik hiermee wil aangeven is, dat de christelijke traditie (theologie) bij haar nadenken over de tekenen die de levende Aanwezigheid van God door Jezus Christus in de Geest symboliseren, aanwezig stellen, mogelijkwerwijs te sterk de nadruk legt op haar eigen gedachten bij die teke-

nen. Maar een teken geeft niet alleen te denken; een mens is vlees en bloed en niet alleen maar geest. Concreet: de kerk als gemeenschap is niet in de eerste plaats een geestelijk mysterie dat we eens in de week op één plek cultiveren, maar een gemeenschap van mensen die op hun eigen plek leven en werken. Op die plek is God aanwezig. Wanneer je op die plek geraakt wordt door het Geheim, komt je verlangen naar een diepere, intense ontmoeting in beweging.

Wij mensen van deze twintigste eeuw, meegesleurd in de onstuimige vaart van de techniek, zitten met een bepaalde kerkelijke vormgeving aan symbolen, die, voorzover ze nog iets oproepen, voor een toenemend aantal mensen vervreemdend werken. Wij staan op het breekvlak van twee geheel uiteenlopende cultuurperiodes en zijn er nog niet in geslaagd een vormgeving voor onze tijd te vinden en te ijken.

Leren luisteren

Dat is te begrijpen. Symbolen zijn in de loop der geschiedenis gekomen en gegaan net zoals een groot aantal sacramenten. Maar dit vacuüm is wel een uitnodiging om open te staan voor een nieuwe taal. Dit wil zeggen: leerling zijn, luisteraar en kijker. Zij, die "het" altijd goed geweten hebben, zouden uit de impasse kunnen raken wanneer ze door de knieën gaan, zich klein maken en dicht bij de grond weer leren luisteren. Leren luisteren naar de schat in de akker, naar de nieuwe mens die in onszelf begraven ligt en wacht op de opstanding, naar het geheim der dingen. Dat wil zeggen: door onbevooroordeeld en ontvankelijk tussen mensen in staan; door niet alwetend en op nuttigheid belust met de dingen om te gaan; door zonder angst

en onbespied zelf te durven groeien. Buiten strikt kerkelijke setting, maar in het kader van vredes- en gerechtigheidswerk, ontstaan nieuwe openbare vormen van religieuze expressie: avond- en nachtwaken, vasten, stilte-kringen, vredeswachten. Vaak worden zeer oude gebruiken en rituelen opgepakt om in een nieuwe context uiting te geven aan de dieper liggende gevoelens en verlangens naar vrede en gerechtigheid. Een creatief omgaan met deze nieuwe expressievormen zou zeer welkom zijn om de mogelijkheden die hierin liggen op het spoor te komen. De nieuwe rituelen die ontstaan, moeten behoed worden. Overigens vier ik met hart en ziel liturgie en sommige jongeren uit het café kom je daar bij vlagen ook wel tegen.

Maar er is een diepe breuk tussen de warmte en de spontaneïteit op de ene plek (café) en de gestileerde viering op de andere plek (kerk). Dat is eigenlijk overal zo. Wat kunnen we daaraan doen?

Zoeken naar de Bron

Zoals uit de schets van mijn achtergrond mag blijken, is voor mij het zoeken naar de Bron fundamenteel. De kerk, de Karmel, heeft een mystieke opdracht die handen en voeten krijgt in het gewone leven en niet gereserveerd is voor kloosterlingen en pastores. Zij kunnen wel dragers zijn van een transformerende spiritualiteit. Zij hebben een zending, die de zending van Jezus wil voortzetten: op tocht gaan en vruchten voortbrengen in zijn Geest. Wanneer we de kerk omschrijven als "maaltijdgemeenschap", gemeenschap die de herinnering aan het leven, lijden, dood en verrijzenis van Jezus levend wil houden, zullen vertegenwoordigers van en vrijgestelden in die gemeenschap opnieuw echt moeten

gaan uitnodigen. De grenzen parochiaan, niet-parochiaan, gelovig of ongelovig dienen op die weg natuurlijk overschreden te worden. Wie zegt dat God overal aanwezig is, dient Hem zelf overal aanwezig te stellen en Hem te ontdekken in het gezicht van de ander. Dat is een immense taak, zegt men. Zeker, maar het is ook een spannende ontdekkingsstocht met hoogten en diepten, woestijn en oase: Zijn Gelaat is steeds weer anders.

Mijn ervaring is, dat met name jongeren een zeer ontwikkeld gevoel hebben voor authenticiteit. Bij het zoeken naar de wegen om de "blijde boodschap" door te geven zal het geloof van de pastor, zijn/haar mystiek en spiritualiteit, de kracht moeten zijn die in beweging zet. Bezinning, "meditatie", is dan onontbeerlijk om gevoelig te blijven voor wat de ander beweegt.

In het contact met de ander gaat die bron stromen en komt er de mogelijkheid tot echte communicatie en ontmoeting, komt men authentiek over, omdat men laat zien wie men werkelijk is: aangeraakt en in beweging gezet door de Levende zelf. Symboliek die in dergelijke ontmoetingen aanwezig is, is niet altijd traditioneel: geen kruisteken of gevouwen handen. Sommigen steken ove-

rigens wel – met veel aandacht voor de ander – een kaars op wanneer ze thuis zijn. Maar de ontmoeting zelf wordt een symbolisch handelen dat het zoeken van de Levende handen en voeten geeft, vorm geeft. "Geraakt zijn" zet iets in beweging als een nieuwe mogelijkheid, een nieuw perspectief. Geroerd of geraakt worden is een gebeuren dat soms als een flits iets nieuws oproept: je kunt het niet verklaren, noch vasthouden; maar het is in staat je levensconcept in de war te gooien.

Al te gauw zijn wij geneigd ons voor dat geraakt-zijn af te schermen; soms met vrees voor het onbekende of met angst om ons eigen levensconcept te moeten loslaten. En toch: geraakt-zijn heeft te maken met een wezenlijke snaar in onszelf; kan ons wezenlijk omvormen, transformeren. Als wij onze ervaringen toelaten, durven te benoemen, vorm durven te geven aan het sublieme, maar ook aan onze boosheid, woede, teleurstelling en angst – dan bemerken wij dat we dichterbij onszelf komen, dichterbij elkaar komen, dichterbij de Bron komen, waarachtiger *mens worden*.

*Drs. Alfons Kroese o.c.d., provinciaal van de On-
geschoeide Karmelieten, is medewerker van het
Diepgang-centrum te Hazerswoude en het Kar-
melitaans centrum voor Spiritualiteit te Haarlem.*

De heilige berg

Na jaren hard werken in de frontlijn van de politiek, ben ik nu ogenscheinlijk met iets heel anders bezig. Ik begeleid groepen en individuele mensen vanuit onder anderen de "methode" van psychosynthese.¹⁾ Dat is een geheel van oefeningen en inzichten met als uitgangspunt dat mensen naar hun kern, naar hun wezen onvervangbaar en goed zijn, vol met zeer positieve energie die op alle vlakken transformerend kan werken.

In werkelijkheid is die kern echter omgeven met allerlei pantsers, schillen, omhulsels. Heel vaak durven mensen zich (nog) niet te openen vanuit hun wezen, omdat ze allerlei onzekerheden en angsten hebben opgelopen. Die veroorzaken niet alleen veel verlies van energie; ze zijn ook de reden dat mensen hun waarde of zekerheid teveel zoeken in dingen buiten zichzelf: in materiële zaken of relaties, maar zeker ook in rollen, functies, carrières. Als het werk te weinig gedaan wordt vanuit iemands kern treedt er veel krampachtigs en onwaarachtigs op. Vereenzelvigd met het werk worden mensen zeer kwetsbaar voor kritiek, moeten ze zichzelf waar maken, vergetend daar ze al waar zijn.

In het programma "Lichtpunt"²⁾ dat ik samen met mijn collega Sylvia Los mag begeleiden, wordt met psychosynthese *en* met kunstzinnige expressie *en* met beweging zo geoefend dat mensen meer contact krijgen met die kern, zodanig dat ze steeds meer van daaruit leven: zelf hun gevoelens, gedachten, lijfervaringen ordenend in plaats van geordend te worden.

Symbolen

We maken daarbij veel gebruik van

symbolen. Zowel symbolen die bij mensen via meditatie en stilte zelf opkomen, als ook voor velen herkenbare symbolen. Ze hebben grote kracht en betrouwbaarheid. Zelf werk ik nogal eens met symbolen uit het Johannes-evangelie:

- dat je je bewust mag zijn dat je naar je wezen goed en energie-vol bent, is zoiets als aangeraakt worden door de *Geest* of door het *Woord* dat leven wekt. Het wekte leven in de schepping, het wekt leven in mijn kern (alles wat Hij maakte was zeer goed);

- als je stilte kunt vinden in jezelf, komt dat woord binnen en wordt het een *licht* dat je er toe brengt allerlei vereenzelvigingen los te laten en te *zien* naar de werkelijkheid buiten en binnen jezelf, zoals die is; niet zoals je die vaak vertekent vanuit die vereenzelvigingen;

- je krijgt dan contact met je eigen kern, centrum, ziel, als een niet opdrogende *bron* van kracht en wil, waarmee je goed wilt doen, creatief wilt zijn, verbindingen wilt leggen;

- er komt een vanzelfsprekende drang in jezelf je te verbinden – telkens opnieuw – (religare-religie) met allen, met alles, met de oorsprong van alles; je weet je verbonden zoals

de ranken met elkaar en met de *wijnstok*.

Ik ervaar deze energie naar éénworden toe als heel zuiver en creatief en ik denk dat die heel erg goed bruikbaar is juist voor mensen die zich inzetten in de maatschappelijke strijd. Te vaak ben ik in die strijd tegengekomen dat mensen (ik ook) oplostten in rollen en patronen en beducht voor opponenten en partijbelangen weinig werkten vanuit zichzelf. Die beduchtheid maakte de taal van de strijd vaak zo onwaarachtig, niet-luisterend, ontluisterend.

Het gaat om een en dezelfde werkelijkheid: vanuit zo goed mogelijk contact met jezelf zo goed mogelijk werken aan transformatie van de samenleving. Dat ik daarvoor eerder in mijn leven bijvoorbeeld in de Tweede Kamer zat en nu weer in de spreken- en oefenkamer maakt in wezen geen verschil uit.

Berg

Ik wil deze spanning graag wat nader uitwerken aan de hand van het symbool van de *berg*. In het verhaal van de doortocht speelt de berg Sinai een grote rol. God openbaart zich aan Mozes en aan het volk. Dat gaat gepaard met veel ontzagwekkend kabaal van donder en bliksem. Toch zou het jammer zijn als dat laatste teveel nadruk kreeg. De berg heeft in joodse en andere vroomheidsgeschriften een belangrijke betekenis. Het is een symbool voor een belangrijke dubbele beweging: opgaan naar de top om contact met God te hebben, afdalen naar het dal om de rijkdom van dat contact te verspreiden.

Ook in de Mozes-verhalen is dat wel degelijk het geval, ondanks de schrikbarende omstandigheden. Mozes zoekt en vindt contact met God die zich op de top van de berg

aan hem openbaart en dan daalt hij weer neer om het volk regels en wetten te schenken. Regels van vitaal belang voor het voortgaan en voortbestaan van het volk, een weldaad ondanks vaak negatieve formuleringen en voor onze begrippen onvolkomen inhoud.

Heel veel later doet Jezus hetzelfde: zich terugtrekken op de berg, waar hij contact heeft met zijn Vader en vervolgens weer afdalen om de mensen de wetten van het Koninkrijk te melden. Het is een beeld dat in alle godsdiensten en in de mystiek terugkeert.

Het doel van de beklimming is tot verlichting te komen. Je moet er bewust aan beginnen. Een berg beklimmen gaat niet vanzelf. Je dwaalt of slentert niet achteloos een berg op. Je verlaat ook bewust de bezigheden en de geborgenheid van het dal voor eenzaamheid en stilte. Het dal komt steeds dieper te liggen; alle horizontale en verticale lijnen verkleinen tot overzichtelijkheid en verdwijnen vervolgens in niets. Je moet dan vaak door mist en duisternis heen klimmen om daarna de strakblauwe lucht, de hoge helderheid, de koesterende warmte, de tintelende ijheid te ervaren.

Als je nu gaat zitten, ervaar je je bestaan als een grote zekerheid. Zo zeker en vast als de berg waarop je zit is jouw bestaan in heel deze wereld van samenhang en harmonie: de zon zet heel de heelheid van de schepping in het helderste licht dat je maar kunt denken; je ziet de duizend kleuren van bergen en dalen, hellingen, bossen, rotsen en dichtbij van bomen, stenen, struiken en bloemen. Alle bezigheden, alle zorgen, alle betrokkenheden vallen van je af. Je vindt je eigen waardigheid. Die is alleen te vinden in je onvervangbare zelf-zijn, gegeven met heel de

schepping, heel de kosmos. Het is goed dat mensen af en toe bewust de berg beklimmen. Je vindt daar geen pasklare oplossingen voor problemen. Je vindt er wel jezelf, als gegeven door het leven, door de schepping, door God als je wilt. Je bestaan wordt beaamd. Het zij zo. Jij zij zo. De positieve kwaliteiten van jezelf worden opgeroepen en bevestigd. In jezelf liggen toch op den duur alle antwoorden.

Ego-trip?

Is dit wel goed? Zo de nadruk te leggen op jezelf? Is dit geen ego-trip? Is dit geen vlucht? En weet je alles uit jezelf? Er zijn toch zaken die je aangezegd worden: de gerechtigheid, de naaste.

Ik denk dat er geen tegenstelling is. De opdracht tot gerechtigheid, tot liefde kan alleen vervuld worden door mensen die daar mee samenklinken en die er het vertrouwen en de moed toe hebben. Bij het ontbreken daarvan is er in het dal zeker ook zeer vaak sprake van vlucht. Vlucht in actie, carrière, zorg.

De mensen die gerechtigheid moeten bedrijven, zijn kwetsbaar in alle opzichten. Sterfelijke mensen met veel belemmeringen die het zicht ontnemen. Angst en achterdocht veroorzaken verdedigingskringen rond mensen. Ze kunnen moeilijk tot elkaar komen en halen vaak agressie naar elkaar uit: afzonderlijke mensen, groepen mensen, volken. In contact komen met eigen oorsprong helpt die kwetsbaarheid te overwinnen. Er is dan een groot en intens vertrouwen dat het goed is dat ik in dit leven, in dit bestaan, in deze kosmos ben, zoals ik ben. Niet anders dan zoals ik ben. En juist dat geeft groot verlangen en grote kracht tot het gestalte geven aan de gerechtigheid.

Ik denk dat het goed is dat mensen aandacht en tijd en moeite besteden aan die beleving. Het is niet genoeg het te zeggen: het gaat om telkens inleven, telkens beleven.

Mensen die zo ervaren zijn, hoeft je helemaal niet te zeggen dat ze weer moeten neerdalen. Ze willen het uit zichzelf. Ze willen juist niets liever dan de harmonie die ze in zich ervaren gestalte te geven in de alledaagse samenleving. Ze zullen juist de oproep, de aanzegging, het gebod, de wet goed verstaan, omdat de geest ervan in hen meeklinkt. Ik denk dat het altijd fout gaat als iemand zegt gevoel te hebben voor religieuze ervaring zonder dat die verbinding met de gerechtigheid duidelijk meespreekt. Ik denk dat het andersom ook fout gaat als iemand gerechtigheid denkt te kunnen najagen zonder die vertrouwens-avelstreng met zijn oorsprong, met zijn God. Ik denk dat we ons er niet toe moeten laten verleiden een van beide te ontkennen of eenzijdig te benadrukken. Dat heeft niets met zwakheid of middenpositie te maken. Juist het op elkaar gebonden houden van beide geeft kracht om anders te leven. Ik weet dat dit niet in enkele woorden te beschrijven is. Maar het is een centraal vraagstuk, waar we blijvend aandacht aan moeten schenken, zonder al de vertekeningen, zonder al de etiketten over en weer.

Als mensen elkaar verwijten ofwel dat ze met religie de werkelijkheid ontvluchten ofwel andersom, dat ze zich beperken tot medemenselijkheid zonder iets hogers, dan klopt er iets niet. Je hoort die verwijten naar beide kanten telkens weer. Het is veel te gemakkelijk of liever te eenzijdig zo in tegenstellingen te blijven denken. Ik denk dat beiden één zijn. Dat niemand kan liefhebben zonder de diepere dimensie van zichzelf en

van de ander te erkennen; ik denk dat niemand echt met zijn God kan zijn zonder van binnen uit natuur-noodzakelijk op weg te gaan naar de gerechtigheid. Ik denk dat niet voor niets de wetten en regels der gerechtigheid door Mozes meegenomen werden vanaf de top van de berg en dat de gouden regels der radicale liefde in de Bergrede ook vanaf een berg werden uitgesproken. De joden zagen tijdens heel de lange woestijntocht het silhouet van de Sinaï. Het moet enorm tot hun verbeelding hebben gesproken. Het is symbool geworden voor het omgaan met God: telkens opgaan tot die God om van het contact met hem uit een nieuwe wending te geven aan het samenzijn. Een slavenvolk kreeg een bestemming, een licht waarin het kon gaan trekken.

Een nieuwe Sinaï

Waar is onze Sinaï nu? Religie is dubbelzinnig, silhouetten van kerken bepalen niet meer het gezicht van de omgeving en spreken niet meer tot de verbeelding. Onze slavernij is verbijsterend. Het lukt niet de kloof tussen rijk en arm te overbruggen en de vernedering daarover houdt ons gevangen. Het lukt niet de spanning tussen Oost en West te verminderen; we blijven onderworpen aan de angst, we moeten het maar nemen dat steeds groter vernietigingstuig wordt opgericht. Langzaam maar zeker sluipt de vervuiling verder en neemt het stralingsgevaar toe. En de discussie erover verwaait in een mist van onduidelijkheid. Ieder van ons persoonlijk ondergaat de invloed van deze gezamenlijke onvrijheid.

Ik ben er van overtuigd dat dit volk, dit wereldvolk van vandaag, een nieuwe richting nodig heeft. Ik ben er ook van overtuigd dat dat alleen maar kan als mensen anders over

zichzelf gaan denken, zich omkeren van de vernedering, de verdediging. Dat dat de wending is die dit volk moet maken en dat daarvoor een nieuwe Sinaï nodig is.

Het lukt niet een duidelijke naam te vinden daarvoor. Er wordt steeds onduidelijker gezongen in de bijeenkomsten – "Jij die voor alle namen wijkt." "Geen gulden regel, rond getal, geen plek, geen been om op te staan." "De verre stem van de roepende stilte; bestaanbaar alleen in mensen in ons midden."

Ik denk dat het ook niet anders kan. Alle nieuwe zekerheden lopen telkens weer uit op grote teleurstelling. Juist omdat de problemen in de wereld zo gigantisch zijn, denk ik dat het nodig is dat mensen in zichzelf keren. Dat lijkt tijdverspilling. Zeker in onze westerse manier van denken lijkt dat belachelijk. Hoe kun je nu in jezelf keren als er zoveel werk te doen is?

Het is alleen maar schijnbaar een tegenstelling. We accepteren dat er voor "de strijd" allerlei soorten toerusting nodig is. Vorming, scholing, bewustwording, lichamelijke fitheid. Noem het allemaal maar op. Maar aandacht voor de kern waar alles in een mens om draait, zorg voor dat middelpunt vanwaar de krachten het sterkst en het grootst zijn, zorg voor de ziel opdat er bezieling zal zijn, dat lijkt een luxe. Als er al tijd voor gevonden wordt, dan nadat alle andere belangrijker zaken zijn afgehandeld. Een grote vergissing, denk ik.

Inkeer en bevrijding

Ik ben er helemaal niet uit, maar ik vermoed dat alles wat er in deze tijd gebeurt, die ongelooflijke hang naar *en* inkeer *en* naar bevrijding uit die slavernij duidt op een wending in het bestaan van mensen.

Sommigen zeggen dat je dat ge-

woon moet afwachten. Je kunt het niet organiseren. Zo gauw je iets wilt gaan organiseren, gaat het weer dood. Ik denk dat we toch wel iets kunnen doen. Ook al is het moeilijk, soms onduidelijk, soms zeer zwaar. We kunnen toch proberen die stilte in ons zelf te scheppen; de berg in ons zelf op te gaan. Je dwaalt of slentert niet bij toeval en verstrooid een berg op. Je moet er denk ik wel bewust voor kiezen.³⁾

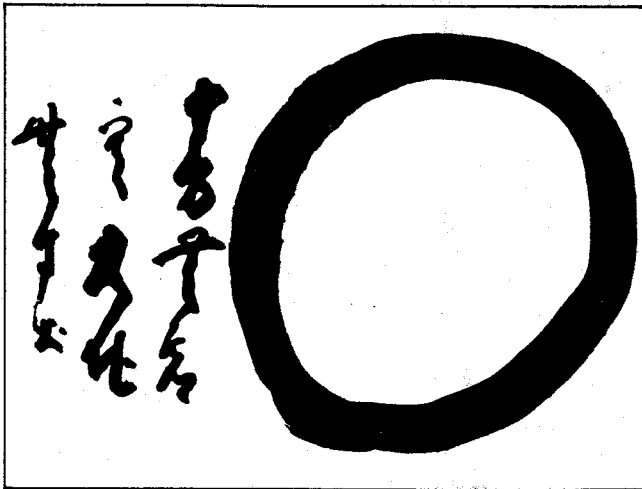
1) Psychosynthese is een geheel van inzichten en "methoden", in de loop van vele jaren ontwikkeld en beproefd o.l.v. de Italiaanse psychiater Roberto Assagioli. De combinatie van ervaring en theorie is wezenlijk. In tal van oefeningen, zoals meditatie, visualisatie, expressie in kleur en vormen, uitwisseling, rollenspel, lichaamswerk wordt een onderwerp benaderd, waarna theoretische reflectie vanzelf een eigen diepgang krijgt. In grote lijnen omvat psychosynthese (die overigens nog steeds groeit en verandert) het terrein van persoonlijk evenwicht in gedachten

en gevoelens; het terrein van contact met bovenpersoonlijke, transcendente werkelijkheid; het terrein van het uit beide voorgaande bronnen voortkomende contact tussen mensen onderling.

2) De weekends van "Lichtpunt" vinden in het seizoen '86/'87 plaats in het klooster O.L. Vrouwe ter Eem in Amersfoort. Inlichtingen bij S. Los, Kerkplein 13, 8121 BM Olst of Dolf Coppes, Rozenhoflaan 21, 7201 AT Zutphen.

3) De twee standaardwerken van Roberto Assagioli, *Psychosynthese* en *Over de wil* zijn in Nederlandse vertaling verkrijgbaar. Een goede inleiding op het geheel is: Piero Ferrucci, *Heel je leven*, uitg. De Toorts.

Dolf Coppes werkte dertien jaar in het pastoraat in de r.k. kerk, daarna in oecumenisch verband bij de beweging Sjaloorn en het IKON. Hij richtte CLAT-Nederland op, een solidariteitsbeweging met Latijnsamerikaanse vakbonden; hij was partijvoorzitter en Tweede Kamer-lid voor de PPR en zat daarna de Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking voor (NCO). Hij volgde een professionele opleiding psychosynthese en leidt nu samen met Sylvia Los het programma Lichtpunt: een stilte- en werkplaats voor persoonlijke groei naar éénwording; daarnaast is hij lid van de Nationale Adviesraad Ontwikkelingssamenwerking.

Enso, de cirkel van oneindigheid met het-gedicht: „Vergeet jezelf en wordt het heel-al” (Hakuin). Uit: *In God's Image*, April 1985, 37.

Hans Schravessande

Bevrijdende spiritualiteit vanuit de gevangenis: Frei Betto, Ed de la Torre en Karl Gaspar

"De gevangenis is als een noviciaat. Je leert er een spiritualiteit, een spiritualiteit voor de strijd. Het is een tijd om als mens tot bezinning te komen. Je maakt je geen zorgen over vaardigheden of opdrachten – net als in het noviciaat – maar over wat je bent en wat het totaal van je engagement is. In de gevangenis besloot ik voor altijd aan de kant van de armen te staan. Ik heb er mijn geloften afgelegd: op de eerste plaats gehoorzaamheid aan een groep die gehoorzaam is aan de roep van het volk. Verder: creatieve deelname, dat wil zeggen dat je niet domweg opdrachten van anderen uitvoert, maar ook voorstellen doet en als persoon handelt. En tenslotte: volharding, het blijven vechten." Ed de la Torre.

De brieven uit de gevangenis van Bonhoeffer hebben een na-oorlogse generatie in West-Europa sterk beïnvloed. Zowel door de nieuwe theologische gedachten die er in werden ontwikkeld, als door het levende en persoonlijke getuigenis van een christen die door zijn politieke keuzes gevangenschap en dood onder ogen moest zien.

Het centrale thema in dat denken van Bonhoeffer was de secularisatie: hoe kun je christen zijn in een godloze wereld? In de bevrijdingstheologie staat een andere vraag centraal: wat betekent het evangelie voor de arme?

Door de gevangenis-ervaring van drie christenen en theologen uit de Derde Wereld – Frei Betto, Ed de la Torre en Karl Gaspar – te belichten willen we laten zien hoe daarin de keus voor de armen als centraal thema naar voren komt.¹⁾ Die keus levert een eigen type spiritualiteit op die ook buiten de gevangenisituatie christenen die op zoek zijn naar spiritualiteit kan helpen. De bewuste inzet van christenen voor bevrijding uit armoede en onderdrukking heeft veel nieuwe martelaren opgeleverd. Velen zijn gevangen en gedood. Sommigen zijn bekend, de meesten niet. Langzaam worden hun geschiedenissen verzameld. Geschiedenissen die soms al lang mondeling hun weg gevonden hebben onder het arme volk. Soms zijn deze verhalen wat betreft opzet en stijl vergelijkbaar met de klassieke martyrum geschiedenissen. Opvallend is dat bijvoorbeeld in het getuigenis van Farisani, een zwarte Zuidafrikaanse predikant.²⁾

Over het algemeen krijgen deze moderne martelaarsgeschiedenissen nog te weinig aandacht als vormen van eigentijdse spiritualiteit. In dit artikel beperken wij ons tot de "gevangenisboeken" van Frei Betto, Karl Gaspar en Ed de la Torre. Hun geschiedenis en getuigenis vertonen zoveel overeenkomst dat daardoor een beschrijving van het type spiritualiteit dat er in naar voren komt, vergemakkelijkt wordt.

Gevangenisbrieven hebben binnen het christendom, vanaf Paulus, een lange geschiedenis. De hier beschreven auteurs geven er soms ook blijk van dit te beseffen wanneer ze Paulus of Bonhoeffer noemen. Maar geen ogenblik ontstaat de indruk van een gekunstelde navolging. Het zijn ook in alle gevallen brieven en getuigenissen die door anderen verzameld zijn omdat de auteurs nog gevangen zaten. Dat ze oorspronkelijk niet voor brede publikatie bestemd waren, geeft ze een karakter van spontaniteit en authenticiteit, waardoor ze zeer leesbaar zijn. Omdat de boeken over Ed de la Torre en Karl Gaspar pas kort geleden zijn verschenen, kan dit artikel ook als een boekbespreking fungeren.

Biografische overeenkomsten

Frei Betto (1944), Ed de la Torre (1943) en Karl Gaspar (1947) zijn alle drie afkomstig uit een studentengeneratie die in de na-conciliaire periode en in het politiek klimaat van eind jaren zestig actief waren en van daaruit radicaliseerden. Frei Betto is een Braziliaanse dominicaan die zich niet tot priester heeft laten wijden, Ed de la Torre is een Filippijnse SVD-priester en Karl Gaspar is een Filippijnse leken-theoloog die lange tijd secretaris was van de Mindanao Sulu Pastoral Conference en die na zijn vrijlating vorig jaar bij de Redemptoristen is ingetreden. Zij zijn alle drie begaafd als publicist en actief op artistiek terrein (theater, poëzie, muziek en schilderkunst). Dat maakt ook de manier waarop zij hun spiritualiteit en theologie verwoorden bijzonder boeiend.

Alle drie zaten ze in de gevangenis op beschuldiging van subversie en van contacten met een door communisten geleide verzetsbeweging. Frei Betto zat van 1969 - 1973 gevangen op beschuldiging dat hij voortvluchtige "terroristen" had geholpen. (Over de hulp van dominicanen in Brazilië aan strijders van de stadsguerilla in de tijd van de hevigste repressie, wordt nu openlijk in Brazilië gepubliceerd.)

Ed de la Torre zat gevangen van 1974 - 1982 en van 1982 - 1986 zonder ooit veroordeeld te zijn. Wel is hij er altijd open over geweest dat hij een van de oprichters was van de Christians for National Liberation (CNL) die samen met de Communistische Partij in de Filippijnen deelnamen in het illegale Nationaal Democratisch Front (NDF).

Karl Gaspar zat van 1983 - 1985 op de beschuldiging van aanzetten tot opstand. In het buitenland zou hij contact hebben gehad met communisten om fondsen te werven, o.a. in Genève bij de Conferentie van Derde Wereld theologen (EATWOT). Hij werd aan niets schuldig bevonden.

Alle drie zijn zij ook buiten hun land bekend. Dit jaar nog waren Ed de la Torre en Karl Gaspar in Nederland op uitnodiging van de Oecumenische Solidariteitsgroep Filippijnen "Simbayan". Daarbij bleek weer eens hoe velen zich door hen uitgedaagd en bemoedigd weten. Frei Betto is nu in Brazilië

zeer bekend, vooral door de recente publikatie van zijn gesprekken met Fidel Castro: *Fidel Castro en de godsdienst*. Dit boek staat in Brazilië al lang op de bestsellerslijst en zal ook wel in anderen talen verschijnen. Zijn brieven uit de gevangenis verschenen voor het eerst in 1973 in Italië en zijn daarna in vele talen vertaald. Paulus VI was naar verluid zeer onder de indruk van dit boek. (Hoewel Betto diens bezoek aan Sicilië zeer kritisch beschrijft, omdat Paulus VI daar alleen een charitatieve benadering van de problemen had.)

De ontdekking van de arme

De gevangenis geeft een verscherpt inzicht in wie de arme is en wat armoede is.

"Het is niet mogelijk om dezelfde persoon te blijven na al deze tijd te hebben doorgebracht in de krochten van de geschiedenis... Bij gebrek aan licht hebben onze ogen scherper leren zien." (Betto, 132) Daardoor komt een bekering tot stand waarbij de arme een centrale rol speelt. De gevangenis bewerkt een "radicale bekering". (Betto, 122) Het is de bekering van de kleinburger: "Ik ben zelf ook opgevoed in een omgeving die geneigd was om weerzin te uiten voor de arme, de neger, alles wat we kennen als het schuim der aarde. En plotseling zit ik daar midden tussenin. In een kleine benauwde cel waar het stinkt naar zweet. Ik zie mijzelf naast misdadigers zitten, bandieten, moordenaars, dieven, verkrachters van minderjarige kinderen. Mensen waar ik bang van zou zijn om ze 's nachts op straat tegen te komen. Dan denk ik, in mijn kleinburgerlijke hoogmoed: "Ik moet die mensen Christus brengen, ik moet ze verbeteren". En wat ontdek ik? Dat zij het zijn die me het ware beeld van Christus laten zien. Zij hangen naast hem aan het kruis en verwezenlijken met hem onze verlossing. Ik schaam me. Ik weet niet meer wat ik moet zeggen. Alles wat ik weet is dat ik me bereid moet houden om Gods gave te ontvangen, om inzicht te krijgen, samen met die mensen die ik de "uitgenodigden voor het feestmaal" noem. Eén ding weet ik zeker: zij zijn gered. De diefstallen en de moorden die ze gepleegd hebben zijn hun schuld niet...dat is onze schuld. Onze schuld omdat we het recht van onze medemens niet hebben weten te respecteren, omdat we egoïstisch, inhalig, rijk zijn geweest, omdat we de ramen van onze huizen dicht hebben gehouden, om hun *favelas* niet te zien, omdat we de indeling in rijk en arm hebben geaccepteerd, omdat we argwaan, weerzin, angst voor hen hebben gekoesterd. Zij zijn arm, nederig, verstoten en veroordeeld zoals Christus. Zij zijn het levende beeld van de Heer." (Betto, 117/118)³

Hier vinden we al in 1970 vanuit de ervaring inzichten verwoord die kort daarna in de bevrijdingstheologie zo belangrijk worden. Zo komt hij ook al tot een formulering die later het thema wordt in de ecclesiologie van de bevrijdingstheologie. "De kerk dient eens en vooral afstand te doen van haar bevoorrechte positie in de maatschappij. Het zal niet alleen een kerk van de armen, dat wil zeggen voor de armen, zijn, maar een kerk die bestaat uit armen. De rijke die er in wil binnengaan, zal door het oog van de naald moeten kruipen." (170) Verrassend wordt dit uitgewerkt ten aanzien van de priesterarbeider: "Waar stond de kerk toen ze priesters naar de arbeiders-

wereld afvaardigde? In de wereld van de rijken. Het tegendeel zou moeten gebeuren. We zouden arbeider-priesters moeten afvaardigen naar de burgerlijke wereld. We zouden geplaatst moeten staan in de wereld van de armen. Op die manier zouden we niet verplicht worden om "door het oog van de naald" te kruipen om het heil te bereiken." (161)

Het belang van de "kerk van de arme" vinden we ook al vroeg bij Ed de la Torre: "Kerkmensen denken vaak vooral aan bewegingen en organisaties van rijken. Maar weinigen denken er aan om de armen te wijzen op hun potentiële middelen en om hen te helpen hun macht te gebruiken in organisaties van boeren en arbeiders. Je vraagt je af of de kerk wel werkelijk het gehele volk van God is waarvan de meerderheid uit armen bestaat. Je krijgt nu de indruk dat de kerk er voor de armen is, maar niet van de armen." (64, een artikel uit 1969)

Ed de la Torre en Karl Gaspar hadden al langer met de armen gewerkt. Maar ook voor hen verdiept zich in de gevangenis het inzicht in wat armoede werkelijk betekent. Ook in de gevangenis zijn de armen er het slechts aan toe; hun familie kan hen niet ondersteunen of kan zelfs de bus niet betalen om hen te bezoeken. Als priester of gesteund door de kerk heb je toch al snel een betere positie. Zo zijn Ed de la Torre en Karl Gaspar zich er scherp van bewust dat ze daarom niet gemarteld worden. Betto beschrijft hoe er een beroep op hem als priester gedaan wordt: "De priesters hebben geld, relaties, prestige, brede schouders". Dat moet je accepteren, maar eigenlijk zou het anders moeten zijn: "Ik zou het liefst willen dat wij de meeste behoeftigen waren, levende getuigen van een arme kerk". (144)

Identificatie met Christus en vreugde in het lijden

In de gevangenschap komen indrukwekkend de oude christelijke thema's van navolging en van vreugde en dankbaarheid in het lijden naar voren. Die vreugde komt voort uit de navolging van Christus: "We maken het goed in de diepe vreugde van de Geest. Wij zijn dankbaar dat we aan den lijve de verlossingsweg van Jezus mogen volgen, die vervolgd, gevangen gezet en veroordeeld werd. Dient de christen zijn meester niet na te volgen?" (Betto, 15, in een van zijn eerste brieven, waarschijnlijk in een periode waarin hij gefolterd werd). Hij ontdekt ook dat vanuit de bijbel en de geschiedenis van het christendom de gevangenis eigenlijk de normale plaats is voor de christen. De gevangenis is een "theologische ervaring" (35), een "bevoorrechte plaats van *metanoia* (bekering) en *koinonia* (gemeenschap)". "Daar heeft Paulus zijn kracht opgedaan, zijn de apostelen doorgelopen, de martelaren en de grote mystici, zoals Johannes van het Kruis en degenen die van hun cellen een kerker van goddelijke liefde hebben gemaakt." (36) "De gevangenis betekent geen last voor me. Die is vol met armen en nu hebben de gebeurtenissen ervoor gezorgd dat we ons met hen identificeren. Dit is de plaats voor degenen die niets bezitten, zelfs geen vrijheid. Het is de plaats waar Christus doorgelopen is en met hem nog zoveel anderen die het onrecht niet hebben aanvaard." (76)

De gevangenis is een aanleiding tot vreugde. Niet als een vorm van masochisme, maar vanuit de overwinning van Christus in de opstanding.⁴⁾ Het regelmatig terugkeren van het woord vreugde is opvallend. Een van zijn

brieven begint met "Vreugde, vreugde, vreugde", een herhaling die herinnert aan het "Mémorial" van Pascal.

Kort na zijn gevangennamen schrijft Karl Gaspar aan Jim Wallis van de Sojourners: "Ik voel me bevoorrecht door deze "gave" van de gevangenschap. Het was heel belangrijk dat dit plaats vond in de Heilige Week. Ik was in staat om deel te nemen aan Christus' eigen ervaring van strijd, wanhoop, lijden, berusting en hoop. En door zijn genade was ik in staat mijn kruis volledig te omvatten en ik overleefde..." (11, zie over de genade ook op 105-107). Tegelijk voelt hij zich als man van de kerk bevoorrecht boven de arme: "Christus; ervaring was gelijk aan de ervaring van boeren en arbeiders die gevangen zitten. Er was geen advocaat voor hem, hij kon zelfs geen Farizeeër noemen om voor hem tussenbeide te komen". (13) Ook bij Ed de la Torre vinden we verwijzingen naar Jezus als gevangene. De eerste mis werd gecelebreerd toen Christus en de apostelen op het punt stonden gearresteerd te worden. (102)

De gevangensituatie doet de bijbel nieuw verstaan: "Kerkmensen die op bezoek komen, zijn een gelegenheid om Matth. 25 op een omgekeerde wijze te verstaan; we zijn eraan gewend geraakt te denken dat het bezoeken van gevangenen een zaligmakende daad is, maar we denken niet direct aan het zelf gevangen zitten". (103)

Beleving van het kerkelijk jaar

De gevangenis maakt de beleving van het kerkelijk jaar zeer intensief en geeft er heel eigen accenten aan. Vooral in de lijdensstijd komt dat naar voren. Maar ook bij Advent en anderen christelijke feesten; Betto schrijft op Kerst: "Voor ons is het een eer, een glorie en een vreugde dat ons nieuwe leven geboren mag worden in deze kribbe" (d.w.z. de gevangenis, 19).

Bij Karl Gaspar vinden we telkens een actualisering van de christelijke feesten naar het heden toe van armoede, onderdrukking en verzet. Methodisch komt het overeen met het bijbellezen met en vanuit de armen zoals we dat op veel plaatsen in de Derde Wereld vinden. In de Adventstijd is voor hem de gevangenis de stal waarin gewacht wordt op de profeet die de vrijheid verkondigde aan gevangenen. (Luc. 4; 152)

Heel de lijdensgeschiedenis wordt door hem vanuit de Filippijnse actualiteit herschreven. Met de gevangenen voert hij een passiespel op. Ook dit spel verwijst naar het heden. De rol van Jezus is tegelijk die van een organisator van de arbeiders in 1984. De spelers spelen ook zichzelf. Wanneer zij de martelingen van Jezus verbeelden, hoeven ze zich alleen maar hun eigen martelingen in herinnering te brengen. Christenen en niet-christenen doen mee. Er hebben telkens discussies plaats over wie Jezus was en uit welke "klasse" hij afkomstig was. Bij de opvoering op Goede Vrijdag merkt hij op: "Toen ik naar de opvoering keek, dacht ik na over de ironie van deze presentatie. Dit zijn mannen en vrouwen die deel uitmaken van een groep die de staatsmachine "communisten" en atheïsten" noemt. Maar wanneer ze het lied zongen over Jezus als de weg van de waarheid, van gerechtigheid en vrijheid, schijnt hun heldere geloof door hun ogen en alleen een dwaas zal niet in staat zijn de intensiteit daarvan te voelen. Dit zijn de zogenaamde terroristen zonder eerbied voor leven en vrede, maar hier tonen ze hun vriendelijkheid en integriteit, gevoed door de echte dienst aan hun land." (175)

De gevangenis als missionaire situatie

De gevangenis is niet alleen een aanleiding tot een pastoraat naar buiten toe in bemoediging aan groepen en personen door iemand die het fysiek gesproken veel moeilijker heeft dan de adressant (zoals veel brieven van Betto en Gaspar). De gevangenis is ook de plaats waar het evangelie getuigend geleefd wordt. Tegelijk word je zelf geëvangeliiseerd door de armen. Gevangenen tonen grote interesse in bijbel en geloof en de bevrijdende interpretatie ervan. "Ze vroegen ons: waarom laat de kerk ons de dingen nu pas vanuit dit oogpunt zien? Het antwoord komt overeen met dat andere, dat verklaart waarom christenen nu pas in de gevangenis komen." (Betto, 35) De gevangenschap helpt hem aan de oplossing voor het zoeken waar het ware missiegebied te vinden is: "In ons persoonlijk geval heeft de gevangenis een zendingsgebied voor ons afgepaald en ons, in zekere zin, verplicht om die serieus te nemen... We hebben ons er rekenschap van gegeven dat het onmogelijk is om de mensen te kennen zonder met ze samen te leven. Dat de omstandigheden ons er toe gebracht hebben om net als de andere gevangenen te leven, is voor verschillende kameraden aanleiding geweest om de kerk te herontdekken. Dit vertegenwoordigt in hun ogen het komen van een kerk zonder privileges. Maar wij weten dat we er nog ver vanaf zijn arm te zijn zoals zij." (181)

Voor Karl Gaspar is zijn proces een gelegenheid tot getuigen. Het is een vervulling van Marcus 13:9-13: wanneer ze je overleveren aan het gerecht zal de Heilige Geest door je spreken. Er moet getuigd worden waarom de kerk het opneemt voor de armen en voor menselijke waardigheid. "Wij waren in werkelijkheid niet in het gerechtshof om te bewijzen dat ik onschuldig was, maar om het goede nieuws te verkondigen... De plaats van de getuigen werd een preekstoel. Om de beurt gaven we een preek. Arme rechter – hij moet dat als ontstellend ervaren hebben!" (223)

Noviciaat en vasten

De gevangenis vertoont veel gelijkenis met het klooster. Het is zelfs een betere plaats voor de priester. Het leven in de gevangenis lijkt op het leven in een Karmel. (Betto, 14,66) Het is als een noviciaat: "We maken opnieuw een noviciaat door, om een nieuwe etappe te beginnen". (p. 47, zie ook 148) De gevangenis beantwoordt zelfs meer aan de idealen van het religieuze leven dan het klooster. In de gevangenis, samen in een cel, ben je echt op elkaar aangewezen: "Ik denk wel eens dat dit het ideaal is dat we in onze religieuze gemeenschappen niet hebben weten te bereiken. Integratie die van ieder personalisering zonder dubbelzinnigheid eist. In onze gemeenschappen gebeurt het omgekeerde: uit de naam van een integratie die uitsluitend juridisch is, verzaakt het individu aan de eigen persoonlijkheid. Het is een bedrog dat maar zolang mogelijk is als wij "ons leven", "onze" vriendschap, "ons" belang, "onze" kamer behouden." (157)

De gevangenis leert bij uitstek wat gemeenschap is. De politieke gevangenen geven daarvan altijd het beste voorbeeld. Ed de la Torre benadrukt sterk het belang van de gemeenschap voor het zoeken naar een nieuwe spiritualiteit: "Het kan niet de traditionele religieuze gemeenschap zijn, omdat die er op gericht was om mensen tot een vastomlijnde levenswijze te vormen, terwijl er nu behoefte is om mensen te vormen die mobiel zijn, die kunnen

mediteren terwijl ze bezig zijn. We hebben een nieuwe spiritualiteit nodig, anders worden we kwetsbaar en zwak als er verzet is. Met spiritualiteit bedoel ik een gevoel van heelheid en richting... Zonder deze heelheid zijn we zwak, wanneer we gemarteld worden. Waarom krijgen ze sommigen door martelingen klein? Misschien hebben ze nooit gevoeld dat ze aan een groep deelnamen, waardoor ze de overtuiging misten dat anderen hetzelfde voor hen zouden lijden." (70,71) Zowel Betto, Gaspar als De la Torre waren initiatiefnemers van langdurige perioden van zware hongerstaking. Hun religieuze oriëntatie zal hebben bijgedragen aan de keuze van dit middel. Tegelijk doet het het wezenlijke van het vasten beter begrijpen. "Na onze ervaring waardeer ik beter de christelijke traditie van het vasten. Vroeger werd ons dat alleen maar uitgelegd in termen van een individuele vroomheid. Hierna zou ik gereed kunnen zijn voor het kloosterleven. Ons leven vertoont gelijkenis met het leven van monniken. Soms fantaseer ik er over dat ik in een Trappisten klooster ben." (Gaspar, 203)

Praxis en spiritualiteit

De gevangenis is een vorm van christelijke praxis die geloof en theologie nieuw doen verstaan. In deze nadruk op het primaat van de praxis, dat zo belangrijk is voor bevrijdingstheologie, stemmen alle drie de gevangenisboeken overeen. De gevangenis betekent voor alle drie een definitieve keus voor de armen. Betto woonde na zijn vrijlating jaren bijna anoniem in een krottenwijk. In het blad van de *Sojourners* (april 1986) verscheen onlangs het dagboek van Karl Gaspar over zijn leven onder de hongerenden van het eiland Negros. Ed de la Torre heeft weer onvermoeid zijn charisma ingezet om de nieuwe openingen die er zijn in de politieke situatie in de Filippijnen echt in bevrijdende richting te beïnvloeden.

Waar het hen om gaat, wordt met andere accenten dan Bonhoeffer en veel westerse theologie, verwoord door Betto: "Het heeft dus zin om te spreken van secularisatie in een kerk die zich opgesloten had in het heilige en van haar eigen religieuze sfeer de sfeer van de wereld had gemaakt. Maar ik vrees dat de secularisatie niet anders is dan een probleem van taal, mentaliteit en gewoonten, met het oog op een aanpassing aan de wereld. De wereld kijkt uit naar het heilige en onze tegenwoordigheid betekent uitdaging en verzet, nooit conformisme. Vandaar dat het christendom de religie is van de armen, van het proletariaat, dat in zijn situatie van uitgebuite klasse steeds de negatie is van de gevestigde orde. De burger kan het christendom alleen begrijpen als individualistische moraal, want hij heeft belang bij het behoud van de status quo (die hij trouwens christelijk noemt), alsof het christendom een kracht was die alleen dient om het voortgaan van de geschiedenis tegen te houden. De arme is daarentegen, door zijn mentaliteitsstructuur, het meest geschikt om het evangelie te aanvaarden en te beleven, want er is niets dat hem bindt aan het "hier en nu". Hij is vol hoop, verwachting, wil om de dingen te veranderen en meer dan wie ook in staat tot offers, dienstbaarheid en liefde, juist omdat hij innerlijk vrij is. Maar dan moeten we hem een christendom aanbieden dat "praxis" is en geen systeem van leerstellingen en gebruiken. Wie zich bekeert, kan niet net zo blijven handelen als hij eerst deed." (Betto, 45,46)

1) De citaten komen uit de volgende boeken:

Libanio Christo (= Frei Betto), *Geboeid kijk ik om me heen*, Hilversum 1974

Ed de la Torre, *Gevangen en vrij*, Bijeenpublicatie 36, 's Hertogenbosch 1985

How long to go? Prison reflections of Karl Gaspar, Quezon City 1985. Ook verschenen bij Orbis Books, New York 1986

Van Frei Betto verscheen nog in het Nederlands "Gebed in de strijd. Bijdrage tot een spiritualiteit van de bevrijding", *Tijdschrift voor geestelijk leven*, Leuven z.j.

Gevangenisbrieven en gedichten van Ed de la Torre zijn ook te vinden in *Pintig. Poems and letters from philippine prisons*, Hong Kong 1979 en in: Edicio de la Torre, *Touching Ground, Taking Root, theological and political reflections on the Philippine struggle*. Social Pastoral Institute, Quezon City 1986.

Als literatuur in dit genre "gevangenisboeken" kunnen nog genoemd worden: Sheila Cassidy, *Audacity to believe. An autobiography*. London 1978. Voor een groot deel bevat dit boek gevangeniservaringen in Chili, beschreven vanuit een christelijke spiritualiteit.

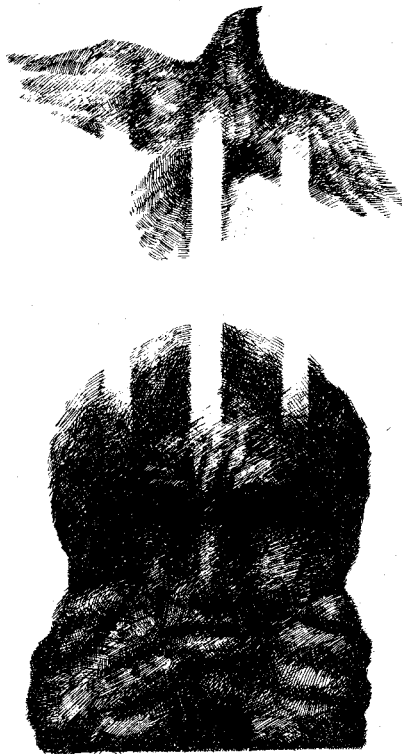
Van niet-christelijke kant kan nog genoemd worden het indrukwekkende boek van Ngugi wa Thiongo, *Detained. A writers prison diary*. Londen 1981. In dit boek zien we hoe Ngugi in de gevangenis de armen in zijn eigen land en hun bevrijdingstraditie leert kennen, waardoor zijn engagement wordt versterkt.

2) Tshenuwani Simon Farisani, *In der Hölle, siehe, so bist Du auch da (Psalm 139). Ein Tagebuch aus südafrikanischen Gefängnissen*. Erlangen 1985. Vgl. de bespreking in *Wereld en Zending* 15, 1986/1, p. 95.

3) Vgl. het artikel van Ed de la Torre: "Het lijden, de dood en de verrijzenis van de kleinburgerlijke christen." *Gevangen en vrij*, 83-94

4) Zie over de verhouding van vreugde en lijden in het christendom: C. Klapwijk, *Sociaal masochisme en christelijke ethos. Een confrontatie met Th. Reiks interpretatie van het christendom*, Kampen 1973.

Drs. J.H. Schravasande werkt als secretaris voor ontwikkelingssamenwerking binnen de Gereformeerde Kerken. Hij is tevens lid van de Oecumenische Solidariteitsgroep Filippijnen "Simbayan".

Tekening van Ed de la Torre.
Uit: *Gevangen en vrij*,
BijEENpublicatie, p. 96

Culturele ongehoorzaamheid: landelijk missionair collectief

Genoeg kommer en kwel om over te klagen in deze tijd. Ook ten aanzien van kerk en geloof. Wie zou willen ontkennen dat een gevoel van malaise heeft toegeslagen? De kerk is in de crisis, het geloof idem en het is niet moeilijk op de achtergrond van beide een diepe crisis in onze westerse cultuur te ontwaren. De malaise openbaart zich o.a. in een gevoel van verlamming, die voor velen dicht in de buurt komt van een sterk noodlotsgevoel. Of ook in een verstomming die over ons is gekomen: wie durft nog grote woorden spreken? Wie durft in dit no-nonsens tijdperk echte tegenspraak te leveren of profetische stellingen te verkondigen?

**Utrecht
21 juni 1986**

Niemand toch, of bijna niemand? Want op 21 juni 1986 waren daar zomaar 400 mensen bij elkaar in de Janskerk in Utrecht, samengeschoold rond het thema: culturele ongehoorzaamheid. Ze kwamen uit alle delen van het land en uit verschillende kerken, gehoor gevend aan de oproep die dr. mr. A.W. Kist had laten uitgaan in een brochure van zijn hand en die ondersteund werd door een aantal interviews in Trouw, Hervormd Nederland en enkele andere bladen.

Inmiddels heeft het "Landelijk Missionair Collectief" – zoals de beweging zich voorlopig noemt – in oktober een tweede landdag gehouden en is een boekje gepubliceerd *Culturele ongehoorzaamheid. Een oproep tot geloofsvernieuwing en anders leven in deze tijd*, waarin de op 21 juni in Utrecht gehouden referaten van dr. mr. A.W. Kist en dr. L. Schuurman opgenomen zijn (uitg. Wever, Franeker, f 9,90).

Het is op zijn minst een verrassing dat zovelen op het appél van Kist afgekomen zijn. Voor ons een rede om in deze kroniek een paar vragen beantwoord te willen zien. En wel deze: a) Wie is toch dr. mr. A.W. Kist? b) Wat wordt er bedoeld met de term "culturele ongehoorzaamheid"? en c) Hoe moet deze beweging gewogen worden?

**Dr. Mr.
A.W. Kist**

Wie is deze 71-jarige man, die zich door het leven beweegt als een heer-van-stand? In de diverse interviews heeft hij ons enig inzicht gegeven in zijn persoonlijke levensgeschiedenis. Komend uit een liberaal geslacht van intellectuelen en opgevoed en gevormd aan de Leidse Universiteit (lid Corps etc.) heeft hij mede n.a.v. een ziekteperiode in zijn jonge jaren gekozen voor het christelijk geloof. Zijn inspirator van het eerste uur is Barth geweest, een theoloog die hij nog steeds in ere houdt. Na de oorlog heeft hij zich samen met mensen als Banning, Berkhof, Eyckman e.a. sterk ingezet voor de vernieuwing van de Hervormde kerk. Hij is een aantal jaren directeur geweest van Kerk en Wereld en promoveerde bij

Berkhof op het proefschrift: *Antwoord aan de machten*. Deze titel is in feite nog steeds veelzeggend, als je je verdiept in wat hem bezielt. In de zeventiger jaren treffen we hem aan bij de rechtbank te Arnhem, waar hij in het bijzonder belast is met de opleiding van jonge rechters.

Als ik hem als mens zou moeten typeren, dan zou ik dat willen doen met de term "angry old man". Doorgaans is een term als deze niet erg vleidend bedoeld. Oude mensen kunnen soms geweldig zeuren vanuit een nostalgisch levensgevoel over het feit dat het allemaal "niet meer is zoals het geweest is". Ik bedoel het positief en denk daarbij zelfs aan het verhaal van Pinksteren: "Ouden zullen dromen dromen". Het ouder worden levert soms ook een nieuwe gevoeligheid op. Zelf heeft hij eens gezegd: "Vroeger was ik meer bereid tot het sluiten van een compromis dan nu. Ik durf de waarheid nu onverhulder te zeggen dan een aantal jaren geleden". Ik hoor daarin een hartstocht, een woede tegen alles wat onecht en onmenselijk is. Die zelfde hartstocht kom je tegen bij een groot aantal ouderen die actief zijn in de vredesbeweging. Ik hou het er op dat woede een belangrijke drijfveer is achter zijn inzet voor het Comité van het Landelijk Missionair Collectief, ook wel bekend onder de naam Beweging Culturele Ongehoorzaamheid.

Woede

Wat is die culturele ongehoorzaamheid nu precies waarvan steeds sprake is? Om nog even in de buurt te blijven van wat Kist bezielt: bovengenoemde woede inspireert hem om ook kritisch te doordenken wat er met onze cultuur aan de hand is. Als iemand die goed thuis is in de theologie, sociologie en het recht, probeert hij "antwoord te geven aan de machten". Want er zijn volgens hem enorme machten in het spel. Achter al onze geweldige verworvenheden als democratie, rechtsstaat, verzorgingsstaat die ook hij hogelijk wil prijzen, gaan machten schuil die helemaal niet uitzijn op menselijkheid maar eerder op onmenselijkheid. Te denken valt aan het "economisch primaat", waardoor het leven beheerst wordt door economisch egoïsme. Het resultaat is o.a. een groeiende kloof tussen arm en rijk, een steeds meer in de klem raken van de derde wereld, milieu-bederf, bewapeningswedloop, etc., etc. Als een enorme macht ziet hij ook de secularisatie, die naast heilzame aspecten ook sterk meehelpt aan de ont-persoon-lijking van onze cultuur, de leegte die de secularisatie achterlaat, wordt vaak door niets anders opgevuld dan door een materialistisch waardenpatroon.

De kerk verwijt hij – zowel landelijk als plaatselijk – halfheid, karakterloosheid in de strijd tegen de vele destructieve elementen in onze westerse cultuur. In feite geeft ze toe aan de goden van deze tijd als daar zijn geld, macht en veiligheid. De kerk zou veel krachtiger kunnen spreken en handelen. Hij ervaart het als een vreselijk drama dat die kerkleden, die wezenlijk verontrust zijn door de "nood der tijden", niet alleen geen gehoor vinden in de gemeente, maar juist worden gebrandmerkt als rustverstoorders en als mensen die de polarisatie brengen.

Culturele ongehoorzaamheid is een oproep om nee te zeggen tegen de bestaande *wanorde*. (Zei Barth ook al niet dat de christen dieper staat in het nee dan in het ja?). Ongehoorzaamheid is geen doel op zichzelf. Uiteindelijk gaat het hem om de gehoorzaamheid aan de Messias. In de "oproep" van het Landelijk Missionair Collectief" wordt dit alles als volgt samengevat:

- Wij maken ons *grote zorgen* over de toenemende ernst van de wereldproblemen
- Wij zijn gezamenlijk *van oordeel* dat het lijden van honderden miljoenen medemensen verweg en nabij te erg is en te lang voortduurt.
- Wij kunnen ons daarom *niet verenigen* met het materialistisch en gemakzuchtig denken en leven van ons in het westen.
- Wij hebben vanuit ons geloof in *Christus Jezus en Zijn Rijk* de overtuiging dat de huidige toestanden in onze wereld ingrijpend moeten worden veranderd.
- Wij hebben daarom *het plan* om met allen die net zo denken een breed oecumenisch collectief te vormen ter verdieping van ons geloof, ter bezinning op actuele wereldproblemen en tot daadwerkelijke verandering van onze samenlevingsstructuur.
- Wij roepen in het bijzonder op tot *culturele ongehoorzaamheid* door ons leven anders in te richten en tegen de slechte trends van deze tijd in te gaan.

Beweging gewogen

Intussen zijn ook de eerste lokale en regionale bijeenkomsten gehouden. De vraag dient zich aan: wat zal er van deze beweging gaan worden? Daarom een paar evaluerende kanttekeningen:

1) Het is allereerst verheugend te zien dat deze beweging weerklank heeft gevonden op zo'n brede schaal. Het betekent dat de gelatenheid die alom te bespeurbaar is, voor velen toch niet een laatste realiteit is. Het is ook zeer verheugend dat we hier te maken hebben met een *tegen-beweging* die vanuit de *basis* gestart, en daarbij nog vooral door niet-theologen.

2) Zelfs als deze beweging zich niet zou ontwikkelen tot een blijvende stroming in het kerkelijk en maatschappelijk landschap, dan nog blijft in ieder geval bestaan dat hier een krachtig signaal is afgegeven. Een signaal dat niet overal "de dood in de pot" is. Ook naar de kerken toe wordt een signaal afgegeven. Die kerken hebben zich de laatste jaren nogal eens maatschappijkritisch uitgelaten. Ik denk in dit verband aan bepaalde synode-uitspraken of rapporten van de Raad van Kerken. Maar het geeft te denken dat rond deze uitspraken en oproepen vaak weinig beweging is ontstaan. Komt de boodschap van de kerk niet door naar de basis? Of heeft de kerk intussen te veel aan vertrouwen ingeboet?

3) De kracht van een beweging als deze ligt in bovengenoemde signaalfunctie. Men zou naar de kerk toe ook kunnen spreken van een horzelfunctie. Het kan helemaal geen kwaad als rond de kerk zich enkele horzels bevinden. Maar in de tweede plaats kan men ook een pastorale functie van een

Signaal en horzel

groep als deze onderscheiden. Mensen die in hun lokale situatie zijn afgeknapt of soms zelfs bijna geëxcommuniceerd, kunnen bij groepen als deze weer op verhaal komen. De onderlinge solidariteit is belangrijk voor wie zich strijdbaar opstellen. Ook de toerusting is een belangrijk gegeven. Er is behoefte aan nieuwe analyses en nieuwe strategieën. En tensloten kan men aan groepen als deze – mits ze goed functioneren – een zekere voortrekkersrol toekennen. De kerken zijn sterk bezig met te overleven of ook om enigszins de polarisatie de baas te worden. Uit de geschiedenis is bekend dat in dat soort situaties groepen die naast de kerk opereren (men denke ook aan allerlei orden, genootschappen en verenigingen) soms tijdelijk beter antwoord geven op de uitdaging van de tijd, dan de kerken zelf.

4) Waar ik persoonlijk zeer nieuwsgierig naar ben is of deze beweging werkelijk nieuwe wegen zal vinden in de confrontatie met de crisis van kerk en cultuur, waar we met elkaar in verzeild zijn geraakt. In de zestiger en zeventiger jaren zijn in een collectief bewustwordingsproces de oorzaken van die crisis al tamelijk goed op tafel gekomen. En laten we niet al te somber zijn: er is wel degelijk iets gebeurd ten goede. Velen hebben hun onschuld verloren en dat terecht. Maar men kan tegelijk niet uit onder de conclusie dat de tegenbeweging methodisch en spiritueel niet bijster geslaagd genoemd kan worden. Ook niet in de kerken. Het protest is machtelozer dan ooit. Niet weinigen zitten met een kater na de laatste verkiezingsuitslag. In veel gevallen zijn we weer terug bij af. Mijns inziens zal de beweging "Culturele ongehoorzaamheid" alleen blijven en iets kunnen betekenen op langere termijn:

Nieuwe spiritualiteit

a) als er lering getrokken wordt uit het jongste verleden. Er is alle reden voor "links" om nu eens aan een grondig zelf-onderzoek te doen. Met bevlogenheid alleen zal het niet lukken (juist de "wereldverbeteraars" zijn stukgelopen op de harde realiteit en hebben grotendeels afgehaakt), de polarisatie als actie-model heeft ook niet het gewenste resultaat gebracht.

b) als het theologisch dilemma horizontaal-verticaal definitief wordt doorbroken. Men is daar in het Landelijk Missionair Collectief ook druk mee bezig gezien de nieuwe term "verticalisme" die men daar heeft ingevoerd.

c) als de malaise waarin we met elkaar verkeren niet uitsluitend wordt gezocht in het "primaat van de economie". Hoe belangrijk de economie ook is als wortel van zeer veel kwaad, ook techniek en wetenschap dragen bij tot het algemene gevoel van verlamming. Wat nodig is, is een samenhangende visie op het geheel met de daaraan verbonden nieuwe spiritualiteit. Om het kort te zeggen: op de bevrijdingstheologie voor de eerste wereld zitten we nog steeds te wachten. (Vgl. Economie, cultuur en evangelie - themanummer van Wereld en Zending 1985/4).

Allerlei andere randvoorwaarden laat ik hierbij nu even achterwege. Die kan iedereen zelf wel invullen. Deze beweging

van "culturele ongehoorzaamheid" verdient het voordeel van de twijfel. En meer dan dat.

Bernard Rootmensen

Drs. B.H. Rootmensen was gereformeerd predikant te Valkenswaard; sinds 1978 is hij studentenpredikant aan de Universiteit van Amsterdam.

Maak ruimte in je tent

Tien volle dagen waren ze onderweg: tweehonderd jongeren met hun begeleiders en begeleidsters. Uit tien verschillende landen kwamen ze samengestroomd: landen van West-Europa, eerste wereld mensen, bijna allen geboren in de zestiger jaren, de jaren van melk en honing, kinderen van de welvaartsmaatschappij.

Uit een tiental Afrikaanse landen kwamen de begeleiders en begeleidsters: samen vormden zij honderden jaren ervaring in en met de derde-wereld van het Afrikaanse continent.

Pelgrim

Tien volle dagen pelgrim zijn: op tocht, eerst in je nationale groep vanuit je eigen land op weg naar de juiste dit jaar zo zonnige Meijerij, om samen met je landgenoten je eigen leef- en werkweld te ontdekken: de wereld van Spanjaarden en Schotten, van Oostenrijkers en Belgen.

Vervolgens een periode van vijf volle dagen in internationale groepen om samen de wereld te ontdekken, die groter is dan grenspalen doen vermoeden. Samen ontdekken dat die wereld roept en oproept. Maar ook samen ontdekken dat mensen gezonden kunnen worden door elkaar en naar elkaar, met de eenvoudige boodschap van het evangelie: pretentieloos, begeesterend. Om ten slotte in de nationale groepen enkele dagen te besteden om weer thuis te komen bij elkaar en in je eigen land. Op weg naar de zes continenten.

Een "Internationale Missionaire Ontmoeting". Voer voor missionarissen?

De laatste dag van de internationale fase wandelde ik over het terrein waar de deelnemers samen met genodigden en belangstellenden een gastvrije middag hielden. Mij vielen op:

- de geïnteresseerden, die gekomen waren om de jongeren te ontmoeten, met hen te vieren en te genieten, waren over het algemeen ouderen. De veertig-plussers. Nederland is oud geworden. Maar in haar ouderdom, krachtig genoeg om bij zo'n jongeren-gebeuren aanwezig te willen zijn en te willen bemoeiden.

Kruis van Agades

- alle deelnemers droegen om hun hals het kruis van Agades: een Noord-Afrikaans symbool dat in de loop van de internationale fase een betekenisvol teken is geworden. Het is een

wereldbol, geschraagd door het symbool van de lijdende en zegevierende Christus.

- talen spreken is velen eigen: maar het was opvallend hoe in de wirwar van Europese talen en dialecten, symbolen, mime, dans, zang en lichaamstaal eigenlijk belangrijker waren dan de vloed van woorden waarmee onzegbare dingen dikwijls ongezegd blijven.

- aan de rand van het terrein stond een stilte-tent: een grote tent, die open was om ook de stilte van buiten binnen te laten en de stilte van binnen naar buiten te laten gaan.

- terugkoppeling, tastbaar geworden: er was een dag geweest tijdens die week, waarop jongeren geconfronteerd werden met de getuigenissen van missionarissen: hun eigen verhalen over hun motivatie, hun eigen bezieling, hun verhalen over de ecclesiogenese van de Afrikaanse kerken. Opvallend was het gemak waarmee deze mannen en vrouwen zich konden laten bevragen in een sfeer van vertrouwen en openheid.

- de derde en vierde wereld waren aanwezig in enkele concrete mensen, maar ook in een druk bezocht info-huis.

- zending was voelbaar in de negen kwartier durende viering. Een in vele opzichten – niet in het minst de tijdsduur – Afrikaanse happening. Zang, dans, symbolen, een woordeloze prediking van mime, breken, delen van Brood en Wijn...uitlopend op een concrete zending aan alle honderden aanwezigen met de Duitse woorden van de Nederlandse dichter:

*Das Brot, das wir essen müssen
das Brot, das dem Leben dient,
wir teilen es miteinander
solange wir Menschen sind.*

Jonge mensen

Wat is de "Internationale Missionaire Ontmoeting"? Het is een jaarlijks terugkerend gebeuren in een Europees land om jonge mensen rond een groep missionarissen van Afrika te brengen en samen op zoek te gaan:

naar de bron van alle leven

naar samen christen zijn,

naar vrede en gerechtigheid,

naar een ruimte waar ruimte is voor ieder.

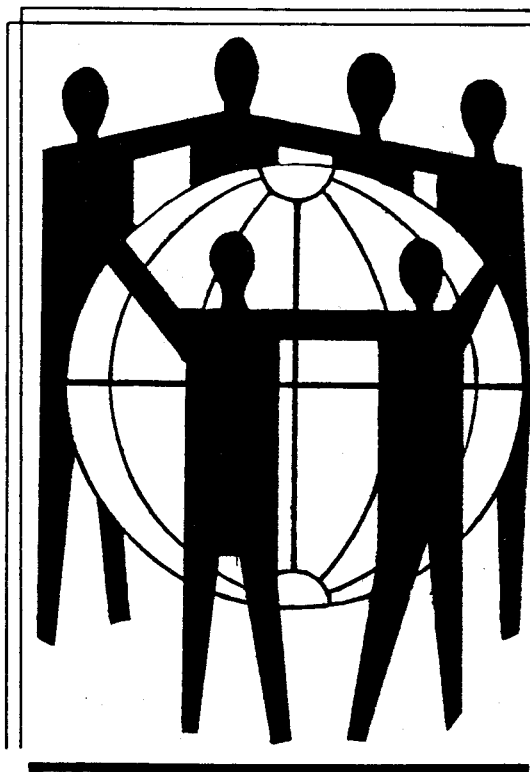
Dit jaar was als thema gesteld: Geef je ruimte aan jezelf, de ander, Jezus van Nazareth, de wereld? De internationaliteit van de Missionarissen van Afrika (Witte Paters en Witte Zuster), een uitsluitend op Afrika gerichte missionaire groep binnen de katholieke kerk, staat er borg voor dat deze ontmoeting een voelbaar internationaal karakter heeft. Ieder van de tien deelnemende landen uit Europa hadden eigen mannelijke en vrouwelijke missionarissen als begeleiders en begeleidsters van de groepen. Ook op vakantie zijnde missionarissen konden door deze ontmoeting kennismaken van wat jonge mensen, die geïnteresseerd zijn in het evangelie, denken en willen.

Volgend jaar zal de ontmoeting plaats hebben in de Franse Alpen, in het plaatsje Gap. Een heel kleine poging van één kleine missionaire groep om de wereld van vandaag in zijn

jonge mensen bewust te maken van de zending met het Goede Nieuws. Dat goede nieuws wordt op deze ontmoeting niet verduisterd. Het wordt in al z'n realisme opgelicht in de ervaringen van missionarissen en in het leven en in de wereld waarin deze jonge mensen leven. In de hoop dat er wat meer ruimte komt: voor de ander, voor God.

Wim Wouters

Wim Wouters was voor veertien jaar werkzaam in het Noorden van Zambia, voornamelijk in de catechese. Vanaf 1982 vervult hij een bestuursfunctie binnen de groep witte paters in Nederland.

Kinderlijk missionair

Naar aanleiding van een missionaire gedachtenwisseling in een parochie van midden Ghana, wordt hier een doorkijk geboden in een keuken, waar moeizaam geprobeerd wordt de werkelijkheid en de Schriftteksten bijeen te brengen, in dit geval ter voorbereiding van een zondagsdienst. Die zondag zou de liturgie de evangelietekst van Mt. 22:15-22 bevatten met de beroemde oproep om aan God te geven wat God toekomt. Kort tevoren had de parochieraad, na veel denk- en praatwerk, besloten om de problemen van de jeugd voortaan centraal te stellen bij alle denken over plannen of over prediking. De reden van die keuze zal uit het vervolg gedeeltelijk af te lezen zijn; maar hier was een eerste uitdaging: hoe Jezus' oproep in het licht te zien van die pastorale keuze?

God geven wat God toekomt

Deze opdracht betekent iets anders dan, naast de belastingbijdrage, ook nog iets opzij te zetten voor het kerkelijk dienstwerk. Het woord God verbinden met welke politieke of kerkelijke structuur ook gaat in deze tekst duidelijk niet op, maar onder bepaalde condities zou de verbinding met 'jeugd' (kind, jong leven) wel degelijk kunnen. Voorlopig proberen we God te begrijpen als de onverzetbare kracht die voor het leven en tegen de duivelse machten van dood, kwaad en bedrog strijdt. Zou de diepste dimensie van die strijd niet juist dáár zichtbaar worden waar het kleine, het onmondige en verstotene zijn levenskansen bevecht? In ons denken lopen nu drie thema's door elkaar waarvan we vermoeden dat ze samenhangen: kiezen voor God, voor de misdeelden, voor de jeugd. Hoe zou de prediking deze zondag, vanuit dit drievoudig thema, de mensen moeten aanzeggen dat het hun eretitel is kind van God genoemd te worden, en dat ook

te zijn? Wat is daarmee bedoeld? We willen niet het eindgerecht van de feitelijk uitgesproken preek analyseren. Het gaat ons om dat zoeken, pellen, schrapen en vóórstomen. Want nauwelijks is het thema aan de orde gesteld, of er wordt opgemerkt dat men niet zinvol over de jongeren kan praten zonder het kwaliteitsverlies in het onderwijs te noemen, of een fel protest te laten horen tegen de geldverslindende rouwplechtigheden waarvoor volwassenen enorme sommen uitgeven terwijl de kinderen honger lijden. Tientallen ideeën dwarrelen door de kamer en moeizaam worden ze één voor één teruggevoerd naar die drie kernthema's: God, de zwakken, de jongeren. Dat Jezus in het bewuste twistgesprek op het scherp van het zwaard durft te gaan staan, is vlug duidelijk, want als Hij zegt aan God te geven wat God toekomt, is dat geen vlucht in de sacristie, terwijl de anderen zich inzetten voor de strijd tegen de Romeinse overheersing. Blijkens de reactie is zijn uitspraak

geen dooddoener, en gaat hij wel degelijk in op de enorme problemen van de bewegingen uit zijn tijd (Zeloten, Farizeeën, Sadduceeën, etc.).¹ De politieke twisten gaan echter voorbij aan waar God mee bezig is. Als we enerzijds Jezus' identificatie met de Vader zien ('De Vader en ik zijn één') en anderzijds zijn identificatie met de kleinen en misdeelden, dan wordt het aannemelijk te stellen dat in zijn ogen de zaak van God en die der machtelozen en kleinen dezelfde is. In dat licht krijgt de vaak als Johanneïsch bestempelde zendingsformule van Mt. 11:25-27 bijzondere betekenis: wat de Vader aan Jezus in handen gegeven heeft, wordt niet geopenbaard aan groten en wijzen, maar aan kleinen (de Engelse vertaling zegt zelfs: *babes*). De universele macht van Jezus, waarover ook de bekende zendingsformule van Mt 28, 18-19 spreekt, blijkt dus iets van doen te hebben met Gods keuze voor de kleinen en onmachtigen. Om Gods doelstelling te volgen is identificatie met die kleinen noodzakelijk, zoals ook blijkt uit Jezus' stelling dat, om het Godsrijk binnen te gaan, men moet worden als kinderen, en moet vermijden die laatsten met kind-vreemde zaken aanstoot te geven. (cf. Mt. 18:307).

Terwijl de gedachten zó elkaar in vrije associatie oproepen, dringt zich de vraag op of de eis om aan God te geven wat God toekomt wellicht met een fundamentele keuze voor dat kind-zijn te maken heeft en of de kern van Jezus' bewustzijn, zijn *Abba*-ervaring, niet in dit licht begrepen moet worden: Gods kind zijn is niet allereerst erfgenaam en gezondene van een Almachtige Heer zijn, maar als drager fungeren van het goddelijk kind-zijn, d.w.z. van de onverzetbare levenswil en strijdbaarheid omwille

van het leven, ondanks de bedreiging, verleiding en kruisiging. Jezus spreekt van zijn Vader allereerst als de krachtgevende verwekker van zijn eigen wil (en durf) om kind, onmondig en zwak te zijn met de gekleineerden. Jezus' zelfontlediging (cf. Fil. 2:6-11) gaat niet over een koning-zoon die zich verwaardigd onder gewone mensen te wonen, maar over een mens die begrepen heeft dat identificatie met de weerlozen de enige weg is om tot het Godsrijk, tot het goddelijk kind-zijn door te dringen. Godskind zijn is niet zetbaas, gezant of rentmeester zijn van een Soeverein, maar bloedverwantschap aandurven met de onwrikbare macht die met kinderlijke vanzelfsprekendheid het leven wil ontrukken aan de dood, het licht aan de duisternis, de waarheid aan het bedrog. 'Wie Mij ziet, ziet de Vader.' Juist in zijn durf om kind te zijn, onmachtig en rechteloos, maar ook ontvankelijk voor de niet aflatende, scheppende kracht die groter is dan Hijzelf, toont Jezus wat het betekent één te zijn, *en* met het kleine, *en* met het goddelijke.

God in de naamloze strijd

Het moet missiologisch verstaan worden dat Jezus zichzelf wezenlijk als de Zoon ziet, maar dan niet als machtig rentmeester, gevierd koning of geëerd hogepriester. Hij brengt het goddelijke als werkzame macht in de wereld juist in die identificatie met de om leven schreeuwende kleine, de zich niet gewonnen gevende verstotene. Als dit haaks staat op de christelijke traditie die steeds over de almachtige, alwetende Meester van het heelal gesproken heeft, dan moet er toch aan herinnerd worden dat in de Bijbel God allereerst de Verlosser uit het slavenhuis is die de bescherming van weduwe, wees en vreem-

deling voorop stelt, en dat de westerse filosofen nu al eeuwen lang het ene argument na het andere aandragen om te laten zien dat het geloof in zo'n alles bestierende en voortbestemmende oppermacht niet houdbaar is. De alomtegenwoordigheid kan alleen verstaan worden als een geloofs zekerheid dat de mens nooit aan zijn lot overgelaten is zonder dat een niet-aflatende kracht hem stuwend nabij is in zijn strijd. Een God dus die minder als een ordenend wetboek buiten, doch eerder als stuwende kracht binnen het proces van ons leven staat, elke morgen nieuw en kind in elk kind.²⁾

De wezensrelatie tussen het Godsrijk en het kind-zijn begint langzaam op te lichten. Het wordt duidelijk dat kiezen voor God en kiezen voor het jonge leven fundamenteel gelijk zijn. Jezus' nadruk op de positie van de kleinen als ontvangers van de boodschap blijkt nu nauw samen te hangen met zijn eigen zelfverstaan en zijn roepingsbesef als 'Zoon' van de 'Vader'. God te geven wat God toekomt moet dan ook missiologisch verstaan worden als gezonden worden om onder te duiken in de strijd van de naamlozen, weerlozen, rechtelozen, die zo arm in de geest zijn als een kind, niet weten waarop zij hun leven kunnen of moeten bouwen, maar niettemin in het leven durven geloven en ervoor blijven vechten. De blijde boodschap, die ons oproept als kinderen het Godsrijk binnen te gaan, pleit niet voor een pure zorgeloosheid, en ook niet voor een actieplan voor allerlei soorten jeugdwerk, maar geeft een concrete aanduiding, in de persoon van Jezus, van wat het zeggen wil zó strijdbaar de wereld tegemoet te treden dat het nieuwe leven steeds voorrang krijgt op beklemmende en onderdrukkende krachten. God is hier

niet die machtige Bestuurder met een boek vol doorwrochte wetten, maar de levengevende macht die, volgens de boeiende beschrijving van Eboussi Boulaga, als een Vader achter de wosteling van het nieuwe, nog naamloze leven staat.³⁾ En Jezus beleeft zijn zending als Zoon juist door dat kind in Hemzelf te verhinderen achter valse zekerheden en verleidelijke formules weg te kwijnen, doch één te blijven met die naamloze strijd van de onmondigen en weerlozen, tot de dood (cf. Fil. 2,8) gehoorzaam aan die stuwende levenskracht die Hij Vader noemt. Als openbaring van Gods identificatie met het jonge leven is zijn persoon héél zijn boodschap. Het gevecht delen van de armen en misdeelden, van de machtelozen en ontrecten, van de verstotenen en vereenzaamden (zoals de drie geloftes kunnen worden samengevat), dat was wat het Hem mogelijk maakte als kind tegenover God als Vader te staan, en binnen te gaan in het machtig gebeuren van Gods onfeilbare trouw aan de verstotene en vertrapte.

Anonieme weerstand duiden

Na de band ontdekt te hebben tussen de oproep van Mt 22,21 en de keuze voor een pastoraal van de jeugd, is de neiging groot om voortvarend alle energie te steken, enerzijds in een pleidooi voor allerlei jeugdgroepen, en anderzijds bepaalde praktijken aan de kaak te stellen zoals de boven genoemde: de verlammeende rouwplechtigheden en de wanorde in het onderwijs. Maar, juist omdat het erom te doen is het prille leven te beschermen, is enige voorzichtigheid geboden. Als de missionaire opdracht allereerst erin bestaat deel te nemen in de vaak moeilijk te doorgronden weerstand die de maatschappij biedt aan kwalijke so-

ciale ontwikkelingen, dan leren ons de sociologische analyses van sociale bewegingen (bijvoorbeeld van A. Touraine) hoe moeilijk het is zicht te krijgen op de ware kern van het sociale verzet. Zo weet de feministische theologie, dat niet elke keuze voor wensen van vrouwen overeenstemt met wat de inzet van de strijd is.

Diep onder de actieplannen en discussieschema's ligt de ware strijd die we zo eerlijk mogelijk moeten proberen te onderkennen en te steunen. Dit klinkt vrij abstract, maar de twee aangehaalde strijdpunten kunnen ons als concreet voorbeeld dienen. Wat is er gaande in de scholen? Wat steekt er achter heel die dodencultus? Hoewel de complexiteit van die twee zaken hier niet diepgaand geanalyseerd kan worden, is het goed kort te bekijken hoe het maatschappelijk zoeken naar overlevingskansen binnen de botsing tussen de traditionele levenshouding en de moderne eisen aan het licht treedt, en hoe dit juist voor de jonge generatie van levensbelang is.

Dodencultus

De dodencultus, die in Afrika steeds meer tijd, energie en geld lijkt op te eisen, moet elke oppervlakkige toeschouwer een enorme bedreiging toeschijnen voor een gezonde behartiging van de belangen der jongeren. Maar er komen steeds meer studies, niet alleen over de rijke ideeënwereld achter de rituelen, maar ook over de betekenis ervan voor de familiestructuren en sociale verbanden.⁴⁾ Elke preventieve strategie, die deze structuren wil beschermen tegen een funest verval, zal de dodencultus daarom voorzichtig benaderen. Zelfs op economisch vlak hebben onderzoekers erop gewezen dat de grote uitgaven voor die ceremo-

nies een preventief effect kunnen hebben doordat ze accumulatie van bezit door erfeling voorkomen en een sociale nivellering in stand houden. Maar er is meer. Het moge wellicht oninteressant lijken hier aandacht te vragen voor twee schijnbaar oubollige uitspraken die steeds weer terugkomen bij Ghanese bejaarden: 'Wij vereren de doden omdat ze voortleven en toezien op het naleven van de tradities', en: 'Jongeren willen die oude tradities steeds minder respecteren'. Hoewel dit de eeuwenoude opinies van alle bejaarden over heel de wereld lijken te zijn, zit er toch een verrassende kant aan. De nadruk ligt hier op de wens om te voorkomen dat groepsleden zich volgens de moderne eisen zullen gaan gedragen als losse individuen die enkel eigen profijt en succes nastreven. Nu blijkt in de steden inderdaad de verplichting om deel te nemen aan de dodencultus voor de mensen thuis (in de dorpen) de voor naamste hinderpaal te zijn voor een geheel 'onafhankelijke' levenswijze. Als we dan verder zien dat jongeren zelden protest aantekenen tegen die cultus, terwijl anderzijds in het individualistisch ingestelde Westen juist het rouwritueel tot een absoluut minimum is teruggebracht, dan dringt zich het vermoeden op dat in Afrika die ceremonies een sociaal mechanisme in stand houden dat waakt tegen ongewenste en verstrekkende ontwikkelingen. Hoewel gericht op de overledenen, beoogt deze dodencultus impliciet te strijden tegen de individualistische succesdrang, en wordt aldus een bescherming van het jonge leven. Nog radicaler uitgedrukt: men besteedt zoveel aandacht aan de doden om de jeugd te behoeden tegen een individualiseringsproces dat sociaal en economisch gezien wenselijk noch haal-

baar is. Wat een zinloze verspilling leek, zou dus een vitaal en doelgericht verzet tegen ongewenste ontwikkelingen kunnen zijn. De missionaire opdracht verplicht ons die mogelijkheid serieus te onderzoeken en dat verzet tegen de individualisering positief te benaderen als element in een preventieve pastoraal.⁵⁾

Vorming van jonge generatie

De hier genoemde zienswijze lijkt moeilijk te verteren als men juist de keuze voor de jeugd centraal heeft geplaatst. Druist dit immers niet lijnrecht in tegen elke strategie die de ontplooiingskansen van jongeren wil bevorderen? Is in de maatschappij die zó met de doden bezig is het kind niet bij voorbaat de verliezer? De zo opvallend vooraanstaande rol van het kind in het traditionele Afrika zou niet het tegendeel bewijzen, daar dat kind al snel als kleine volwassene moet meedraaien en weinig gerichte aandacht of directe zorg ontvangt, in vergelijking met wat in Europese gezinnen plaatsvindt! De ruimte laat ons niet toe in te gaan op traditionele opvoedingspraktijken in Afrika en de invloed daarop van het geloof in 'nabije' voorouders, maar bij de moderne ontwikkeling moeten twee zorgbarende feiten genoemd worden die nauw met elkaar en met de teruglopende economie verband houden: de toenemende kwaal van kinderarbeid en een crisis in het onderwijsniveau.

Helaas wordt het eerste probleem maar al te vaak vluchtig afgedaan, gewoonlijk met een harde veroordeling van die egoïstische ouders die hun kinderen liever laten werken dan naar school laten gaan. De houding van die ouders wordt dan meestal ook meteen gebruikt als verklaring van de malaise in het onderwijs. Immers, je zou steeds vaker ouders ho-

ren opmerken dat het weinig zin heeft kinderen, vooral meisjes, naar school te sturen omdat ze die toch niet afmaken. Daarmee wordt bedoeld dat ze toch weinig kans hebben een diploma te krijgen dat toegang geeft tot een administratieve baan of tot hoger onderwijs en dat de school in de bekende vorm voor het agrarisch milieu weinig nut heeft.⁶⁾

Allereerst zij vermeld dat het aantal scholieren in Ghana beslist niet onaanzienlijk is. Met veel meer recht kan men klagen over het grote aantal ongekwalificeerde onderwijzers (42.000) die de talloze geëmigreerde volledig gediplomeerden moeten vervangen. En daarmee raken we meteen de ambiguë vragen rond het onderwijsniveau. Vaak stelt men dat de scholen geenszins meer het peil van vroeger halen, en dat het systeem gevaarlijk wordt ondergraven doordat men meer aandacht voor spel en allerlei klusjes heeft dan voor serieuze studie. Toch neigen noch de ouders, noch de overheid ertoe dit echt als een serieus probleem te behandelen. Inderdaad zal een oppervlakkige bezoeker zich vaak afvragen wat het nut is van een school waar de kinderen een groot deel van de dag maar wat spelen, zingen en voor de leraar werken. Maar bij nader toezien bemerkt men dat hier een soort combinatie van arbeid, studie en spel groeit die zeker niet alle opvoedende waarde ontzegt mag worden en die lijkt aan te sluiten bij wat in de vorige paragraaf aangestipt werd: de school is hier niet meer, volgens westers model, die dooerernstige leerperiode tussen de (korte) tijd voor spel en de professionele loopbaan; ze is nauwelijks nog de verschaffer van een werkvergunning voor die levenstocht waarin met dat diploma en met fors ellebogenwerk

gepoogd moet worden anderen vóór te blijven. Hier worden studie en arbeid steeds minder, in competitief-individualistische zin, als tegenhangers van spel en sociale omgang ervaren, zodat de jongeren minder door naijver tot elkaar rivalen worden gemaakt dan in het westers schoolsysteem gebruikelijk is (en daar als hoog goed geldt).

In een discussie op parochieniveau kan zo'n reflectie op het veranderend onderwijsbestel niet anders dan gevoelige snaren raken. Toch herkent men hier een soortgelijke hypothese als in het geval van de dodencultus. Beide ontwikkelingen verschijnen als een verzet van de maatschappij tegen die competitieve zakelijkheid die voor de jeugd zulke bedenkelijke kanten bevat. Het gaat in beide gevallen om een hypothetische uitleg die nog veel onderzoek vergt, maar die ook in deze vorm al belangrijke implicaties behelst voor het zoeken naar een constructieve dienstbaarheid *aan Gods keuze voor het jonge leven*. Want als het hier, zoals in talrijke andere sociale ontwikkelingen, gaat om een verzet tegen een ongewenste stroming, dan zullen wij actief mee moeten zoeken om aan dat verzet een vruchtbare uitwerking te geven en het tegen ontsporing te behoeden, omdat dit deelnemen is aan Gods strijd in en vóór het zwakke tegen dodelijke machten.

In het verleden hebben onderwijs en de individuele ontplooiingskansen voor jongelui hoog op de prioriteitenlijst van missie en zending gestaan, maar de westerse invulling daarvan wordt steeds vaker bekritiseerd, omdat ze een levenswijze aanpreeft die niet alleen haaks stond op traditionele waarden, maar ook het hele leefmilieu onder een ondraaglijke druk dreigt te zetten. Jezus' oproep volgen en God geven wat God toekomt,

betekent dan oog krijgen voor het verzet dat de maatschappij leefbaar probeert te houden, juist met het oog op het jonge leven. In dit soort verzet tegen een dreigende ontsporing Gods hand (oftewel: Gods Geest) zien en bereid zijn zich te identificeren met die worsteling, ze geïnteresseerd doch kritisch te begeleiden vanuit een sociologische en theologische reflectie, dat is een ietwat onverwachte implicatie van onze *pastorale keuze voor de jeugd*, die immers niet beperkt mag blijven tot verkennerij en clubhuiswerk.

Kindschap Gods en jeugdzorg

De discussie keert terug naar de missionaire inhoud van de prediking. We vragen ons af waarom de Vader-Zoon relatie, als theologische kern van het evangelie, zo zelden in verband wordt gebracht met Jezus' verklaring dat het Godsrijk enkel betreden kan worden door hen die zijn als kinderen. Wellicht een afkeer van piëtistisch gemijmer? Toch heeft de opdracht om alle volken het Woord te doen horen, zodat zij leerling en kind Gods kunnen worden, allereerst te maken met Gods eigen strijd vóór het leven, tegen dood en bedrog. Of Jezus' *Abba*-ervaring, die volgens de huidige exegeese onbetwistbaar met de kern van zijn zendingsbesef verbonden is, ook in direct verband gebracht moet worden met de notie van Gods Zoon, is nog een omstreden kwestie. Maar als men dat met Galot wel doet, dan zal men er toch voor moeten waken niet alle nadruk te leggen op Jezus' filiale gevoelens.⁷⁾ Het gaat de evangelisten duidelijk meer om de missionaire en strijdbare dimensie van dat begrip. Voor Jezus heeft de kind-situatie een goddelijks en missiologische meerwaarde, niet vanwege een afhankelijkheidsgevoel tegenover de Schep-

per, maar vanwege die onwrikbare levenswil van de machteloze, die aanvaardt dat hij waarheid, licht, goedheid niet kan koppelen aan welk materieel houvast dan ook, doch ze enkel kan ontvangen vanuit een onveranderlijk stuwende en overstijgende kracht.

Tenzij we een wezenlijke tweespalt in Jezus veronderstellen, is het duidelijk dat Hij zich schaarde onder de kleinen voor wie het Godsrijk is. Waar de welbeminde Zoon (cf. Mt 3,17) God *Abba* noemt, identificeert Hij zich met de leven-zoekende strijd van het kind en diens hulpbehoevende positie (cf. Mt. 25:40). En dit is niet zomaar een vertederend detail, doch de kern van zijn zendingsbesef: Hij moet de mens tonen hoe enkel door een strijdbaarheid die nergens aan materiële zekerheden of vaste waardeoordelen gehecht is zich de ware kindheidsrelatie tot de Vader openbaart, zodat de Schriften in vervulling gaan (cf. Mt. 26,39 en 26, 52-54). Zijn dood en verrijzenis tonen, wat Mt. 11, 25-27 al uitsprak, dat de ware macht voor hen is die, ook in religieus opzicht, in staat zijn kind te worden en alles uit handen te geven, waar het gaat om ruimte voor nieuw leven te bevechten. Slechts het durven staan op de knelpunten waar de strijd in alle machteloze anonimiteit gestreden wordt, is echte uitdrukking van kindschap Gods. En wie zou willen ontkennen dat volledige deelname in de welhaast uitzichtloze strijd voor de jonge generatie op het zuidelijk halfrond Gods oproep voor onze rijd bevat, juist waar twee systemen tot fatale verstarring raken en op elkaar botsen: dat van onbegrepen tradities en dat van geestdoden-de competitie en rivaliteit?

Het *Abba*-gebed, het Onze Vader,

uitspreken is liturgisch deze missionaire kant van ons kindschap Gods onderstrepen en de strijd van de machteloze kleinen tot kerngebeuren van onze geschiedenis verklaren. Het lot van de jeugd in ons wereldbestel centraal stellen en daarbij niet alleen aan catechetische programma's of clubhuizen denken, maar vooral aan het oplettend bestuderen en begeleiden van maatschappelijke processen die de levenskansen optimaal bevorderen, dat is God geven wat God toekomt. Ertegen waken dat jongeren niet in een geestdodend harnas van rivaliteit gedwongen worden, dat is het *skandalon* het struikelblok, verwijderen waarover Jezus spreekt (cf. Mt. 18:7).⁸⁾ In een moeizaam worstelen moeten de jongeren geholpen worden te strijden tegen dat *skandalon* van een dodelijke rivaliteit, een uitzichtsloze productie-consumptie-spiraal en de uitbuiting van hun sociaal en materieel milieu. Aldus strijden met de machtelozen, door hun half-uitgesproken signalen op te nemen en tot helderheid te brengen, is God eren als de Vader die zijn kind over de machten van de dood heen blijft beschermen en oprichten.

1) F. Eboussi Boulaga in zijn *Christianisme sans fétiche* (Présence Africaine, Paris 1981) werkt op interessante wijze uit hoe Jezus zijn eigen boodschap juist uitleefde, tussen die verschillende stromingen in, door te tonen dat de strijd om het leven niet ondergeschikt gemaakt mag worden aan 'afgoden'.

2) De term 'proces' verwijst hier naar het procesdenken van mensen als Whitehead, Hartshorne, Pittenger, etc., maar deze denktrant werkt ook duidelijk bij veel andere theologen door, en een Aziatische invloed is hier allerminst onwaarschijnlijk.

3) In *Christianisme sans fétiche* (n.1) verschijnt de Vader allerminst als de freudiaanse machtsfiguur, maar in overeenstemming met Afrikaanse verhoudingen (vooral bij matrilineaire groepen), als degene die de volle mogelijkheden van het kind bevordert, zonder gevoelens van rivaliteit. De trekken die de feministische theologie terecht aan de theologische vaderfiguur verwijten, blij-

ken dus geenszins het bijbels erfgoed op dit punt uit te putten.

4) Rond dodencultus en rouwceremonies hebben antropologen als J. Goody, L.V. Thomas e.a. uitgebreide studies gepubliceerd. Een boeiend recent werk moge vermeld worden: J.P. Eschlimann *Les Agni devant la mort* Karthala, Paris 1985.

5) Over de term 'preventief' in dit verband cf. W. Eggen in *Wereld en Zending* 9(1980)2 p. 138-151 en 14(1985)4, p. 322-330.

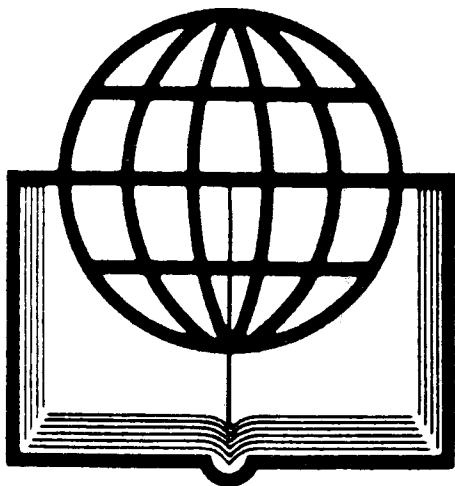
6) Helaas is er nog weinig bekend over de omvang en de gevolgen van de kinderarbeid op het Zuidelijk halfrond. M. Bonnet vraagt hier terecht aandacht voor in *Spiritus* XXV (1984)95, p. 129-144. Daarbij verwijst hij ook reeds naar onderwijsvarianten waarin spel, studie en arbeid op een zinvolle en originele wijze met elkaar verbonden worden.

7) cf. J. Galot: 'La prière au Père', in *Telega* 1(1984) p. 53-66.

8) Deze interpretatie van het begrip *skandalon* heeft vooral R. Girard uitgewerkt in *Des choses cachées depuis la fondation du monde* Grasset,

Paris 1978 p. 438-455: door elkaars imitatie drang te stimuleren drijven mensen elkaar in een geweldspiraal waaruit ze zich zoeken te bevrijden door het zondebokmechanisme; in het aanwakkeren van rivaliteit legt men een struikelblok op de weg van de ander (en met name van het kind); door machteloos met de machtelozen te worden heeft Jezus zich de openbaring van Gods (kinder)wijsheid getoond, die door deze spiraal heen weet te breken. Hoezeer het onderwijs en de zogenaamde ontwikkelingsprogramma's juist een maatschappij bevorderen die gebouwd is op die heilloze rivaliteit is met name aan de orde gesteld door I. Illich (Bijvoorbeeld in het *Ida*-dossier nr. 37, sept/okt 1983).

Wiel Eggen sma doceert antropologie aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat in Heerlen; ook is hij verbonden aan het Afrika Museum in Cadier en Keer. Bovenstaand artikel werd geschreven vanuit Ghana waar de auteur een deel van het jaar bij onderzoek en pastoraat betrokken is.

Boekbesprekingen

Bakole wa Ilunga: Paths of Liberation. A Third World Spirituality. Orbis Books, Maryknoll, 1984, 215 pag., \$ 12,95.

Deze Amerikaanse uitgave van het oorspronkelijk franstalige boek (Chemins de Libération. Editions de l'Archidiocèse, B.P. 70, Kananga, Zaire) heeft als nieuwe ondertitel meegekregen: "Derde wereld spiritualiteit". De auteur is aartsbisschop van Kananga, het vroegere Luluaburg, in Zaïre. In het voetspoor van een rechtgeaarde Derde Wereld theologie begint hij zijn beschouwingen met een analyse van de situatie in zijn land. Het is nodig om onder de oppervlakte te kijken, ook om het fatalisme te doorbreken. Want men praat in Zaire nog al te veel over de malaise zoals men over het weer spreekt: iets waar je nu eenmaal geen greep op hebt.

De ontleding van de Zaïrese samenleving doorloopt de verschillende structuurelementen van de maatschappij, maar onderscheidt zich toch van veel van dit soort analyses doordat telkens ook gezocht wordt naar het aandeel van elke individuele burger, zowel de hooggeplaatste als de berooide onderdanen. Structuurproblemen hebben uiteindelijk hun wortels in het morele of immorele gedrag van het individu (28). Verder is niet alleen de binnendringende technocratie debet aan de malaise, maar ontpoppen de schaduwzijden van de traditionele Afrikaanse samenleving zich juist in de overgang naar een moderne gemeenschap als destabiliserende factoren. Na deze situatie-analyse (40 pag.) volgen 85 pagina's waarin Oud en Nieuw Testament ondervraagd worden. Het is jammer dat in dit gedeelte de verwijzingen naar de lokale situatie in Zaire vrijwel geheel ontbreken, zodat deze bijbellezing gemakkelijker als een onverplicht intermezzo kan worden begrepen. Onder de titel: "Leven in de bevrijdende geest", volgen weer 45 heel concrete bladzijden waarin allerlei stappen op het pad van de bevrijding onder de loep worden genomen. Dit hoofdstuk is een van de meest leeswaardige van het boek. Het lijkt mij uitermate bruikbaar in talloze andere landen van het Afrikaanse continent. Allerlei gedragingen en constructiefouten in en van een doorsnee Afrikaanse samenleving komt men er tegen: de slo-gans en de holle ideologie (ook de plaatse-lijke, die van Mobutu's "authenticité" (140)) de neiging tot gewichtigdoenerij en protse-richeid, de grote woordenkraam, de bizarre situatie dat men om te weten te komen wat

er in het eigen land gaande is af moet gaan op buitenlandse bronnen (S. bepleit democratisering van de informatie), de minachting voor handenarbeid, de onderbetaling en de daarmee opgeroepen corruptie, het kopen en verkopen van diploma's (die ook uitgereikt worden als beloning voor seksuele bereidwilligheid jegens de schoolleiding), de willekeur in de rechtspraak en in de behandeling van gearresteerden, de zwarte markt, de bureaucratie, het nepotisme, de hekselij, de seksuele ontworteling, ongeproportioneerde prijsopdrijving, ook in de kruimelhandel. Schrijver kiest duidelijk partij voor ontrecten, maar verzuimt nergens de medeverantwoordelijkheid ook van de slachtoffers te belichten. Het boek eindigt met een hoofdstuk over de christelijke gemeenschap als plaats waar het Woord, de sacramenten en het gebed gestalte moeten krijgen. De thematische index die de bruikbaarheid van de Franse editie verhoogde is helaas in deze Amerikaanse uitgave verdwenen.

Jan Heijke

Evert van der Poll/Jurjen Beumer, Vroom en radikaal. Het noodzakelijke gesprek tussen evangelischen en basisbeweging. Met een bijdrage van H. Berkhof. Ten Have, Baarn 1986, 212 pag., prijs f 27,50.

Theologen voeren meestal monologen of discussiëren met anderen op afstand. In "Vroom en radikaal" komt het tot een echt gesprek tussen evangelikale- en basisbeweging in de persoon van Evert van der Poll en Jurjen Beumer. Een gesprek ook met de kerk(en), vertegenwoordigd door prof. Henk Berkhof. Het proces van toenadering wordt vergemakkelijkt omdat in beide bewegingen nieuwe stromingen zijn ontstaan welke wederzijds herkenbaar zijn. Berkhof die als katalysator en "pontifex" optreedt betoogt dat die bewegingen nodig zijn om de kerken van hun lauwheid-van-het-midden te genezen. En omgekeerd dat die bewegingen de kerk weer nodig hebben om van hun eenzijdigheid te genezen. Om tot de beoogde verandering en vernieuwing te komen zal in de schiefgroei gesnoeid moeten worden. Allen moeten groeien aan elkaar naar sãmengroeien. Bij het opmaken van de balansen houden beide gesprekspartners vast aan wat zij als de kern van hun beweging zien, tonen tegelijk aan gegroeid te zijn voorbij zichzelf. Bij de evangelikalen is de kern vroomheid

uitgegroeid tot "radicale vroomheid" waarin inzet voor socio-politieke bevrijding geïntegreerd wordt in persoonlijke bekeering (hoofdstuk 7). Bij de basisbeweging blijft bevrijding het kernwoord, krijgt echter een dieper fundament door "dieper adem te halen in de christelijke traditie" middels een spiritualiteit van de bevrijding (hoofdstuk 8). In dit kader van wederkerige correctie en aanvulling klinken de bezigde benamingen – "evangelisch", "basis", of ook "hervormd" en "katholiek" – als ze in absolute zin zijn bedoeld wel heel erg pretentius.

Voor de kerkelijke insider is het ongetwijfeld interessant het vernieuwings- en verdiepingsproces in al zijn nuances en overblijvende verschillen na te trekken. Missionair gezien geldt vooral het resultaat. Sámengroeien in vroomheid en radicaliteit is immers een missionaire eis omdat daarvoor het evangelie pas relevant kan worden voor de mens in al zijn aspecten. Het betekent echter geen uniformiteit. Er moet binnen het wezenlijke patroon ruimte blijven voor veelvormigheid in beleving en expressie. Zowel die missionaire eis als de legitieme ruimte voor pluraliteit hebben in het gesprek onvoldoende aandacht gekregen.

Alle drie "woordvoerders" komen uit de reformatorische hoek. Ofschoon de Catholica niet helemaal over het hoofd wordt gezien komt in dit gespreksboek niet tot uiting wat er aan "vroomheid en radicaliteit" aanwezig is binnen de katholieke kerk. Bijvoorbeeld in de "tegenbeweging" gedragen door de groepen religieuzen en leken, tegen verstarring van het kerkelijk instituut en ten behoeve van mensen. In tegenstelling tot wat gesuggereerd wordt (128) voelt de basis daar zich niet geheel in de greep van de top. Daarom al niet omdat de eerste loyaliteit van katholieken noch het Vaticaan, noch de paus of bisschoppen geldt. Dat neemt niet weg dat de katholieken best willen geloven dat er in een episcopale kerkstructuur plaats is voor de Geest. Om daar weer (of meer) zicht op te krijgen zullen er veel gewichtigheden en overbodige lasten weggesnoeid moeten worden. Ook de Catholica zal tenslotte pas echt hervormd, evangelisch en katholiek kunnen worden door en met anderen.

F.J. Verstraelen.

J. van der Lans (Red.), Spiritualiteit; sociaal wetenschappelijke en theologische beschouwingen, Ambo Baarn, 1984, prijs f 29,50.

Deze bundel is samengesteld bij het af-

scheid van W. Berger als hoogleraar godsdienst- en pastorale psychologie in Nijmegen. De vraag aan vijftien, vooral Nijmeegse auteurs om te schrijven over spiritualiteit leverde een buitengewoon interessant en rijk geheel op. De redacteur definieert spiritualiteit als de wijze waarop men met behulp van bepaalde modellen vorm geeft aan de eigen levensbeschouwing, waarin men zich uitzet met grenservaringen. F. Haarsma schrijft over de praktijk van de pastorale troost en de conjunctuur in de pneumatologie. A. Gerritsen beschrijft de weg van Job als een religieus ontwikkelingsproces, uitmondend in een religieuze ervaring. J. van der Lans vraagt zich af onder welke voorwaarden beelden en symbolen heilzaam kunnen werken in de liturgie. H. Faber schrijft over het religieus omgaan met de dood. A. Uleyjn beschrijft de mozaïsche spiritualiteit van Freud. A. Vergote schrijft over deemoed en moed als spirituele voorwaarden voor echte religieuze ervaringen. J. Wijma gaat in op bepaalde methodische vragen bij onderzoek naar religiositeit. J. van der Ven analyseert een achttal diepte-interviews met theologiestudenten die een heilige berg in Sri Lanka beklommen op het aspect van de cognitieve voorwaarden voor religieuze ervaringen. O. Schreuder zet sociologische gegevens over mediterende Nederlanders op een rij. H. Andriessen schrijft, vanuit Erikson, over gezonde en neurotische spiritualiteit en ritualisering daarvan. M. van Uden en G. Mertens willen aan de hand van een casus (rouwverwerking) aan hulpverleners het belang aantonen van aandacht voor iemands religiositeit. A. Knoers heeft het over onderwijskrachten en spiritualiteit op confessionele scholen. C. Aalders schrijft over angst voor seksualiteit en vrouwen als drijfveer voor het krampachtig vasthouden aan de celibaatsverplichting voor priesters. O. Steggink schrijft over het samengaan van erotiek en mystiek bij Teresa van Avila. H. de Loor analyseert de achtergronden van de opkomst en de ondergang van de Oxford-groep in het interbellum. Afscheidsbundels hebben vaak iets van los zand. Ze laten echter ook zien waar allerlei auteurs echt mee bezig zijn. En omdat er, zoals hier, voldoende diepgang is, vergroot de variëteit aan niet al te lange bijdragen de leesbaarheid aanzienlijk. De bundel sluit af met een bibliografie van W. Berger.

Hans Oldenhof

Leonardo Boff, Sint Franciscus van Assisi, tederheid en kracht, Altiora Averbode/Apeldoorn 1984, 215 pag., prijs f 31,50.

Je hoeft niet zoals Boff franciscaan te zijn om te ontdekken welke zeggingskracht de persoon van Franciscus nog steeds heeft. Boff schept met zijn boek helder water uit de spirituele bron die de Poverello was en is. Het is geen heiligenleven zoals dat van Van Doornik. Boff schrijft vanuit zijn ontmoeting met Christus en met Franciscus onder de armen in Brazilië en hun basisgemeenschappen. Zijn centrale stelling luidt dat daár de idealen en de geloofsbeleving van Franciscus opnieuw tot leven komen. Hij trekt een parallel tussen de maatschappelijke ontwrichting in de 12e en de 20e eeuw en wil aangeven dat de spiritualiteit van Franciscus, zijn "tederheid en kracht" ook nu een alternatief vormen voor de verdwazing van onze nu door de logos gedomineerde en daarom zo irrationele cultuur. In zijn analyse van de westerse cultuur maakt Boff gebruik van notities van filosofen zoals Ladière en psycho-analytici als Rollo May en Jung. Aan de klassieke antropologie ontleende begrippen als eros en agape, animus en anima, logos, pathos en epithumia spelen een grote rol. Boff's theorie over het mannelijke en het vrouwelijke (mannen moeten het vrouwelijke integreren en omgekeerd) lijkt me te onkritisch t.a.v. patriarchale verhoudingen. De vertaling van het boek is verder soms wat slordig (zo schreef Marx niet "het kapitalisme" en wordt van ene Jacoba een broeder gemaakt). Dit werk van Boff bevat geen droge cultuurkritiek, want het is doorspekt met zeer illustratieve anekdotes over en citaten en teksten van Franciscus. Zeer de moeite van het lezen waard.

Hans Oldenhof

Henri Nouwen, Gracias, dagboek uit Latijns-Amerika, Ambo, Baarn 1986, 200 pag., f 29,50.

Nouwen, priester en bekend om zijn boeiende publikaties over spiritualiteit, maakte eind 1981 na tien jaar hoogleraarship in New York een reis van zes maanden door Bolivia en Peru om Spaans te leren en vooral om, zoals hij zegt, een antwoord te zoeken op de vraag of hij door God geroepen werd om in Latijns-Amerika te gaan wonen en werken. Hij ontmoette tal van boeiende mensen en het leek erop dat hij in Lima zou kunnen gaan werken. Het boek bevat veel inkijkjes in de kerk van de armen. Dat Nouwen na terugkomst zijn reiservaringen en zijn innerlijke worsteling in de V.S. heeft willen publiceren lijkt me begrijpelijk. Een vertaling nú in het Nederlands bezorgt me echter gemengde gevoelens. Nouwen is namelijk wel twee jaar

hoogleraar geweest en leeft nu in Frankrijk in de gemeenschap van de ark. Dit gegeven doet bij mij het vermoeden rijzen dat dit dagboek juist door zijn egodocument-karakter eerder een blokkade is geworden om in Peru te gaan werken dan een echt evaluatief moment. Mij lijkt dat als God werkelijk iemand roept naar de kerk van de armen, een dagboek (of een bundeling van nieuwsbrieven) pas echt interessant wordt als hij of zij werkelijk een tijd aan de slag is geweest.

Hans Oldenhof

Capucijns redactiecollectief, Minderbroeders-capucijnen in Nederland zoeken naar nieuwe wegen en vertrouwen in de toekomst, Luyten, Amstelveen, 1985, 163 pag., f 21,50.

Eén van de in omvang weliswaar uitgedunde maar nog springlevende takken van de oude franciscaanse beweging is de orde van capucijnen, die sinds de vestiging van vier leden in 1585 in de Lage Landen actief is. Een van de bijzondere trekken van de katholieke kerk is dat ze een grote variëteit aan "spiritualiteiten" kent. De talrijke ordes en congregaties belichamen deze variëteit, hoe intern verdeeld ze ieder voor zich ook kunnen zijn. Franciscanen en in het bijzonder de capucijnen kenmerken zich vandoord door hun volksheld en eenvoud. "Stilte, gebed, eenvoudige arbeid, meer gewoon maar doen dan praten erover" staat er o.a. in de wervingsadvertentie, die regelmatig in kranten en tijdschriften verschijnt. Ongecompliceerdheid hoeft echter niet te leiden tot gebrek aan diepgang en visie. Daarvan getuigt deze zeer leesbare bundeling van artikelen, brieven en interviews. Historische informatie over de activiteiten van de orde in Nederland maar ook overzee (o.a. Indonesië, Chili en Tanzania) voedt niet de nostalgie maar wordt geboden in het kader van het zoeken naar nieuwe wegen, die in feite ook gegaan worden. Een goed beeld van een inoefenplaats van missionaire spiritualiteit.

Hans Oldenhof

Ton Smits e.a., Religieuzen in de Rooms-Katholieke Kerk van Nederland, visies en standpunten, Luyten, Amstelveen, 1985, 117 pag., prijs f 19,50.

In de tijd voorafgaande aan het pausbezoek besloot de (overkoepelende) Konferentie Nederlandse Religieuzen (K.N.R.) een persmap met korte artikelen samen te stellen voor de vele journalisten die Nederland zouden bezoeken. Deze is nu als boek uitgegeven. De centrale vraag was: wat

vinden wij belangrijk om over de katholieke kerk in Nederland te zeggen? Zeventien representatieve auteurs schreven een bijdrage over een bepaald thema. Over allerlei zaken is geen eenstemmigheid. Wel ziet de KNR "dat zich onder religieuzen een stroom aftekent die solidariteit uitdrukt met een open kerkgemeenschap waar voor ieder plaats is" (9). Begin 1984 waren er 17.629 vrouwen en 6.330 mannen lid van actieve ordes en congregaties, en 344 mannen en 1.044 vrouwen hoorden bij abdijen. Hierbij zijn nog niet meegeteld de 4.279 Nederlandse missionarissen in het buitenland. De gemiddelde leeftijd is echter 65 jaar. Al is er dus een sterke vergrijzing, de inbreng in en buiten parochies aan de kerk is enorm. Vele religieuzen herkennen zich in de uitgangspunten van de "8 mei-beweging". Geheel in deze lijn zijn de artikelen geschreven; over o.a. de inbreng in school- en parochiecatechese, in de vredes-, vrouwen- en derde wereldbeweging en vele andere vormen van maatschappijkritische diakonie. Ook over de invulling van de geloften van armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid. Over het staan binnen de kerkelijke polarisatie, en over meditatie en gebed (onder de titel "Sleutelen aan affectieve onderontwikkeling"). Het zijn geen uitvoerige verantwoordingen, maar geven wel de visies en standpunten weer van de meeste beleidsmakers en van de jongere generatie.

Hans Oldenhof

Jan van Heerde, Bidden zonder gebeden, Ten Have, Baarn, 1986, 126 pag., f 17,90.

Katholieke kerken zijn meer bid-kerken, protestantse meer zit-kerken, aldus Jan van Heerde (107). Feit blijft dat velen, katholiek of protestant, "zitten" met het gebed. Dit boek is een gids voor een ieder die "al dat gebed" (8) moe werd en op zoek is naar (voor hem/haar) authentieke wegen van religieuze expressie.

Diverse (nieuwe) vormen van gebed worden besproken zoals het antropologische gebed (waarbij de aandacht niet zozeer op God als wel op de – te veranderen instelling – van de biddende mens gericht is) waarvoor schrijver reeds wortels bij Augustinus ontwaart, het gebed in de procestheologie, het Jezus-gebed uit het oosterse christendom (78 – wel erg kort behandeld evenals het "bidden in de Pinksterbeweging").

Schrijver raadt ons aan vormen van gebed die ons niets zeggen, voorlopig te laten liggen en ons toe te leggen op wat we wel kunnen. Zijn eigen "gebedsboeket" – ge-

kozen uit de traditie – bestaat uit: stilte, bidden in de christelijke gemeenschap (kerk), voorbede, meditatie, pelgrimchap (maar dan bij voorbeeld naar de kathedraal van Romero in El Salvador), en – als wens – een totaal vernieuwde oecumenische rozenkrans. In het slothoofdstuk komt "bidt zonder ophouden" (2 Thes. 5,17) ter sprake. Bidden is voor schrijver "een fundamentele houding tegenover het leven", het optimisme van de gelovige mens dat niet uitgaat van de ontmoedigende realiteit maar van de belofte van het Koninkrijk van God (125). Maar moet dat "bidden met je hele bestaan" – juist om niet tegen de vlakte te gaan – niet soms meer met "bidden in woorden op vaste tijden" gevoerd worden dan schrijver suggereert? Een sympathiek boekje dat niets oplegt, maar mogelijkheden uitlegt en aanreikt.

Gerdien Verstraelen-Gilhuis

John de Gruchy, Cry Justice! Prayers, meditations and readings from South Africa, Orbis, Maryknoll, 1986, 261 pag., \$ 6.95.

Als de vigeboom niet bloeit, het veld ligt te klagen onder een lege lucht (cf. Hab. 3,17, Liedboek 448,4), kunnen devotieone dagboekjes een mens water geven om verder te gaan. Zo'n boekje is **Cry Justice**, een bloemlezing van gebeden, schriftlezingen en meditaties uit Zuid-Afrika.

In een inleidend hoofdstuk gaat schrijver in op de potentiële macht van het gebed in relatie tot sociale transformatie. Hij doet dit aan de hand van het verhitte debat over de oproep van de Zuidafrikaanse Raad van Kerken "te bidden voor de beëindiging van het onrechtvaardige (apartheids) bewind" van juni 1985 (die op 16 juni 1986 in de hele wereld inclusief Nederland – cf. p. 319 boven – navolging vond). Dit gebed is voor schrijver analoog aan de klassieke bede uit het "Onze Vader": *verlos ons van het kwaad* (37).

In zijn voorwoord verwijst Desmond Tutu naar de diepe religiositeit van de Afrikaanse mens. "Onze politieke vergaderingen worden begonnen en besloten met gebed en nationale liederen, die geen chauvinistische composities zijn, maar smeekbeden tot God om Afrika en haar kinderen te zegenen" (12).

Gerdien Verstraelen-Gilhuis

J.D. te Winkel, Onder een bloedrode hemel. Hoop en wanhoop in de pop, Boekencentrum, 's Gravenhage, 1984, 122 pag., prijs f 15,90.

Om begrip en gesprek te bevorderen over

popmuziek – bij jongeren populair –, schreef dr. Te Winkel een prima introductie in de pop en de beleving daarvan. Hij maakt de wereld van de pop toegankelijk door popgroepen en -sterren te vragen naar hun boodschap. Hoe kijken zij aan tegen het leven, de wereld, de medemens, de natuur, de toekomst? Popmuziek blijkt meer te zijn dan amusement. In de pop wordt eigensoortig gereageerd op het bestaan van hier en nu. Dikwijls cynisch, nihilistisch en wanhopig, maar ook met heimwee en hoop. Zinloze herrie is de pop niet. Te Winkel kijkt naar de uitingen van hoop en wanhoop en geeft via deze indicatoren gezicht aan vele namen en nummers van popartiesten en bands. Expressief uiten zij hoop of wanhoop over de wereld die "bad land" (slecht land) is. Ook de "kleine" wereld van persoonlijke relaties en kleinschalige verhoudingen wordt in de pop aan de orde gesteld. Als uitweg voor het bedreigde, platgewalste of vernederende bestaan, wordt gewezen naar het bovenmenselijke, soms naar het onmenselijke, dikwijls ook naar de mens zelf. Wie door uiterlijke vormen van geluidsvolume, lichteffecten, harde taal en kleding heen ziet, ontdekt een warmklopend hart voor echt leven. Namen gaan leven. Om enkele te noemen: Iron Maiden, Mothers of Invention, Sex Pistols, Doe Maar (groepen); Mick Jagger, Bruce Springsteen, Randy Newman, Boudewijn de Groot (sterren). De Beat komt ter sprake, uitgebreid ook de Reggae, Punk en Heavy-Metal. Te Winkel kijkt eigen tijd te verstaan en hij slaagt erin deze begrijpelijk te maken voor anderen. In het boekje had iets meer elementaire informatie kunnen staan bijvoorbeeld over de herkomst van de naam "pop", de kenmerkende muziek-instrumenten, de stromingen waaruit de pop oorspronkelijk is ontstaan, de allereerste popmuziek uit de jaren vijftig (Rock 'n Roll, Twist, Soul).

De vier interviews in het boekje zijn alle van (jonge) mannen uit de middenklasse. Waarom geen vrouw, waarom geen stem uit andere milieus, waarom geen interview van een oudere die popschuw is? Waarom wordt wel beschreven hoe "punks" eruit zien, maar niet waarom zij er zo uitzien? De introductie in de pop via signalen van hoop en wanhoop blijkt goed te werken, maar doet de feitelijke pop-indeling te weinig recht (naast de commerciële en religieuze pop is er de politieke-, maatschappij- en cultuurgerichte pop). Een uitstekend boekje voor ouderen en jongeren die willen leren elkaar te verstaan via de pop.

G. Siebert

Heleen Crul (Red.), Uit naam van de Godin. Een oproep tot (innerlijke) emancipatie. Gottmer Haarlem, 1985, prijs f 27,50.

Deze eerste Nederlandse bundel over de Vrouw met de duizend namen tekent de toenemende belangstelling van vrouwen, en enkele mannen, voor de Godin. Centraal staat de vraag hoe Zij een bewuste bron kan zijn voor de persoonlijke en spirituele groei van vrouwen en mannen. De antwoorden in deze bundel zijn heel verschillend. Sommige auteurs zijn uitdrukkelijk op zoek naar een feministische spiritualiteit, anderen gaan uit van Zen-boeddhisme of hindoeïsme of voelen zich thuis bij theosofie en kabbala. Zijn voor enkele auteurs jodendom en christendom überhaupt onbelangrijk, voor de meesten zijn deze tradities ongelooftwaardig geworden toen zij ontdekten dat zij er als vrouwen geen eigen ruimte hadden of kregen. Beperken de mannelijke auteurs zich tot rijk geïllustreerde overzichten, de vrouwelijke gaan vaak op persoonlijke wijze op de bovengenoemde vraag in. Zij schetsen elk een bepaalde gestalte van de Godin, vertellen wat Zij voor haar betekent en voor ons vrouwen of westerlingen kan betekenen. Zo komen de (voor-) Griekse Demeter, Persephone, de hindoeïstische Kali, de door het orthodoxe jodendom verstoten Lilith en de oud-Egyptische Nuit weer tot leven. Het accent ligt niet op het moederlijke van de Godin, maar vooral op haar vermogen tot transformatie en integratie van dat wat in een patriarchale christelijke cultuur als negatieve pool binnen elkaar uitsluitende tegenstellingen wordt gezien. De agressie van Kali en de seksuele energie van Lilith (beide zwarte godinnen) kunnen de tekortgedane dochters van Eva en Maria helpen om haar innerlijke krachten als vrouw te ontdekken. Ondanks de hier en daar wat al te individuele en elitaire benadering een lezenswaardige bundel.

Dorry de Beijer

Sharon D. Welch, Communities of Resistance and Solidarity. A feminist theology of Liberation. Orbis Books, Maryknoll, New York, 1985, 102 pag., \$ 7.95.

Twee basisinzichten bepalen de gehele analyse die S. Welch doorvoert. 1) Als blanke, westerse vrouw leeft zij in de spanning van een dubbele identiteit: ze is tezelfdertijd verdrukte en verdrukker. 2) Haar ideeëngoed wordt gekenmerkt door een intrinsiek relativisme, dat universele waarheidsaanspraken en hun ideologisch functioneren wil ontmaskeren.

De weigering van Michel Foucault één universeel systeem als ordening van ervaringen te aanvaarden, vormt een van de pre-supposities van haar theologiseren. Ze spitst haar aandacht toe op de relatie tussen het discours van het geloof en de sociale en politieke structuren, op de macht van taal en ideeën en de wijze waarop deze in sociale en politieke netwerken zijn ingebed.

Dit intrinsiek relativisme is fundamenteel: ook bevrijdingstheologieën ontsnappen er niet aan. Een identificatie van bevrijdingstheologie als authentiek christelijk betekent zoveel als de temporaliteit van het theologische discours ontlopen (52). Indien er iets universeels is in het menselijk bestaan, dan is dit de onbekwaamheid tot gemeenschapsopbouw en rechtvaardigheid (88). Doch deze basisoptie leidt zeker niet tot immobilisme, integendeel. Welch' kritiek op universele waarheidsaanspraken, haar keuze voor een particuliere approach zijn gegrond in actuele ervaringen van opstanding. Het is de contrastervaring van de *memoria passionis* enerzijds en concrete ervaringen van een niet-seksistische existentie anderzijds die haar aanzetten tot een praxis van bevrijding. De dialektiek tussen het intrinsieke relativisme en het ethisch-normatieve karakter van een bevrijdingstheologie en -praxis komt in dit boek scherp tot uiting.

Veerle Draulans, Leuven

D. Dijk e.a. (red.), Vrouw/Religie/Macht. Uitg. Meinema, Delft, 1985, 137 pag. f 23,50.

In dit boek worden auteurs van verschillende wetenschappelijke disciplines (theologen, godsdienstwetenschappers, culturele antropologen) aan het woord gelaten. De vraag die ze zich allemaal gesteld hebben, is: "Hoe beïnvloedt religie de machtsrelatie tussen mannen en vrouwen?" Ontlenen vrouwen inspiratie aan haar religie om daarin de nodige verbeteringen aan te brengen? Of is religie een sta-in-de-weg, als het erom gaat een grotere machtsgelijkheid in de verhouding tussen de seksen te bereiken?

Voor de beantwoording van deze vraag wordt naar de positie vrouwen en mannen uit verschillende delen van de wereld en van verschillende religieuze gemeenschappen gekeken: via gesprekken van Nederlandse protestantse vrouwen tussen 30 en 60 jaar, Botswaanse vrouwen uit de Independent churches, de visie op vrouwen in de Hare Krisjnbeweging, de rol die "de vrouwenkwestie" speelt in de discussie

over islamisering in Pakistan, de manier waarop de bezetenheid door geesten een rol speelt in de man-vrouw-verhouding in boeddhistisch Sri Lanka en "volkskatholiek" Brazilië en de kijk die menstruatietaoebes bij bosnegers onthult op vrouwelijke seksualiteit, wordt de machtsvraag aan de orde gesteld.

Door deze grote variatie in situaties, problemen en de oplossingen die mensen voor deze problemen kiezen, is het soms moeilijk de rode lijn van de centrale vraagstelling vast te houden. Toch zijn er wel degelijk punten van overeenkomst. In de inleiding wordt erop gewezen, dat mensen overal godsdienstige redeneringen gebruiken om aan te tonen, dat de in hun samenleving gehanteerde verschillende rolpatronen tussen mannen en vrouwen een "natuurlijke" en van God(en) afgeleid gegeven is. Ook universeel lijkt te zijn, dat vrouwen zich distantiëren van de definitie van "vrouwelijkheid", die door mannen in de samenleving is verzonnen, en door de godsdienst wordt gesanctioneerd. Godsdienst kan dus op twee manieren werken: hij kan gebruikt worden om de maatschappelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen (die meestal in het voordeel van de mannen uitvalt) te rechtvaardigen, maar hij kan vrouwen ook een steuntje in de rug geven bij hun verzet tegen deze ongelijkheid.

Als bewust godsdienstige vrouw herken ik in mijn eigen godsdienst (het christendom) die beide kanten: de lijn, die ons leert dat we ons leven moeten accepteren zoals het nu is, en de lijn die ons leert, dat we op weg zijn naar iets nog beters en mooiers, en dat we ons bij de bestaande situatie juist niet moeten neerleggen. Het is boeiend te ontdekken, dat mannen en vrouwen van andere godsdiensten, in andere culturen, toch telkens met dezelfde vragen worstelen.

G.M. Speelman

Richard Shaull, Heralds of a new reformation. (the poor of South and North America), Orbis Books, Maryknoll, New York, 140 pag., 1984, prijs \$ 8,95.

Shaull heeft een helder en bezielend boek geschreven, waarin hij de belangrijkste thema's uit de Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie schets voor niet-theologen in de "eerste" wereld, met het doel dat zij gaan zien hoe zij als christenen in Noord-Amerika en West-Europa deze uitdaging kunnen en moeten oppakken in eigen situatie. Shaull weet waarover hij schrijft. Als hoogleraar aan het theologisch seminarie van Princeton heeft hij zich jarenlang met

de bevrijdingstheologie bezig gehouden. Maar toen hij ontdekte dat de nieuwe reformatie, die hij in Zuid-Amerika ziet aanbreken, alleen kan komen door het getuigenis van christenen die steun geven aan de mensen in de marge van de samenleving, gaf hij zijn professoraat op en ging het leven van de armen delen.

Iedere tijd en veranderende situatie, stelt Shaull, vraagt om een nieuw hermeneutisch principe vanwaaruit de Schriften in de eigen actualiteit verstaan en geconcretiseerd kunnen worden. Voor Luther was dat de rechtvaardiging door het geloof, voor Calvin de souvereiniteit Gods.

Volgens Shaull gaat het er nu om te zien dat God in de geschiedenis verlossend handelt om zo de onderdrukten te bevrijden. Hij laat zien hoe dat tot een nieuw en indringend verstaan leidt van de geschiedenis van Israël als volk van bevrijde slaven, van de profeten en hun roep om gerechtigheid, van Jezus als Messias van de armen en van Paulus en andere Nieuwtestamentische auteurs als boodschappers van de bevrijding in de crisis van een wereldrijk. Ook onze wereld verkeert in een crisis. De armen en hun strijd moeten in het hart staan van onze interpretatie van wat er geschiedt in natuur en geschiedenis. Wij dienen daartoe de samenleving niet van bovenaf maar van onderop te bekijken met de ogen van de onderdrukten om zo de situatie met hen als ondraaglijk te ervaren. Shaull kan daar authentiek over meepraten. Dat maakt zijn appèl des te indringender.

Praktisch betekent deze kijk op het begin van de nodige nieuwe reformatie voor hem: het opkomen voor een nieuwe economische orde in de arme en in de rijke landen en het oprichten van basisgemeenschappen, die luisterend naar en levend met de armen een nieuwe levenswijze ontwikkelen (zoals bijvoorbeeld groepen religieuzen in de V.S. doen en aan protestantse kant de Sojourners). Shaull gelooft, dat zij daarmee de grondslag voor een nieuwe sociale orde kunnen leggen. Dat zal een lang en pijnlijk proces zijn. Wie daarin meedoet heeft ook veel lijden te verwachten. Ook daar weet Shaull over mee te praten. Ik denk dat Shaull's mening dat deze religieuze beweging het centrum van en de machtigste politieke veranderingskracht in dit vernieuwingsproces zal zijn te optimistisch is. Dat geldt wellicht wel voor Zuid-Amerika waar de bestaande christelijke volksvroomheid de hele cultuur nog stempelt. Maar in gesecculariseerd West-Europa zullen basisgroepen en ook zich vernieuwen-

de kerkelijke gemeenten maar een marginale rol kunnen spelen. Dat neemt echter niets wég van Shaull's indringende appèl. Wie het leest is er niet zo maar vanaf. De verleiding is groot om veel citaten over te schrijven. Eén, dat mij op dit moment sterk aanspreekt: "Ik vind het gemak waarmee regeringsfunctionarissen en anderen een hoog werkloosheidsniveau draaglijk vinden, zo lang als de economie maar bezig is zich los te maken uit de recessie, diep verontrustend (111)".

Freek N.M. Nijssen

Catie te Dorsthorst, Stan Fritschy, Jan Heijke e.a., Verwijlen onder de Bodhiboom. Ontmoetingen op Sri Lanka. Het Witte Boekhuis, Bolsward 1985, 228 pag., f 29,50.

In een aardig reisverslag, zonder pretenties en verlucht met pentekeningen van Jan Heijke, vertellen de auteurs – studenten en docenten van de theologische faculteit in Nijmegen – over hun ervaringen en overwegingen tijdens hun studiereis naar Sri Lanka, maart/april 1983. Opvallend is hoezeer deze reis voor de betrokkenen ook een reis naar zichzelf is geworden.

Deel I begint met een interessante zelfgetuigenis van Aloysius Pieris. Zijn centrale gedachte is, dat het christendom door de religies van Azië gedoopt moet worden – zoals Jezus zich door Johannes liet dopen – voordat het voor Azië van betekenis kan worden. Zo is zijn eigen levensverhaal. A. Scheer vertelt over ervaringen met de boeddhistische meditatie in de Rockhill-hermitage, waarin leren omgaan met jezelf centraal staat. Wat overdreven lijkt me zijn stelling, dat het boeddhisme de meest geëigende religie voor Sri Lanka is, meer dan hindoeïsme en christendom (57). Daar is toch minstens de eeuwenlange wisselwerking tussen de mensen en de boeddhistische cultuur debet aan.

Deel II over de positie van de vrouw – zo sterk bepaald door gedachten over religieuze onreinheid – en haar uitbuiting in de vrijhandelszone bij Colombo, geeft niet veel informatie, evenmin het artikel over de rassenenlusten van zomer 1983, maar het duidt wel de verlegenheid aan waarin je terecht komt bij een concreet bezoek met open oog en oor voor de omstandigheden. Het meest interessant in deel III is de beschrijving en bespreking van de Tamil-eucharistieviering in Jaffna, waarin vooral opvalt hoezeer de viering een religieuze oase kan zijn, meer zuiverend dan belerend. Kan deze liturgie bijdragen als inspiratiebron voor het stichten van recht, vrede en wel-

zijn – vraagt Scheer. Helaas geeft Oldenhof in zijn missiologische reflectie hier geen duidelijk antwoord op. Tenslotte tekent J. Mol in deel IV vanuit zijn eigen ervaringen in Zaïre een contrast tussen Azië en Afrika met de prikkelende maar nuttige vraag, in hoeverre de marginale schriftloze volkeren als de Vedda's in de jungle van Sri Lanka eenzelfde soort onderdrukking hebben ondergaan als de schriftloze volkeren in Afrika.

H.E. Schouten

Arie N. Ipenburg, Lubwa. The Presbyterian Mission and the Eastern Bemba, Historical Association of Zambia/Multimedia Zambia, Lusaka 1984, 50 pag., K. 3,50. Deze brochure van de Historical Association of Zambia (H.A.Z.) werd uitgegeven ter gelegenheid van de 60e verjaardag van President Kenneth Kaunda. Lubwa is de voormalige Scotse zendingsstatie, waar zijn ouders – David en Ellen Kaunda, afkomstig uit Malawi – in 1905 begonnen met de opbouw van een christelijke gemeenschap en het uitzetten van een netwerk van schooltjes. Na acht jaar kregen zij daarbij de hulp – of beter, de directe supervisie – van een Schotse zending. Lubwa is niet alleen vanwege Kaunda interessant. Het is ook de bakermat van de Zambiaanse profetes Alice Lenshina Mulenga (vgl. *Wereld en Zending*, 14, 1985, 193, 226-233).

At Ipenburg, die gedurende drie jaar via D.O.G. in Lubwa als leraar werkzaam was en daarna in Mindolo werkte, is bezig met een dissertatie over Lubwa, een statie die ook vanwege haar bijdrage op educatief gebied grote bekendheid kreeg. Deze H.A.Z.-brochure die in Zambia op ruime schaal verspreid is, is een geslaagde voorproef van de vollere maaltijd die de auteur nog voor ons in petto heeft. Een kleinigheid die bij de vervolgstudie verbeterd kan worden: het is te mooi om waar te zijn, dat de Dutch Reformed Church Mission in 1945 in Chitambo aanwezig was bij de inauguratie van de Church of Central Africa en daar deelnam aan de communie (29). Ook in de door schrijver opgegeven bron (Bolink) – die zo iets zeker geregistreerd zou hebben – is hierover niets te vinden. Het boekje is verlichtigd met enige oude zendingsfoto's.

Gerdien Verstraalen-Gilhuis

Boekaankondigingen

Olav Guttorm Myklebust, Én van den Første. Studier og tekster til forstaelse av H.P.S. Schreuder, Gyldendag Norsk Forlag, Drammen 1986, 319 pag. Met bijdragen van C.M. Doke en Ernst Dammann over de linguïstische arbeid van bisschop Schreuder.

Volker Stolle, Kirche aus allen Völkern, Luther-Texte zur Mission, Verlag der Ev.-Luth. Mission Erlangen 1983, 95 pag.

Karl Müller, Friedrich Schwager (1876 - 1929), Pionier Katholischer Missionswissenschaft, Studia Instituti Missiologici SVD Band 34, Steyler Verlag, Nettetal 1984, 207 pag. DM 29,50. Een biografie van de missioloog Friedrich Schwager, initiatiefnemer tot de oprichting van het **Zeitschrift für Missionswissenschaft**, een biografie die – aldus het persbericht van de Steyler Verlag – eerder tot stand gekomen zou zijn, zo Schwager niet op vijftigjarige leeftijd naar het protestantisme overgegaan was. Karl Müller SVD had de moed het taboe rond zijn vroegere ordegenoot te doorbreken.

Hans Ruedi Weber, Immanuel, The Coming of Jesus in Art and the Bible, Eerdmans, Grand Rapids/WCC, Geneva, 1984, 122 pag., Sfr. 27,50.

Visuele verbeeldingen van het leven van Jezus volgens de vier evangelisten door kunstenaars uit vele culturen door de eeuwen heen.

Theo Witvliet, A Place in the Sun. An Introduction to Liberation, Theology in the Third World, Orbis, Maryknoll 1985, 182 pag. \$ 8,95.

Zie de recensie van de eerdere Nederlandse uitgave in **WZ**, 14 (1985), 191.

Asia and the Pacific. A Directory of Resources, samengesteld door Thomas P. Fenton & Mary J. Heffler, Orbis, Maryknoll 1986, 137 pag. \$ 9,95.

Een handboek betreffende organisaties, boeken, pamfletten, bladen, audiovisuele hulpmiddelen en ander bronnenmateriaal over Azië en de Pacific, bedoeld voor zowel wetenschappers, onderwijsmensen als leden van actie-groepen.

Madagascar, Argentinië en Oeganda, Landenmappen van de NOVIB, Den Haag, prijs f 9,50.

Bob Papelard, Tien korte verhalen over bevrijding, serie Bijeenpublicaties no. 42, Den Bosch z.j. f 10,--.

"Pablo is geen historisch figuur. Maar wie rondreist door Latijns-Amerika kan hem daar ontmoeten in ieder land en bij ieder volk".

Ed de la Torre, Gevangen en vrij, Bijeenpublicatie nr. 36, 152 pag., Den Bosch 1985, f 17,50. Zie het artikel van Hans Schraivesande, elders in dit nummer.

Veel gestelde vragen over Nicaragua, uitgave ICCO, 1986, 16 pag., prijs f 2,--.

Recht om mens te zijn – achtergronden en feiten, Allerwegen, 17, 1986/1, prijs f 5,50.

De historische bronnen waaruit de idee van mensenrechten is ontstaan worden blootgelegd. Daarbij komt de bijbel ter sprake maar worden ook ontwikkelingen in het politieke- en maatschappelijke denken getekend.

Bernard Al, Vechten voor mensenrechten, Katholieke Bijbelstichting, Boxtel 1985, 83 pag.

Clifford Hill, A prophetic People, Collins, Fount Paperback London 1986, 156 pag., £ 2.95.

Missie-Zendingskalender 1987. Bijbelverhalen gebatikt in India, uitgegeven door het CMC, Oegstgeest en de NZR, Amsterdam, prijs f 7,50.

De Indiase theoloog, dichter en schilder dr. P. Solomon Raj maakt gebruik van de kunstvorm "batik" wanneer hij uitdrukking wil geven aan datgene wat hem treft in de bijbel. In deze kalender staan 12 batiks van Solomon Raj afgedrukt. Het zijn evenveel voorbeelden van een versmelting van westers christendom en hindoe-cultuur. Voor de toelichting op de achterkant van de kalenderpagina's is gebruik gemaakt van teksten uit het India-nummer van **Wereld en Zending** (1985/2), met name uit de bijdrage van J. D. Gort. Hieronder treft u een illustratie aan uit de kalender.

English Summaries

Spirituality as Transformation

Frans J. Verstraelen introduces the theme "spirituality as transformation". There is a creative tension between inner and outer transformation. Christian spirituality is a way of living the Gospel, which leads to transformation of Christians and their community (church), and which is oriented toward transformation of the world. In the power of the Spirit of Jesus Christ it is tuned to the values of God's kingdom: justice, peace and joy. Spirituality as transformation can be termed spirituality for combat against conformance; it is a missionary spirituality because it invites people to make a choice.

Pierre Mesters describes the catholic missionary spirituality of the past, and today's missionary spirituality. The new missionary spirituality requires training and new training places. There is pluriformity in the new missionary spirituality and this pluriformity is due mainly to the difference of personalities among those participating.

Jan van Butselaar points out that, though the word is not very common in the Protestant vocabulary, spirituality as a reality can be discerned in the various branches of Protestantism in the Netherlands e.g. in Mennonite, conservative Protestant, pietist and revivalist circles. Today a new type of missionary spirituality is to be found in e.g. small mission workshops, and in the Christian peace movement.

Evert van der Poll describes evangelical spirituality. Its central motive is a concern for personal relationship with the Lord. Evangelical Christians will accept social responsibility and social action, provided they need not give up the central focus of their spirituality.

Hans Oldenhof reports as one of 38 participants on the "Fast for Nicaragua" that took place during the summer of 1985 in a Amsterdam church. This act of solidarity was organised in support of Miguel d'Escoto, priest and cabinet minister of the Sandinistic government. The author wonders whether a stronger inner transformation from impotence to hope would have taken place if the participants had consciously sought a common religious expression.

Joke Schraivesande's contribution consists of a reflection on the meaning of prayer, based on her interpretation of experiences with groups engaged in non-violent actions in Latin America.

Otto Kroesen's article deals with two questions: 1) Is there any possibility for a change of stance in the churches in the Netherlands in favour of fundamental changes in South Africa? 2) Could spirituality, the spirit by which people live effect such a change of stance? The author argues that combat for spirituality (whereby people are liberated with the help of others and the Other from their one-dimensional captivity) precedes spirituality for combat.

Niek Schuman meditates on God's power in earthen vessels (2 Cor. 4:1-10) and includes a song against powerlessness.

Christa Nieuwboer tries to explain why the 2½ year-old Franciscan Peace-Wake taking place at the prospective nuclear military base at Woensdrecht (NL) continues to have appeal. Such clarification is both necessary and at the same time difficult because of the many contrasts represented in this movement. These contrasts, though confusing, are relativized by the urgency of the present situation, a paradoxical situation in which human existence is threatened and by which people are aroused to enthusiasm and passion.

Drawing their conclusion from the Vancouver Assembly (1983) statement that the production, stationing and use of nuclear weapons are a crime against humanity, **Henk Kossen** and **Eizelen Kossen-Offenhuis** refused in an act of civil disobedience to pay that part of their taxes that is used to support the Dutch defence system. With the help of the mass media they were able to air their views in the current ideological battleground. A liturgical celebration on the occasion of the confiscation of some of their goods gave them the opportunity to witness to their deepest motives of their action.

Annemarie Brugman describes a way in which women celebrate liturgy as a trainingplace for life and faith. Spontaneity and creativity are the characteristics of the liturgical celebration; the scriptures are read with new eyes, new names for God are discovered and new songs are composed.

Annemie Luyten describes the role played by **De Vijgeboom** (The Fig-tree), a Belgian

journal devoted to spirituality for combat, based on meditation and information, and meant to mobilise people for transformational action.

Proceeding from his experience of Carmelite spirituality **Alfons Kroese** describes his encounters with young people in coffee-houses and their longing for depth and meaning notwithstanding their outward cynicism. He has discovered a large gap between these youngsters and the church in terms of symbols they employ to denote the forces that keep us alive, and he sees as his task to participate in the search of young people for new forms of religious expression.

Dolf Coppes, a former politician and priest, introduces his method of psychosynthesis, by means of which he tries to bring groups of people into contact with their own creative personal centre, and through that contact to an encounter with their origin, God. He often uses biblical metaphors such as Moses' ascent to the top of Sinai. Many people wanting to work for liberation benefit from this search for discovery of the positive forces of the soul.

Hans Schravessande describes the spirituality manifested in the letters written by Frei Betto, Karl Gaspar and Ed de la Torre from their prisons to which they were sent because of their political engagement. The character of their spirituality is surprisingly similar: a spirituality of liberation originating from a real choice for the poor and a praxis of shared life with them. These three men continue a long tradition of letters from prison written by Christians.

Bernard Rootmensen reports on the first meeting in the Netherlands of a nation-wide Missionary Collective in which concerned Christians are trying by means of a movement a of cultural disobedience to provide a new impulse for a meaningful confrontation with the crisis in church and western civilisation.

Wim Wouters gives an impression of an international Youth conference organized by the White Fathers and aiming at creating more room for international solidarity.

Wiel Eggen reflects from Ghana on Matthew 22, 21 from the point of view of a missionary option for the life and needs of young people.

Inhoudsopgave jaargang 15, 1986

Thema's

Het uur van de waarheid. Consultatie over Zuid-Afrika van de Raad van Kerken in Nederland	1- 73
Doorbraak in denken over interreligieuze dialoog?	97-167
Missionaris, boodschap en cultuur. Antropologische en missiologische verkenningen	193-249
Spiritualiteit als transformatie	281-384

Artikelen

<i>D. de Beer</i>	Verwachtingen in Zuid-Afrika ten aanzien van effectieve oppositie tegen apartheid	32- 36
<i>B. Boer</i>	Steunt uw geld apartheid?	87- 89
<i>A. Brugman</i>	Vrouwen vieren liturgie	329-332
<i>G.J. van Butselaar</i>	Missionaire spiritualiteit, P.G.	290-295
<i>D. Coppes</i>	De heilige berg	343-347
<i>A. Droogers</i>	Wie terugkoppelt moet de boemerang verwachten. Over kerk, macht en afhankelijkheid	168-175
<i>W. Eggen</i>	De moeilijke weg terug naar "de ander"	228-234
<i>W. Eggen</i>	Kinderlijk missionair	363-370
<i>B. Finca</i>	In de crisis ligt onze bevrijding	75- 77
	Tekst verklaring van Harare	74
<i>J. de Haan</i>	Harare: Resoluties maken nog geen revolutie	78- 82
<i>P.B. Hardjasoemarta</i>	Moslams en christenen in Indonesië	131-138
<i>A.H. van den Heuvel & V. Berkhof-de Lange</i>	"Het uur van de waarheid" - consultatie over Zuid-Afrika van de Raad van Kerken in Nederland	1- 73
	Tekst van het Kairos Document	9- 31
<i>W. Kistner</i>	Analyse van de Zuidafrikaanse situatie	40- 41
<i>P. Kloos</i>	Het oordeel van een antropoloog over zending en missie	199-205
<i>H.B. Kossen & E.C. Kossen-Offerhaus</i>	Weigering van defensiebelasting en het ideologische strijdveld	326-328
<i>A. Kroese</i>	Café en spiritualiteit. Een karmeliet onder jongeren	337-342
<i>J.O. Kroesen</i>	Ver-ander-ing. Narcisme, racisme en spiritualiteit	316-319
<i>L. Lagerwerf</i>	Bibliografie van in Nederland en Nederlandstalig België verschenen missiologische literatuur in het jaar 1985	259-275
<i>J. van Lin</i>	Christenen-andersgelovigen. Knitter's aanzet tot heroriëntatie	104-107
<i>J. van Lin & G. Speelman</i>	Moslams en christenen in Nederland. Uitnodiging tot oecumenisch dialoog	139-147
<i>A. Luyten</i>	Spiritualiteit onder de vijgeboom	333-336
<i>P. Mesters</i>	Missionaire spiritualiteit en haar inoefening	285-289
<i>C. Nieuwboer</i>	Drift en geestdrift. Vredeswake in Woensdrecht	320-325
<i>H. Oldenhof</i>	Vasten voor Nicaragua	302-307
<i>C.M. Overdulve</i>	Cultuur als alibi	235-240
<i>E. van der Poll</i>	Kom tot Jezus en dan nog wat	296-301
<i>J. Roldanus</i>	Een Kameroense kerk tien jaar verder	241-245
<i>B. Rootmensen</i>	Culturele ongehoorzaamheid: landelijk missionair collectief	356-359
<i>S.J. Samartha</i>	De Jordaan oversteken. Naar een christelijke theologie der religies	126-130
<i>S.J. Samartha</i>	De zoutpilaar spreekt	250-251
<i>J.M. Schoffeleers</i>	Een dilemma in de dialoog met etnische godsdiensten	206-212
<i>H. Schravensande</i>	Bevrijdende spiritualiteit vanuit de gevangenis: Frei Betto, Ed de la Torre en Karl Gaspar	348-355

<i>J. Schravessande</i>	Bidden en waken	308-311
<i>H. Lagos Schuffe- negger</i>	Ideologisch gebruik van religie in Chili	252-258
<i>N.A. Schuman</i>	Lied tegen de machteloosheid	313-315
<i>J. van Slageren</i>	Moslims en christenen in België.	151-156
	Aanzet tot gesprek vanuit de VPKB	
<i>J. van Slageren</i>	Het spanningsveld tussen evangelie en cultuur, weerspiegeld in de geschiedenis van een Kameroenees predikant	222-227
<i>J. Slomp</i>	Is Knitter's model in Nederland bruikbaar?	108-112
<i>D. Smith</i>	De Amerikaanse connectie	44- 46
<i>G. Speelman</i>	Indonesiërs en Nederlanders op Bali in discussie over dialoog	148-150
<i>W. Verdonk</i>	Geëngageerde spiritualiteit	42- 43
<i>J. Verkuyf</i>	Contra de twee kernthesen van Knitter's theologia religionum	113-120
<i>F.J. Verstraelen</i>	Het beeld en de beelddragers van God.	121-125
	Een beschouwing bij en voorbij Knitter	
<i>F.J. Verstraelen</i>	Missionaris-boodschap-cultuur in Ghana. Historisch-missiologicalische noties	213-221
<i>F.J. Verstraelen</i>	Spiritualiteit als transformatie	281-284
<i>G. Verstraelen-Gilhuis</i>	Apartheid is haraam	83- 86
<i>G. Verstraelen-Gilhuis</i>	Jodendom Christendom Verlichting: nieuwe Hamann studie van E. Jansen Schoonhoven	157-161
<i>G. Verstraelen-Gilhuis</i>	Wisselwerking tussen evangelie en cultuur in Afrika	246-249
<i>N.H. Voltelen</i>	Het Hendrik Kraemer Instituut en wederkerige assistentie	176-180
<i>A. Wessels</i>	Heilswegen der wereldgodsdiensten: twee studies van W. Stolz	162-167
<i>L. Wieringa</i>	Op zoek naar een luisterende missionaris	194-198
<i>W. Wouters</i>	Maak ruimte in je tent	360-362

Boekbesprekingen

<i>Bakole Wa Ilunga</i> , Paths of Liberation. A Third World Spirituality	J. Heijke	371
<i>H.L. Beck</i> , Idris de Kleine en de idrisidische shurafá in fás tijdens de mariniden	J. Slomp	187
<i>L. Boff</i> , Sint Franciscus van Assisi. Tederheid en kracht	H. Oldenhof	372
<i>A. Bsteh</i> (hrsg.), Erlösing in Christentum und Buddhismus	D.C. Mulder	181
<i>A. Bsteh</i> (hrsg.), Sein als offenbarung in Christentum und Hinduismus	D.C. Mulder	181
<i>J. Bonino</i> (ed.), Faces of Jesus. Latin American Christo- logies	J. Van Nieuwenhove	277
<i>Jan van Butselaar</i> , Africains, Missionaires et Colonialistes. Les origines de l'Eglise Presbytérienne du Mozambique (Mission Suisse) 1880-1896	Th. Schneider	189
<i>Heleen Cruel</i> (ed.), Uit naam van de Godin	D. de Beyer	375
<i>B. Desai & C. Marney</i> , The killing of the Iman	J. Slomp	94
<i>C. te Dosthorst e.a.</i> (red.), Verwijlen onder de Bodhi-boom. Ontmoetingen op Sri Lanka	H. Schouten	377
<i>G.W. Drost</i> , De Moriscos in de publikaties van Staat en Kerk (1492-1609)	J. Slomp	186
<i>D. Dijk e.a.</i> (red.), Vrouw/Religie/Macht	G. Speelman	376
<i>T.S. Farisani</i> , In der Hölle, siehe, so bist Du auch da (Ps. 139). Ein Tagebuch aus Südafrikanische Gefängnissen	G.V.-Gilhuis	95
Feiten over apartheid	G.V.-Gilhuis	96
<i>Fernando A. & Swindler L.</i> , Buddhism made plain. An intro- duction for Christians and Jews	H. Schouten	185
<i>J.W. de Gruchy</i> , Bonhoeffer and South Africa - theology in dialogue	J. Wiersma	90

<i>J.W. de Gruchy</i> , Cry Justice!	G.V.-Gilhuis	374
<i>J. van Heerde</i> , Bidder zonder gebeden	G.V.-Gilhuis	374
<i>A.N. Ipenburg</i> , Lubwa, The Presbyterian Mission and the Eastern Bamba	G.V.-Gilhuis	378
Islamitische stromingen in Nederland. Religieuze bewegingen in Nederland 11	F.J. Verstraelen	186
<i>Oe.H. Kapita</i> . Tatabahasa Sumba Timur dalam Dialek Kambera	E.W. Tuinstra	189
<i>F. Ross Kinsler</i> (ed.), Ministry by the people. Theological Education by Extension	E.W. Tuinstra	279
<i>Hans Küng</i> , Christentum und Weltreligionen Islam, Hinduismus, Buddhismus	R. Fernhout	181
<i>J. van der Lans</i> (red.), Spiritualiteit, sociaalwetenschappelijke en theologische beschouwingen	H. Oldenhof	372
<i>L. Laeyendecker</i> , Brengt de vooruitgang ons verder? Kanttekeningen bij een wijd verbreid geloof	J.B.G. Jonkers	276
<i>C. Mayson</i> , A certain sound. The struggle for liberation in South Africa	F.J. Verstraelen	90
<i>W. Mandela</i> , Een stuk van mijn ziel	G.V.-Gilhuis	94
Minderbroeders-kapucijnen in Nederland	H. Oldenhof	373
Minjung Theology. People as the subjects of History	M.R. Spindler	278
<i>K. Müller</i> , Missions Theologie. Eine Einführung	L.A. Hoedemaker	276
<i>R. Nebel</i> , Altmexikanische Religion und Christliche Heilsbotschaft	R. van Rossum	277
<i>L. Newbiggin</i> , Unfinished agenda. An autobiography	E. Jansen	
	Schoonhoven	188
<i>A. Nolan</i> , Jesus before christianity	J. Heijke	91
<i>H. Nouwen</i> , Gracias, dagboek uit Latijns-Amerika	H. Oldenhof	373
Old Testament Essays. Volume I and II	E.W. Tuinstra	189
<i>E. van der Poll/J. Beumer</i> . Vroom en radikaal. Het noodzakelijke gesprek tussen evangelischen en basisbeweging	F.J. Verstraelen	371
<i>A. Race</i> , Christians and Religious Pluralism. Patterns in the Christian Theology of Religions	F. Nijssen	188
Religies in nieuw perspectief. Studies over inter-religieuze dialoog en religiositeit op het grondvlak, aangeboden aan prof.dr. D.C. Mulder	J. Slomp	184
<i>U. Schoen</i> , Das Ereignis und die Antworten. Auf der Suche nach einer Theologie der Religionen heute	F.J. Verstraelen	183
<i>M. & E. Shamena</i> , Wir Kinder Namibias	J. Heijke	190
<i>R. Shauli</i> , Heralds of a new revolution. The poor of South and North America	F. Nijssen	000
<i>T. Smits e.a.</i> , Religieuzen in de Rooms-Katholieke kerk van Nederland. Visies en standpunten	H. Oldenhof	373
<i>O. Stoffel</i> , Die katholische Missionsgesellschaften	R. van Rossum	279
<i>Desmond Tutu</i> , Geen vrede met apartheid	J. Heijke	92
<i>J. Verkuyl</i> , Met moslims in gesprek over het evangelie	J. van Lin	185
<i>F.J. Verstraelen</i> , Tegelen en Steyl '44/'45. Oorlogsbeleving van Noordlimburgse mensen in het laatste oorlogsjaar	J. Slomp	94
<i>H.A. Visser</i> , Vreemdelingen	J. Slomp	190
<i>Jacques Waardenburg</i> , Islam, norm, ideaal en werkelijkheid	D. Bakker	184
<i>Sharon D. Welch</i> , Communities of Resistance and solidarity. A feminist Theology of Liberation	V. Draulans	375
<i>A. Wind</i> , Zending en Oecumene in de 20e eeuw	M.R. Spindler	278
<i>J.D. te Winkel</i> , Onder een bloedrode hemel, hoop en wanhoop in de pop	G. Siebert	374
<i>Theo Witvliet</i> . De weg van de zwarte messias. De hermeneutische uitdaging van zwarte theologie als een theologie van bevrijding	F.J. Verstraelen	92
Boekaankondigingen		378

WERELD EN ZENDING

• Wereld en Zending is het enige Nederlandstalige missiologische tijdschrift. De Nederlandse Zendingsraad in Amsterdam en de Nederlandse Missieraad in Den Bosch geven het samen uit. Ook België is in de redactie vertegenwoordigd.

• Ontwikkelingen in de missionaire gemeenschap in de hele wereld worden geregistreerd en vanuit het evangelie kritisch doordacht. Ook aan knelpunten in onze westerse cultuur wordt aandacht besteed.

THEMANUMMERS ECONOMIE, CULTUUR EN EVANGELIE (1985/4)

• Het Noordelijk halfrond bepaalt de koers op de wereldmarkt en dwingt de mensheid een uniforme cultuur op.

• Vinden Filipino's, Afrikanen, Chilenen vanuit het evangelie steun bij hun verzet tegen deze onderwerping?

MISSIONAIRE OPLEIDING (1985/3)

• Het open maken van cursisten voor een ontmoeting met mensen van een andere cultuur. • De antropoloog en de missionaris. • De noodkreet van een Zambiaanse profetes.

INDIA (1985/2)

• Etnische en religieuze conflicten of dialoog en gezamenlijke inzet voor gerechtigheid? • Zending onder vrouwen in de 19e eeuw. Zijn christelijke vrouwen beter af?

VISIES EN WERKELIJKHEDEN (1985/1)

• Discussie naar aanleiding van een zendingsnota. • Een Afrikaanse bevrijdingstheoloog.

BEPERKT VOORRADIG

TERUGKOPPELING – UITDAGING VANUIT DE DERDE WERELD (1984/4).
ZUID-AFRIKA — STRIJD VOOR EEN BELIJDENDE KERK (1984/2).
MIDDEN-AMERIKA (1983/4).
DE STAD – IN DE DERDE WERELD EN HIER (1983/2).
ISLAM (1981/4).
AFRIKA (1981/1).

VERSCHEENEN IN 1986

- Steunen de Nederlandse kerken het zwarte verzet in de strijd tegen apartheid? Verslag van een consultatie van de Raad van Kerken (nr. 1)
- Doorbraak in het denken over dialoog? (nr. 2)
- Missionaris, Boodschap en Cultuur, Antropologische en missiologische verkenningen (nr. 3)
- Spiritualiteit als transformatie (nr. 4)

Bestelbon

Wereld en Zending. Prins Hendriklaan 37, 1075 BA Amsterdam.

Bestellingen ook per giro nr. 563 53 38 t.n.v. Wereld en Zending, Amsterdam of telefonisch: 020 - 717654.

Ondergetekende abonneert zich op Wereld en Zending.

|| jaarabonnement 1986 (4 nrs.) à f 35,—
|| studentenabonnement 1986 à f 25,—
en kiest als geschenk themanummer

bestelt (een van) de volgende themanummers:

|| Economie, cultuur en evangelie à f 10,—
|| Missionaire opleiding à f 10,—
|| India à f 10,—
|| Visies en werkelijkheden à f 10,—
|| Terugkoppeling - uitdaging vanuit de derde wereld (1984/4) à f 9,50
|| Zuid-Afrika (1984/2) à f 9,50
|| Midden-Amerika (1983/4) à f 9,50
|| De stad (1983/2) à f 9,50
|| Islam (1981/4) à f 7,—
|| Afrika (1981/1) à f 7,—
|| 1986 nr. à f 10,—

Alle prijzen zijn incl. verzendkosten

Naam: .....

Adres: .....

Postcode/plaats: .....